

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SAİD NURSI'NİN GAYE VE NİZAM DELİLİ BAĞLAMINDA
ALLAH'IN (C.C.) VARLIĞINI İSPATI**

Rukiye IŞIK

**Kasım-2024
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SAİD NURSİ’NİN GAYE VE NİZAM DELİLİ BAĞLAMINDA
ALLAH’IN (C.C.) VARLIĞINI İSPATI**

Rukiye IŞIK

**Danışman
Prof. Dr. Vechi SÖNMEZ**

Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Ekrem UYSAL Dr. Öğr. Üyesi Fadıl ÜNSAL

**Kasım-2024
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Rukiye IŞIK tarafından hazırlanan “**Said Nursi’nin Gaye ve Nizam Delili Bağlamında Allah’ın (c.c.) Varlığını İspatı**” isimli tez çalışması 29 /11/2024 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman/ Başkan:

Prof. Dr. Vechi SÖNMEZ

.....

Üye:

Doç. Dr. Ekrem UYSAL

.....

Üye:

Dr. Öğr. Üyesi Fadıl ÜNSAL

.....

Yukarıdaki Sonucu Onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat Öter

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış/akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Rukiye IŞIK
29.11.2014

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
SAİD NURSI’NİN GAYE VE NİZAM DELİLİ BAĞLAMINDA ALLAH’IN(C.C.)
VARLIĞINI İSPATI

Rukiye IŞIK
Batman Üniversitesi lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Vechi SÖNMEZ
2024, 87 Sayfa

Allah’ın (c.c.) varlığı konusu insanlık tarihi boyunca daima tartışma ve araştırma konusu olarak gündemde yerini korumuştur. İnsan fıtratı gereği varoluşunu sorgular ve bir ilah arayışına girer. Varoluş amacını anlamlandırmak isteyen insanoğlu kâinatta yaratılmış tüm varlıkların mükemmel bir nizam ve intizam içinde olduğunu müşahade eder. Kâinattaki olay ve olgularda hiçbir kusurun olmadığını, ayrıca bir amaca hizmet ettiğini müşahade eden insan bir yaratıcının varlığını kabul etmek durumundadır. Bu konuda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Said Nursi de eserlerinde bu konuyu farklı bir bakış açısı ile ele almıştır. Bu çalışmamızda Said Nursi, gaye ve nizam delili üzerinden Allah’ın (c.c.) varlığını nasıl ispatlar, bu konuyu hangi örnekler üzerinden açıklar? sorularına cevap verilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Allah, Gaye ve nizam delili, İspat, Said Nursi.

ABSTRACT
MASTER THESIS
SAİD NURSI'S PROOF OF THE EXISTENCE OF GOD IN THE CONTEXT OF
THE ARGUMENT FROM PURPOSE AND ORDER

Rukiye IŞIK
Batman University Graduate Education Institute
Department of Kalam and History of Islamic Sects
Advisor: Prof. Dr. Vechi SÖNMEZ
2024, 87 Pages

Of the existence of God has always remained a subject of debate and research throughout human history. By nature, humans question their existence and seek a deity. In an attempt to understand the purpose of existence, humans observe that all beings created in the universe operate with perfect order and harmony. Noticing that there is no flaw in the events and phenomena in the universe and that they serve a purpose, humans are inclined to accept the existence of a creator. Numerous studies have been conducted on this topic. Said Nursi also approached this subject from a different perspective in his works. In this study, we aim to answer the questions of how Said Nursi proves the existence of God through the argument of purpose and order, and what examples he uses to explain this topic.

Keywords: Kalam, Allah, Evidence of purpose and order, Proof, Said Nursi

ÖN SÖZ

Hamd, bizleri yoktan var eden, varlığından haberdar eden, bize bin bir türlü nimetlerle ikramda bulunan, her ikramında nice hikmet ve güzellik bulunan alemlerin Rabbine; salat ve selam Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) âlinin ve ashabının üzerine olsun.

Düşünen, sorgulayan bir varlık olan insan hakikati bulma, kavrama mücadelesini hem iç aleminde hem de dış alemde verir. Hep bir arayış içinde olan insanoğlu, uçsuz bucaksız âlemin ve insanın, fiziksel ve biyolojik yapısı arasındaki uyumdan yola çıkarak bir yaratıcıya ulaşabilir. Bu sonuca ulaştığı takdirde onun iç alemindeki karmaşıklık ve huzursuzluk; huzur ve sükûnete dönüşecektir.

Allah'a (c.c.) ulaştıran yollar yarattıklarının nefesleri sayısı kadardır. Allah'ın (c.c.) yarattığı varlıkların her biri O'nun varlığına birer delildir. Bu delilleri ancak tefekkür ederek kavrayabiliriz. Çünkü aklın gözü tefekkürdür. İnsan için gözün kıymeti neyse akıl için de tefekkür o kadar ehemmiyetlidir. Modern çağda insan haz ve hıza odaklanmış vaziyettedir. Hayatı çok hızlı yaşayan insan çevresine bakmaya, tefekkür etmeye zaman ayırmayı düşünmez, olup bitenlere hiçbir anlam yükleyemez duruma düşer. Her şeyin boş ve anlamsız olduğunu düşünüp haz ile tatmin olmaya çalışır. Böyle bir durumda var olan zayıf iman da tehlikeye girer. Said Nursi, imanı tehlikeye düşmüş kimselerin imanını kuvvetlendirmek için bakışlarını Allah'ın kevnî ayetleri olan kainattaki varlıklara çevirir. Tefekkür edebilen insan, varlıkları anlamlandırır, bir gayeleri olduğunu kavrar. Onlar üzerinden kendi varoluş amacını sorgular ve hakikat yolunda adım adım ilerler.

Çalışmamız; giriş ile beraber dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; araştırmanın konusu, metodu, önem ve amacı belirtilmiştir. İkinci bölümde; Said Nursi'nin hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde; gaye ve nizam delili ana başlığı altında Allah'ın (c.c.) varlığının delilleri kısaca açıklanmıştır. Gaye ve nizam deliline genel bir bakış başlığı altında Kur'an-ı Kerim'de gaye ve nizam deliline işaret eden ayetlere yer verilmiştir. Ayrıca mevzu bahis delile katkı sunan alimlerin ve filozofların görüşleri aktarılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Said Nursi'nin eserlerinde gaye ve nizam delilini kullanırken kullandığı metot ve anlatım yöntemine vurgu yapılarak verdiği örnekler ile Allah'ın (c.c.) varlığının zorunluluğunu nasıl ispatladığının anlatılması hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde katkısı olan, ilmi birikiminden son derece istifade ettiğim değerli danışman hocam Prof. Dr. Vechi SÖNMEZ'e, tez savunması esnasında jüride hazır bulunan, fikir ve tavsiyelerini esirgemeyen kıymetli Doç. Dr. Ekrem UYSAL ve Dr. Öğretim Üyesi Fadıl ÜNSAL hocalarıma, ilim tahsilinde beni daima destekleyen aileme ve çalışmamın başından sonuna kadar bana destek veren, dua eden, motive eden arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden, tevfiķ Allah'tandır.

Rukiye IşIK
BATMAN-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	x
1.GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
1.3. Araştırmanın Metodu.....	2
2.BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ’NİN HAYATI, HOCALARI VE ESERLERİ...4	
2.1. Said Nursi’nin Hayatı.....	4
2.1.1. İlmi seyahatleri.....	5
2.1.2.Yeni Said dönemi.....	8
2.1.3. Sürgün hayatı.....	9
2.1.4. Vefatı.....	14
2.2. İstifade Ettiği Hocaları.....	14
2.3. Said Nursi’nin Talebeleri.....	17
2.4.Said Nursi’nin Eserleri.....	17
2.4.1.1926’da başlayan Risale-i Nur’ların telifinden önceki eserleri.....	17
2.4.2.1926’dan sonraki Risale-i Nur adı altında telif ettiği eserleri.....	19
3.GAYE VE NİZAM DELİLİ.....	22
3.1. Allah’ın(c.c.) Varlığının Delilleri.....	22
3.2. Gaye ve Nizam Deliline Genel Bir Bakış.....	23
3.2.1. Kur’an-ı Kerim’de gaye ve nizam delili.....	25
3.2.2. İslam alimlerine göre gaye ve nizam delili.....	28
3.2.2.1.Mu’tezile alimlerine göre gaye ve nizam delili.....	28
3.2.2.2. Eş’ari alimlerine göre gaye ve nizam delili.....	31
3.2.2.3.Maturîdî alimlerine göre gaye ve nizam delili.....	33
3.2.3.Filozoflara göre gaye ve nizam delili.....	34
4. SAİD NURSİ’NİN GAYE VE NİZAM DELİLİ BAĞLAMINDA ALLAH’IN VARLIĞINI İSPATI.....	38
4.1.Risale-i Nur’da Gaye ve Nizam Delili.....	38
4.2.Risale-i Nur’da Gaye ve Nizam Deliline Örnekler.....	45
4.2.1.Canlılar aleminden örnekler.....	46
4.2.1.1. İnsanın yaratılışının delil oluşu.....	47
4.2.1.2.Hayvanlar ve bitkilerin delil oluşu.....	54
4.2.2.Semavattan Deliller.....	61
4.2.2.1.Güneşin delil oluşu.....	63
4.2.2.2.Gezen ve yıldızların delil oluşu.....	64
4.2.2.3.Bulut ve yağmurun delil oluşu.....	68

4.2.2.4.Rüzgârın delil oluşu.....	69
4.2.3. Küre-i arzdan deliller.....	71
4.2.3.1. Dağlar ve sahraların delil oluşu.....	75
4.2.3.2.Denizler ve nehirlerin delil oluşu.....	77
5. SONUÇ.....	81
KAYNAKLAR.....	83

Kısaltmalar

a.mlf.	: aynı müellif
b.	: ibn
bk	: bakınız
c.c.	: Celle celaluhu
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Doç.	: doçent
Dr.	: doktor
ed.	: editör
H.	: hicri
H.z.	: hazreti
m.	: miladi
ö.	: ölüm
Öğr.	: öğretim
Prof	: profesör
s.	: sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
tsz	: tarihsiz
v.	: vefat
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: ve sair

1.GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

İnsanı diğer varlıklardan farklı kılan özellik onun düşünen, sorgulayan, merak ile araştırma yoluna giden bir varlık olmasıdır. Akıl sahibi olan insanın daima zihnini kurcalayan sorular olmuştur; “Var oluşun anlamı nedir, kâinat nasıl ve neden var oldu, hayatın amacı nedir?” İnsanoğlu hayatı boyunca bu tarz sorulara merak duymuş, cevaplar bulmaya çalışmıştır. En başta insanın kendisi olmak üzere yaratılan her varlık harika sanatlarla işlenmiş olup aralarında muazzam bir uyum ve ahenk söz konusudur. “Bu sanatlar kendi kendine mi var oldu? Bir yaratıcı tarafından, bir amaç için mi yaratıldı?” sorularına farklı cevaplar verilmiş olup her görüş etrafında belli savunucu bir kitle oluşmuştur. Bu düşüncelerin ispatı için uğraşan filozof ve alimler tarih boyunca hep olmuştur.

Allah’ın (c.c.) varlığını ispat etmek için birçok delil kullanılmıştır. Bu delillerin çoğu ancak belli bir bilgi birikimine ulaşmış kitlelere hitap etmektedir. Bu deliller arasında gaye ve nizam delili ise genele hitap etmektedir. Avamdan havasa her kesimin kolaylıkla anlayabileceği mevzubahis delile Kur’an-ı Kerim de birçok ayette işaret etmiştir. Gaye ve nizam delili ile önceleri sadece gözlem metoduna dayalı olarak, alemde var olan düzenin kendi kendine var olmasının imkansızlığından yola çıkıp bir düzen koyucunun varlığına ulaşılmaktaydı. Bugün ise klasik İslam düşüncesini modern bilimsel veriler ile de bir araya getirerek bir yaratıcının varoluşunu anlama ve kabullenmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmamızda Said Nursi’nin Kur’an’ın ışığında gaye ve nizam delili bağlamında Allah’ın (c.c.) varlığını nasıl ispat ettiğini, bu delili destekler mahiyetteki argümanlarını tespit edip bu delile nasıl katkı sağladığını açıklayacağız.

1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bu araştırmada; iman hakikatlerini Kur’an’ı bir bakış açısıyla ve yine Kur’an’ı dan esinlenen bir yöntemle bu asrın anlayış ve idrakine anlatan Said Nursi’nin eserlerinde kelam ilminin ana konularından olan Allah’ın (c.c.) varlığını gaye ve nizam delili bağlamında ele alış biçimi ve bu konuda vermiş olduğu örnekler ele alınıp incelenecektir.

Said Nursi'nin iman hakikatlerini ele alan eserlerinden pek çok konu çalışılmış olduğu halde, gaye ve nizam delili üzerine bir çalışmanın yapılmamış olması bizi literatürdeki bu eksikliği tamamlamaya ve bu şekilde alana katkı sunmaya sevk etmiştir.

Bu konuyu seçme nedenlerimizden bir diğeri ise bu delilin her seviyede insanın anlayabileceği basit ve anlaşılır bir delil olmasıdır. Bu çalışma ile inkarcıların iddialarının tutarlı olmadığını ispatlamak, Allah'ın (c.c.) varlığı ile ilgili akılda var olan şüpheleri gidermek ve inananların imanını taklidi imandan tahkiki imana dönüştürmek hedeflenmiştir.

Astroloji, fizik, kimya, biyoloji gibi kainattaki varlıklar ile ilgilenen fen ilimleri her şeyde bir denge ve ölçünün var olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bu tespiti, Kamer Süresinde *“Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”* fermanı da doğrular mahiyettedir. Bu çalışmada kâinat kitabını doğru bir şekilde okumanın akıldaki soru işaretlerini yok edip imanını nasıl kuvvetlendirdiğini, yaratılanlardaki hikmetleri kavramanın Yaratıcıyı kabulün huzur ve sükûneti de beraberinde getirdiğini vurgulamaya çalıştık.

Modern çağda insan haz ve hıza odaklanmış vaziyettedir. Hayatı çok hızlı yaşayan insan çevresinde olup bitenlere hiçbir anlam yükleyemez duruma düşer. Her şeyin boş ve anlamsız olduğunu düşünüp haz ile tatmin olmaya çalışır. Böyle bir durumda var olan zayıf iman da tehlikeye girer. Said Nursi, imanı tehlikeye düşmüş kimselerin imanını kuvvetlendirmek için bakışlarını Allah'ın (c.c.) kevnî ayetleri olan kainattaki varlıklara çevirir. Tefekkür edebilen insan, varlıkları anlamlandırır, bir gayeleri olduğunu kavrar. Onlar üzerinden kendi varoluş amacını sorgular ve hakikat yolunda adım adım ilerler.

1.3. Araştırmanın Metodu

Araştırmamız daha önce yazılmış asli kaynaklardan istifade edilerek hazırlanmıştır. Temel kaynağımız Kur'an ve Risale-i Nur Külliyyatında kullanılan metotlar, çalışmamızın da temel metotları olmuştur. Bu kaynaklarımızda temsil, metafor, soru-cevap, teşbih ve mecaz anlatım, kıssa ve anekdotların yanı sıra edebi bir üslup kullanılmıştır. Bu anlatım metotları akıl ile nakil arasında bir köprü kurmayı sağlar, olayları zihinde canlandırır; akli ve kalbi tatmin eder. Bazı mesajları farklı yerlerde, farklı cümlelerle aktarmak suretiyle tekrar ve vurgular yapmak Risale-i Nur külliyyatında kullanılan bir diğerk metottur. Bu aynı zamanda bir Kur'an metodudur.

Çalışmamızda başlıkları sıralarken canlılar alemini ilk sıraya, alt başlıkta insanı başa aldık. Çünkü Üstad, tefekkürün 'dahilden harice doğru' yani insanın kendi nefsinden

dış alemlere doğru yapılmasının gerektiğini, bunun şüphe ve evhamlardan daha uzak olduğunu ifade etmiştir. İnsanı anlatırken önce onu da oluşturan en küçük parçadan başladık. Önce zerreyi, alyuvarları, akyuvarları, sonra hücreyi, vd. nasıl muntazam bir sanatla işlediğini ve Allah'ın (c.c.) varlığına delil olduğunu aktarmaya çalıştık. Hayvanat ve nebatattan örnekler verdik. Semavat başlığıyla devam etmemizde yine Üstadın ayetlerde gökler hep yerlerden önce anılır bizde göklerden başlarız diyerek semavatı önce örnek vermesinden dolayıdır. Güneş, yıldızlar, gezegenler, bulut ve yağmurdan birtakım örnekler vererek küre-i arz bölümüne geçtik. Küre-i arzdan dağlar, sahralar, denizler ve nehirlerden misalleri ele aldık

2.BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ’NİN HAYATI, HOCALARI VE ESERLERİ

2.1. Said Nursi’nin Hayatı

Said Nursî, Rumî 1293 (Miladi 1877) tarihinde Bitlis’in Hizan ilçesinin İsparit nahiyesinin Nurs köyünde, yedi çocuklu bir ailenin dördüncü çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının adı Mirza, annesinin adı ise Nuriye’dir. Küçük yaşından itibaren ilme merak salan Said, ilk eğitimini ağabeyi Abdullah’tan almıştır. Henüz çok küçükken eşya ve hadiseleri inceden inceye sorgulamaya başlayan Said, dokuz yaşından itibaren çıktığı ilim yolculuğunda birçok ilim merkezlerine uğramış fakat hiçbirinde uzun süreli kalmamıştır. En uzun süreli ve düzenli eğitimi üç ay sürmüştür. Bu üç aylık eğitimi Şeyh Mehmet Celâli’den Doğubayazıt’taki Bayazıt Medresesi’nde almış ve oradan ayrılmıştır.¹

Bu eğitim sürecinde, medresede okunan kitaplar dışında da birçok kitap bitirerek icazetini almıştır.Yaşının küçüklüğü klasik medrese kitaplarını anlamasına engel olmamış bilakis kendinden yaşça büyük nice yıllar eğitim alan alimlerle münazara edebilecek seviyeye ulaşmıştır. Kuvvetli zekası sayesinde bu münazaralarda hep başarılı olmuş ve bölgedeki nam salmış âlimlere kendini ispatlamıştır. Yaşındakilerden çok farklı olan Said fen ilimlerini araştırıp inceleyerek herhangi bir hocadan ders almadan fizik, kimya, cebir, coğrafya, tarih gibi ilimlerin temel esaslarını kavramıştır. Hangi alan ile ilgili münazaraya girecekse ondan hemen önceki gün onunla ilgili kitabı alıp ezberleyip karşısındakileri ilzam etmiştir. Her münazarada üstün gelmesi ile çevresindekileri hayrette bırakan Said’in en zor eserleri bile anlaması, bir defa incelediği eserleri hemen

¹ Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat* (İstanbul: Zehra Yayıncılık,1999), 34; Alparslan Açıkgenç, “Said Nursi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (erişim: 18.11.2024).

hıfzetmesi gibi uçsuz bucaksız ilmine şahit olan o dönemin âlimleri ona “ zamanın harikası” manasına gelen "Bediüzzaman" lakabını vermişlerdir.²

Siirt'ten Bitlis'e, Bitlis'ten Şirvan'a oradan da Tillo'ya geçmiştir. Tillo'da bir süre inzivada kalmıştır. Daha sonra bir süre Mardin'de kalan Bediüzzaman burda da pek çok ilmi münazaraya katılmış, dersler vermiştir. Ülkedeki iç gelişmelerle ve siyasetle ilgilenmeye başlamış ve bu konudaki fikirlerini dikkat çekecek şekilde açıklamıştır.³ Bu durum onun Bitlis'e sürgün edilmesine neden olmuştur. Kelepçeli bir şekilde askerler eşliğinde Bitlis'e götürülürken yolda namaz için kelepçelerinin açılmasını istemiştir. Askerler bunu kabul etmez ama bir süre sonra kelepçeleri açık halde namaza hazırlık yaptığını hayretle izlemişlerdir. Sonrasında bu durum sorulunca bunun nasıl olduğunu kendisinin anlamadığını ancak namazın bir kerameti olabileceğini söylemiştir.⁴

2.1.1. İlmî seyahatleri

Bitlis'te ilmi ve kişiliği ile Ömer Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Ömer Paşa, Bediüzzaman'ı konağında kalması için ikna eder ve ona bir oda tahsis eder. Burada kaldığı süre zarfında birçok temel kaynağa erişebileceği büyük kütüphaneden bolca istifade eder. Daha önce okuma fırsatına sahip olmadığı ilimleri burada öğrenir ve metinlerden bir çoğunu hıfzeder. Burada bulunduğu dönemde çok sevdiği ve feyiz aldığı Şeyh Küfrevî Hazretleri'nin derslerine katılmıştır.⁵

Bitlis'te iken Hasan Paşa onu Van'a davet eder. Said, o zamanlar yirmi yaşlarında bir delikanlıydı. Hasan Paşa'nın konağında bir Van'da Bitlis'ten çok daha büyük bir kütüphaneye erişebileceği bir ortam bulur. Çok kısa bir süre sonra Hasan Paşa'nın yerine Tahir Paşa Vali olarak gelir. Tahir Paşa, ilme önem veren, âlimlere hürmet gösteren biridir. Her gece konağında münazaralar düzenlenir, ilmi konular konuşulur, tartışılır. Bu toplantılarda en dikkat çeken konuşmacılardan biri Said olur. Bu münazara ve tartışmalar yeni gelişmeleri öğrenmesine zemin hazırlar. Astronomi, jeoloji, felsefe, matematik ve

² Mary F. Weld, *Bediüzzaman Said Nursi*, çev. Celil Taşkın (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006), 28; Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 50.

³ Weld, *Bediüzzaman*, 41.

⁴ Muhammed Şakir, *Üstad Bediüzzaman Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri 1* (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2007), 43- 47.

⁵ Şakir, *Üstad Bediüzzaman Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri 1*, 47.

daha birçok alanda ciddi bir donanıma sahip olmuştur. Yerel ve ulusal gündemi gazetelerden takip eder. İlçe ve köylere ulaşarak onların problemlerine çözüm bulmaya çalışmış, bazı aşiretler arasında var olan husumeti sonlandırıp onları barıştırmıştır.⁶

Said Nursi, burada problemlerin cehaletten, ihtilaftan kaynaklandığını ve bunun için de eğitim alanında önemli ve yeni adımların atılması gerektiğini düşünerek bir medrese kurmuştur.⁷ Vali konağında katıldığı toplantı ve münazaralar dışında medresesinde öğrencilerine kendi yeni yöntemiyle dersler vermiştir.

Said Nursi'nin asıl amacı, Doğu Anadolu'da bu yeni metoda göre derslerin anlatılacağı, din ilimleri ile birlikte fen ilimlerinin öğretilceği, yeni eğitim metodunu uygulayabileceği bir üniversite kurmaktır.⁸ "Medresetü'z-Zehra" adıyla açmayı planladığı üniversite projesinin gerçekleşmesi zamanı geldiğini düşünerek Kasım 1907'de, henüz otuz yaşlarında iken İstanbul'a gelmiştir.⁹ Fatih'teki Şekerci Hanı'nda bir otel odasına yerleştikten sonra, odasının kapısına şu levhayı asmıştır:

"Burada her müşkül halledilir, her suale cevap verilir, fakat sual sorulmaz."

Bu ibare, her kesimden insanın dikkatini çekmiş , gelenler sorularına cevap bulmuş olarak geri dönmüşlerdir. Denildiği gibi müşküllerinde halledilmesi, Üstadın kısa sürede nam salmasını sağlamış. Bundan dolayı takdir eden âlimlerin olduğu gibi haset edenler de olmuştur. Hürriyetin kısıtlandığı bu zamanda bazı âlimlerin hasımca tavır takınmaları üzerine Saray'ın dikkatini çekmiş ve sıkı gözetim altına alınmış, bir süre sonra, *"her soruya cevap veren ve Saray'a karşı böyle pervasız olup, eleştiriler getiren bir adam, olsa olsa deli olabilir"* denilerek, Bediüzzaman akıl hastanesine sevk edilmiştir.¹⁰ Ancak akıl hastanesindeki doktorlardan biri *"Şimdiye kadar İstanbul'a gelenlerin içerisinde zekâ ve fetanetçe (aşırı zeki) böyle bir nadire-i cihan bulunmuş değildir"* diye rapor hazırlayarak saray'a göndermiştir. Rapordan sonra Bediüzzaman, akıl hastanesinden alınarak hapishaneye nakledilmiştir.¹¹

Said Nursi, haksız yere atıldığı hapisten siyasi af ile kısa bir süre sonra çıkmıştır. Çıktığı mahkemede verdiği müdafaasında da söylediği üzere, İstanbul'a veda edip Van'a dönmeye karar vermiştir.¹²

⁶ Şakir, *Üstad Bediüzzaman Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri 1*, 48-50.

⁷ Weld, *Bediüzzaman*, 47.

⁸ Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 67.

⁹ Weld, *Bediüzzaman*, 59.

¹⁰ Weld, *Bediüzzaman*, 70.

¹¹ Balcı, *Yeni Tarihçe-i Hayat*, 91; Eşref Edip'in o döneme dair görüşleri için bk. Eşref Edip, "İslam Düşmanlarının Tertiplerini Ortaya Çıkarmak Vazifemizdir", *Yeni İstiklal Gazetesi*, (23 Mart 1966), 37.

¹² İstanbul'a veda edip giderken bir veda name yazmıştır. Hayal kırıklığını bu veda namede de görmek mümkündür: "...Elveda ey gelin libası giymiş acuze-i şemta (kocakarı). Sen zehirli bir bala benzersin. Belki

Van'da 1910' a kadar kalan Üstad, yönünü güneye doğru çevirmiş, bir çok ile uğrayıp Şam'a geçmiştir. Amacı, Şam'dan Mısır'a geçip ordaki eğitim sistemi üzerine incelemeler yapmaktır. Şam'a varınca orda Ezher mezunu pekçok âlim ile iletişime geçme imkanı bulmuş, eğitim sistemleri ile ilgili alması gereken bilgileri onlardan almış ve Mısır'a gitmekten vazgeçmiştir.¹³

Şam'daki âlimlerin isteği ve ısrarıyla Şam Emevi Camii'nde yüzlerce âlimin hazır bulunduğu, on bin kişilik bir topluluğa bir hutbe vermiştir. Hutbede konu olarak; "*İslam âleminin içinde bulunduğu olumsuz durumun sebepleri ve bu olumsuzluklardan kurtuluş çareleri*" anlatılmıştır. Müslümanların mübtela olduğu hastalıkları altı madde şeklinde ele almış ve bunların tedavisi için gerekli reçeteyi de açıklamalı bir şekilde sunmuştur. Bu hutbe sonradan kitaplaştırılıp "*Hutbe-i Şamiye*" ismiyle yayınlanmıştır.¹⁴

Emevi Camiindeki hutbeden sonra Şam'dan ayrılan Bediüzzaman, önce Beyrut'a, ardından da İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da bulunma nedeni yine aynıydı. İstanbul'a ilk gelişinde II. Abdulhamit'e ulaşamayan Bediüzzaman, bu sefer hem Sultan Reşad hem de İttihat ve Terakki'de söz sahibi olan kişilere projesinin ehemmiyetini anlatıp destek vermelerini isteyecekti.¹⁵ Said Nursi, Sultan Reşad'ın 1911 Haziran ayında Rumeli seyahat kafilesine de doğu illerini temsilen katılmıştır.¹⁶

Birinci Dünya Harbi'nin başlaması ile birlikte, Bediüzzaman ve yeğeni Molla Habib ile birlikte, gönüllü alaya yazılarak Erzurum cephesine gitmiştir. Hemen ardından Başkomutan Enver Paşa tarafından milis alayı komutanı ünvanı ile resmi görev tevdi edilmiştir. Harpte birçok talebesi şehit olan Bediüzzaman Gönüllü Alay Komutanı olarak, büyük başarı göstermiş ve Bitlis'te 1916 yılının Mart ayında Rus askerlerine esir düşmüştür.¹⁷

Rusların Bitlis'i işgali ile birlikte esir düşen Bediüzzaman, iki buçuk yıl kadar esaretten sonra Rusya'daki karışıklıklardan yararlanıp firar etmiştir. Birinci Dünya Harbinde gösterdiği yararlılıktan dolayı İstanbul'da bir kahraman gibi karşılanan Bediüzzaman'a savaş madalyası takdim edilmiştir.¹⁸

medeniyet libası giymiş vahşi bir adama benzersin. Sureten ne kadar medeniliğin var, sireten dahi nifak, sefalet, ağraz içinde o kadar vahşisin..." bk. Abdulkadir Badıllı, *Mufasssal Tarihçe-i Hayat* (İstanbul: İttihat yayınları, 2019), c.1, 324.

¹³ Weld, *Bediüzzaman*, 129.

¹⁴ Açıkgenç, "Said Nursi"; Şakir, *Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri*, 99-100; Said Nursi, *Muhakemat ve İman ve Küfür Muvazeneleri* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001).

¹⁵ Açıkgenç, "Said Nursi"; Şakir, *Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri*, 105.

¹⁶ Balcı, *Yeni Tarihçe-i Hayat*, 118.

¹⁷ Weld, *Bediüzzaman*, 151.

¹⁸ Weld, *Bediüzzaman*, 177.

Bediüzzaman'ın İstanbul'a davet edilmesini müteakip Ankara Hükümeti ve yeni Meclis onu davet etmiştir. *“Ben tehlikeli yerde mücadele etmek isterim.Siper arkasında mücahede hoşuma gitmiyor...”* demiş ve gitmek istememiştir. Ancak ısrarla davet edilmeye devam edilmesi ve Tahsin Paşa'nın ısrarı ile daveti kabul edip gitmiştir.¹⁹ Ankara'da kaldığı bu zaman diliminde, çok önem verdiği projesi olan Van'da kurmak istediği üniversite projesi için birçok girişim ve önemli görüşmelerde bulunmuştur.²⁰

Bediüzzaman Ankara'da yeni rejimin önde gelenlerinin niyetlerinin farklı olduğunu ve onları niyetlerinden vazgeçirmenin zor olduğunu farkına varmıştır.Bunu şu sözlerle ifade etmiştir: *“Bin üç yüz otuz sekizde Ankara'ya gittim.İslam ordusunun Yunan'a galebesinden neş'e alan ehl-i imanın kuvvetli eskârı içinde, gayet müthiş bir zındıka fikri içine girmek ve bozmak ve zehirlendirmekiçin derrasane çalıştığını gördüm. Eyvah! Dedim, bu ejderha imanın erkanına işecek...”*²¹

Tehlikenin farkına varan Üstad, milletvekillerini yazıya döktüğü bir beyanname ile uyarır, yapmaları gerekenleri açık bir dille ifade etmiştir.Beş buçuk aylık zaman diliminde milletvekilleriyle, komutanlarla ilgilenmiş, gidişatı olumluya dönüştürme gayretine düşmüştür. Fakat istediği sonuca ulaşamamış, Ankara'daki bu atmosferi terk edip Van'a gitmeye karar vermiştir. Kendisine yapılan tekliflerin hiçbirini kabul etmemiş ve Ankara'dan ayrılmıştır.²²

2.1.2. Yeni Said dönemi

Ankara'dan Van'a dönen Said Nursi, aynı zamanda Yeni Said dediği çağının da ilk günlerine adım atmış oluyordu. Dönüşünde ziyaretçi akınına uğrayan Üstad aslında yalnız kalmak, ilimle meşgul olmak istiyordu. Kardeşinin evinden sonra bir süre Nurşin Camii'nde kalır. Yaz aylarının gelmesiyle Erek Dağı'na çıkıp bir süre inziva hayatı yaşar. Burada ibadet, zikir ve dua ile geçirmiştir.²³

Eski Said'in yeni Said'e dönüşmesinin dönüm noktasını Üstad, yirmi üçüncü sözün ikinci mebhasında bir “vakıa-i temsiliye” olarak bizlere aktarmıştır.Temsili olayın sonunda mezar taşında büyük harflerle kendi ismini yazılı görünce üzülp hayretler içinde, Eyvah! diye feryat ettiğini, öncesinde nasihat eden bir kişinin orda “Aklın başına

¹⁹ Şakir, *Said Nursi Hayatı* 1, 150.

²⁰ Açıkgenç, “Said Nursi”; Şakir, *Said Nursi Hayatı* 1, 164.

²¹ Nursi, *Tarihçe-i Hayat*,148.

²² Nursi, *Tarihçe-i Hayat*,187; Şakir, *Said Nursi Hayatı* 1, 153-165.

²³ Şakir, *Said Nursi Hayatı* 1, 181-182.

geldi mi?” diye sormasıyla “Evet geldi, fakat kuvvet kalmadı; çare yok.” dediğini anlatır. Bu cevaba karşılık “tevbe et, tevekkül et.” diye nasihatinin yapıldığını ve ettim dediği anda ayıldığını bu halet-i ruhiyeden sıyrıldığında kendini Yeni Said olarak gördüğünü ifade etmiştir.²⁴

Said Nursi’nin yeni döneminde hayatında çok yönlü değişiklikler olmuştur. Kıyafetleri, dersleri işleme metodu, anlattığı konuları farklılaşmıştı. Bu dönemde vaktinin büyük çoğunluğunu iman hakikatlerinin anlaşılması için harcamıştır.²⁵

2.1.3. Sürgün hayatı

Üstad, Erek Dağı’nda inzivadayken yeni kurulan hükümetin icraatleri halkı rahatsız etmiş ve halk ayaklanmaya başlamıştır. Asli değerlerinden kopmak istemeyen halk direnmeye karar vermiştir. Halkın direnişi karşısında çaresiz kalan yeni rejim baskılarını arttırmaya başlamış, birçok alim, şeyh, halkın ileri geleni için sürgün emri verilmiştir. Bunlar arasında Bediüzzaman’da vardır.²⁶

İnziva halindeyken sürgün emrine muhatap olan Üstad, kaldığı yerden alınarak Van’a götürülmüş, orda sorgulandıktan sonra, o soğuk kış mevsiminde kızaklarla yola çıkarılmıştır. Patnos, Ağrı, ve Erzurum’da biraz bekletilerek ilerleyen kabile, Trabzon’dan gemi ile İstanbul’a götürülmüştür. Burada uzun süren bir sorgulama süreci yaşanmış, yapılan sorgulamalarda aleyhine bir durum olmamasına rağmen Burdur’a sürgün edilmiştir.²⁷

Burdur’da baskı ve işkence altında geçen günlerinde de boş durmamış iman hakikatlerini gizlice ders vermeye başlamıştır. Verdiği dersleri “*Nur’un İlk Kapısı*” adı altında talebeleri tarafından kitap haline getirilip el yazıları ile çoğaltılmıştır. Üstad’ın burada da boş durmadığını fark edince “*Ücra bir köşede, mahrumiyetler, kimsesizlik ve gurbet hayatı içinde kendi kendine ölür gider.*” diye düşünerek dağlarla çevrili, ıssız bir yer olan Isparta’nın ilçesi Barla’ya sürgün edilmiştir.²⁸

Said Nursi’nin bu sohbetlerinden duyulan endişe üzerine, Burdur’dan 25 Ocak 1927’de getirildiği, Isparta’da da sohbetlerine devam etmiştir. Isparta’da 20-25 gün

²⁴ Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Zehra yayıncılık, 2000), 344-345.

²⁵ Necmeddin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2013), 278-279.

²⁶ Şakir, *Üstad Said Nursi Hayatı*, 183.

²⁷ Şakir, *Üstad Said Nursi Hayatı*, 185-188

²⁸ Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 149-150; Badıllı, *Nursi*, 1:660

kaldıktan sonra Barla'ya götürülmüştür. Sürgünler onu vazifesini yapmaktan alıkoymadı. Onlar engelleyeceklerini düşündüler. Fakat Said Nursi'nin hayat düsturu; "*Vazifeni yap, vazifeyi İlahiye'ye karışma*" idi. Her ortam ve şartta kişinin yapabileceğinden sorumlu olduğunu, yaşadığı sıkıntılara bakıp ümitsizliğe kapılarak asli vazifesini unutmaması gerektiğinin farkındaydı. Sürgün edildiği yerleri vazifelendirildiği yerler olarak görüyor ve hemen işe koyuluyordu. Barla'ya sürgündeki amaçları; Kalabalıklardan uzaklaştırarak ruhunda var olan İslami gayretin coşmasına engel olmak, muhatap olup konuşacak kimseyi bulamaması, Kur'an hizmetinden vazgeçirmek, susturmaktı. Fakat onların planı atıl kalmış ve Barla, Risale-i Nur'un yazıldığı, neşredildiği yer olmuştur.²⁹

Barla'da bir süre Muhacir Hafız Ahmed'in evine misafir olmuş sonra kendisi için tamir edilen köy odasına yerleşmiştir. Sekiz buçuk yıl kaldığı bu ev; karanlıklara karşı dik duruşun temsili, Nur'un ortaya çıktığı bir medrese olarak tarihe damgasını vurmuştur.³⁰

Barla'da ilk olarak "*Haşir Risalesi*" kaleme alınmıştır. Üstad, ilkbahar'da Eğirdir Gölü çevresinde gezinirken, "*Allah'ın (c.c.) rahmet eserlerine bakmaz mısınız, ölümünden sonra onları tekrar nasıl diriltiyor...*"³¹ ayetini tekrar tekrar okuduğunu fark eder. Kışın soğuk günlerinde ölmüş, kurumuş bitkilerin yeniden dirilişi üzerine derin düşüncelere dalıyordu. Bitkilerin yeniden dirilişinin, ölümden sonraki dirilişin bir habercisi olduğunu tefekkür eder. Bu derin tefekkür sonucunda Onuncu Söz (Haşir Risalesi) ortaya çıkmıştır.³²

Burada Üstad, çok bereketli bir yatırım yapmıştır. Sözler, Mektubat, Lem'alar adlı eserler yazılmış, bu eserlerin yazımında, neşrinde samimi bir şekilde çalışan iman erlerinden bir cemaat oluşmuştur. Hiç hesap etmedikleri bir durum ile karşı karşıya kalmış olanlar, çalışmalarına engel olmak, sıkıntı vermek için ilçeye bir müdür ve bir öğretmen atamışlar. Onu ve talebelerine tahammül edilemeyecek kadar çok ezada bulundular. Baskılar arttırılmış talebeleri tehdit edilmiş, gözdağı verilmiş ve 1934 yılının Temmuz ayında Üstad, Isparta merkeze sürgün edilmiştir.³³

Dokuz ay kaldığı Isparta'da her anı gözetim altındaydı. Kaldığı evin kapısında, çevresinde polis yerleştirilmişti. Sıkı gözetime rağmen hizmeti için yanına giren talebeleri ile risalelerin yazımı ve neşri çalışmalarına devam etmiştir. Burada kaldığı dönemde,

²⁹ Açıkgenç, "Said Nursi"; Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 150-152.

³⁰ Şakir, *Üstad Bediüzzaman Said Nursi Hayatı*, 201-202.

³¹ Rum, 30/50.

³² Necmettin Şahiner, *Aydınlar Konuşuyor*, (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977), 395.

³³ Şakir, *Said Nursi Hayatı*, 1/255-256.

“İhtiyarlar Risalesi, İktisat Risalesi, Hastalar Risalesi ve on dokuz, yirmi bir, yirmi dört, yirmi beş ve yirmi altıncı Lem’alar” telif edilmiştir.³⁴

Üstad ve talebelerinin samimi çalışmaları semeresini vermeye başlayınca ,din düşmanları uydurma bir itham ile; “*Bediüzzaman, gizli cemiyet kuruyor, rejim aleyhinedir, rejimin temel nizamlarını yıkıyor!*” diyerek 1935 yılında Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesinde hakkında dava açmışlar. Isparta’dan Üstad ve 120 civarı talebesi kelepçelenerek kamyonlara bindirilip Eskişehir’e sevk edilmişler.³⁵

Üstad’ın yaptığı uzun savunmalar sonucunda telebelerinden on beşi hariç diğerleri tahliye edilmişlerdir. Üstad’a on bir ay , arkadaşlarına altı ay ceza verilmiştir. Bu da suçlamaların asılsız olduğunun işaretiydi. Eğer iddia ettikleri suçlamalar doğru olsaydı idam ve müebbet hapis cezaları yağdırırlardı. Suçsuz olduklarını bildikleri halde sürgün ile durduramadıkları iman hizmetine engel olmak için hapsetme yoluna başvurdular.Fakat hapishanedeki zor şartlar ve sıkıntılı ortama rağmen burada, Birinci ve İkinci Şua ile yirmi yedi, yirmi sekiz, yirmi dokuz, otuzuncu Lem’aların telifi yapılmıştır.³⁶

Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi heyeti on bir ay sonra, son kez Bediüzzaman ve talebelerini muhakeme ederek, Bediüzzaman’a on bir ay hapis cezası ile Kastamonu’da mecburi ikamet ve on beş talebesine de altışar ay hapis cezası vermiş, daha sonra 1936 Mart’ında tahliye edilerek, Kastamonu’ya gönderilmiştir. Kastamonu’da yedi buçuk yıl kalmıştır.İlk aylar karakolda, ardından karakolun hemen karşısındaki bir evde, ev hapsine tabi tutulmuştur. Burada da esaret hayatı yaşamıştır. Karakol tarafındaki pencerelere perde kapatması bile yasaklanmıştı. Gelen misafirleri gözaltına alınıyor işkenceye tabi tutuluyorlardı.³⁷

O, yine “burası yeni vazife yerim” düşüncesiyle zor şartlar altında hizmetine devam etme gayretini sürdürdü. Buradaki yeni yardımcısı Çaycı Emin olmuştur. Yatağını, Çaycı Emin’e satıp ondan tekrar kiralayarak her gün evine günlük kirasını almak bahanesiyle girebilmesini sağladı. O günden sonra talebeleri ile iletişimi Çaycı Emin vasıtasıyla sağlamıştır. Üstad, iki yıl boyunca eski dostlarından hiç kimse ile görüşemez. Sonrasında Isparta’daki arkadaşları ile haberleşme fırsatı bulması ile

³⁴ Şakir, *Said Nursi Hayatı*, 1/296-297.

³⁵ Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 212.

³⁶ Şakir, *Said Nursi Hayatı*, 2/45-46; Nurs, *Tarihçe-i Hayatı*, 212-213.

³⁷ Şahiner, *Son Şahitler*, 95-102.

risalelerin telifine başlamıştır.“Ayetü’l Kübra Risalesi” ve “Şualar” dan eksik kalan kısımları burada tamamlanmıştır.³⁸

Risale-i Nur’un yayılmaya başlaması ve insanların dine karşı oluşan muhabbetinden rahatsız olan bir kesimin suçlamalarından dolayı bir çok talebesiyle birlikte Denizli Ağır Ceza Mahkemesine sevk edilmiştir.³⁹

Bediüzzaman 1943’de Kastamonu’dan Ankara’ya, oradan da Isparta’ya sevk edilmiş, Isparta’da bir ay nezaretten sonra Denizli’ye götürülmüştür. Denizli’de, eserlerinde siyasi bir konu olup olmadığını araştırmak için bilirkişi heyeti oluşturulmuştur. Üstad onların oluşturduğu heyetin ilmi olarak yetersiz olduğunu söyleyerek itiraz eder. İlmi seviyesi daha yüksek kişilerin incelemesini, Avrupa’dan filozoflara inceletmelerini istemiştir. Onların bir suç tesbit etmesi durumunda en ağır cezaya razı olacağını söyler. Risale-i Nur Külliyyatı, profesörler ve büyük alimlerden oluşan bir heyet tarafından tetkik edilmiştir. Sonuçta yazılan raporda; “*Bediüzzaman’ın siyasî bir faaliyeti yoktur. Onun mesleğinde cemiyetçilik ve tarikatçılık mevcut değildir. Eserleri ilmi ve imanidir.*” denilmiştir. Bunun üzerine toplatılan ve yasak getirilen kitapları sahiplerine teslim edilmiştir. Üstadın işkence ve zorluklarla dolu hapishane hayatı 1944’e kadar devam etmiştir. Ondan kurtulmanın yollarını aramışlar, zehirleyerek yok etmeye çalışmışlar ama Allah’ın yardımıyla ölümden kurtulmuştur. İdamlık mahkumların yanına konmuş. Amaçları onlar tarafından öldürülmesidir fakat takdir farklı işlemiştir. Mahkumların hepsi teker teker mucizevi bir şekilde dönüş yapmışlar ve Üstad’a hizmetkâr olacak seviyeye gelmişler. Üstad, hapishanenin zor şartlarında da eserlerinin telifine devam etmiştir. Meyve risalesi burada yazılmış ve mahkumlar tarafından çoğaltılmış, bunlar zor şartlarda dışardaki talebelerine ulaştırılmıştır. Talebeleri de şehirden şehire yaymışlardır.⁴⁰

Bediüzzaman’ın hayatı 1925 yılından 1960 yılı vefatına kadar mahkemelerin hapis kararı ve rejimin sürgün kararları arasında geçmiştir. Denizli hapishanesinden beraat ettikten sonra tüm arkadaşları memleketlerine dönmelerine rağmen Üstad’ın ordan ayrılmasına izin verilmemiştir. Halkın ona olan teveccüh ve alakası yine birilerini rahatsız etmiş, gelen misafirlerine gözdağı verip korkukatarak etrafından uzaklaştırmaya çalışmışlar. Fakat tüm baskılara rağmen istedikleri sonucu elde edemezler ve yeni bahaneler üreterek Emirdağ’a sürgün kararı verirler. Denizli’den Emirdağ’a götürülen

³⁸ Şakir, *Üstad Said Nursi Hayatı*, 2/75-87.

³⁹ Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 389.

⁴⁰ Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 390.

Üstad, Hükümet Binası ile karakolun karşısındaki eve yerleştirilmiştir. Her gittiği yerde bir öncekinden daha zorlu şartlarla karşılaşmıştır. Onu yıldırım için her yola başvurulmuştur. Burda da defalarca zehirlemeye çalışmışlar, her defasında ölümden dönmüştür.⁴¹

1948'de Üstad ve yakın illerdeki pek çok talebesi tutuklanıp Afyon Cezaevine getirilmiştir. Kısa süre içinde Afyon Hapishanesi diğer hapishaneler gibi çok zorlu günler geçirmelerine, baskı ve işkencelere rağmen bir mektebe ve ıslahhaneye dönüşmüştürmeyi başarmıştır. Bediüzzaman, Afyon'da On beşinci Şua olan el-Hüçettü'z-zehra risalesini telif etmeye başlamıştır. Eserler gizli bir şekilde el yazısıyla çoğaltılmış ve bir şekilde dışarı çıkarttırıp yaymışlardır.⁴²

1949'da cezası tamamlanan Bediüzzaman Afyon Hapishanesi'nden serbest bırakılmış ancak gelen talimat üzerine Afyon'da mecburi ikamete tabi tutulmuştur. Afyon'da gözaltında tutulan Üstad,'a yönelik baskı ve zulümler devam etmiştir. Hastalığını sormaya gelenlere, bayramda ziyaretine gelmek isteyenlere engel olunmuş yalnızlaştırılmaya çalışmıştır. Onlar engel koydukça halk ona karşı daha çok teveccüh göstermiş, baskı uygulayanlardan uzaklaşmıştır.⁴³

Üstad'ın devamlı mahkemelere ve sürgünlere sevk edilmesi sürecinin çok uzaması ve sürekli gündemde olması Risale-i Nur'a dikkatleri çevirmiş ve insanların merak edip okumalarına vesile olmuştur. Anadolu insanın iman hakikatlerinden istifade edebilmesi için Risale-i Nurlar artık yeni alfabeye matbaalarda basılıyor, memleketin dört bir tarafına dağıtılıyordu. Böylece her geçen gün bu eserler vesilesiyle imanını onunla kurtaranlar artıyordu.⁴⁴

yaşamını daha önceki sürgün ve mahpus dönemlerindeki dost ve ahabplarını ziyarete ayırmıştır. Ziyaretlerini Isparta, Emirdağ, Afyon, Eskişehir, Eğirdir, Konya, Barla, Ankara ve İstanbul'a gerçekleştirmiştir. Ziyaret ettiği mekânlar ile birlikte, dostlarıyla görüşmüş, talebeleri ile de dersler yapmıştır.⁴⁵

⁴¹ Şakir, *Üstad Said Nursi Hayatı*, 3/32-52; Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 448.

⁴² Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 537.

⁴³ Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 537- 538.

⁴⁴ Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 595.

⁴⁵ Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 601.

2.1.4. Vefatı

Ankara ve diğer illerden sonra 19 Mart 1960 tarihinde Bediüzzaman beraberindeki talebelerine Urfa'ya gitmeyi arzuladığını söylemiştir.Üstad çok hasta olduğu halde hemen yola çıkmak için ısrar eder.Talebeleri hazırlık yapar ve yola çıkarlar. İki gün süren yorucu bir yolculuk sonrası Urfa'ya ulaşırlar. Talebeleri, Üstad'ı İpek Palas Otelinde yirmi yedi nolu odaya yerleştirirler. Bunu duyan halk otelin önüne akın etmeye başlar. Bu arada emniyette durumu öğrenir ve hemen otele gözetlemeleri için polis gönderir. Sabah polisler otelin etrafını sararlar ve hemen Urfa'dan ayrılmaları talimatını verirler. Fakat Üstad "...Ben buraya ölmeye geldim, belki de öleceğim, siz benim halimi görüyorsunuz..." demiş ve gitmeyi kabul etmemiştir. Basında çıkan haberler, Ankara'nın baskısı sonucu emniyet çok fazla baskı uygular. Zorla çıkarılmak istenir.Bunu duyan halk ayaklanır otelin önüne gelip "biz misafirimizi vermeyiz" derler. Üstad'ı muayene eden doktor "yolculuk yapamaz" diye rapor hazırlar.Buna rağmen emniyet Urfa'dan çıkmaları konusunda ısrar ederler. O gün halk ve emniyet arasındaki gürültü-kavga, gözaltı vs. ile geçer. Gece Üstad'ın talebeleri başucunda nöbet tutuyorlar. Takvimler 23 Mart 1960'ı gösteriyordu. Salıyı çarşambaya bağlayan gece otel odasında sabaha karşı ruhunu Rahman'a teslim etmiştir.⁴⁶

Vefatından sonra kalabalık bir cemaatle kılınan cenaze namazı kılınmış naaşı Halilürrahman Dergâhı'nda defnedilmiştir.⁴⁷

Yaşamı süresince ter türlü baskı, zulüm, zehirleme, sürgün, hapis, tecrit ve dayanılamayacak kadar zor baskılara maruz kalmasına rağmen, ulvi davasından bir an bile ödün vermeyen Bediüzzaman, geride altı bin sayfalık Risale-i Nur Külliyyatı ve milyonlarca talebe bırakmıştır.⁴⁸

2.2. İstifade Ettiği Hocaları

Bediüzzaman Said Nursî Hazretleri, hayatı boyunca ilminin büyüklüğü ile kendinden söz ettirmiş büyük bir İslâm âlimidir. Müthiş bir zekâ ve hâfızaya sahipti. Sorulan en ağır suallere dahi hiç tereddütsüz anında cevap verebiliyordu.

⁴⁶ Şakir, *Said Nursi Hayatı*, 3/436-445.

⁴⁷ Şakir, *Said Nursi Hayatı*, 3/447.

⁴⁸ Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 664; Bediüzzaman Said Nursi, *Hakikat Nurları* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2000).

Risale-i Nur müellifinin tahsil hayatı üç aydan başka mevcut olmadığı halde kırk seneden beri Kur’ân-ı Kerîm’den başka bir kitapla iştigal etmeyen, yüz otuzu Türkçe, on beşi Arapça olan eserlerini telif ederken hiçbir kitaba müracaat etmediği, henüz hayatta olan kâtipleri tarafından şehadet edilen, esasen kütüphanesi de bulunmayan, yarım ümmî bir zat⁴⁹ medrese usûlünce on beş sene ders almakla okunan kitapları Resâil-in-Nur müellifi yalnız üç ayda tahsil etmiştir.⁵⁰

Hocalarından Molla Fethullah, “Zekâ ile hâfızanın aşırı derecede bir kişide bulunması tarihte çok nadirdir” diyerek ona Bedüzzaman ismini vermiştir.⁵¹

Said Nursî Hazretleri, kendisine “zamanın eşsiz harikası” manasında Bedüzzaman denilmesine sebep olan olağanüstü kabiliyetiyle ömrü boyunca pek çok zatlardan ders almış, pek çok üstatları olmuştur. Bu hocalarından ilki, çocukluğunda ders aldığı annesi Nûriye Hanım’dır. Bunu eserlerinde şöyle ifade etmiştir:

“Ben bu seksen sene ömrümde, seksen bin zatlardan ders aldığım halde, kasem ediyorum ki; en esaslı ve sarsılmaz ve her vakit bana dersini tazeler gibi merhum validemden aldığım telkinât ve manevî derslerdir ki; o dersler fitratımda, âdeta maddî vücudumda çekirdekler hükmünde yerleşmiş. Sair derslerimin o çekirdekler üzerine bina edildiğini, aynen görüyorum.”⁵²

Dokuz yaşında Arapça tahsiline başladığında ilk hocası ağabeyi Molla Abdullah olmuştur. Üç sene kadar kendisinden sarf ve nahiv dersi almıştır.⁵³

Medrese eğitimine başladığı dönemdeki ilk hocasının Şeyh Seyyid Nur Muhammed olduğu Tarihçe-i Hayat’taki ifadelerden anlaşılmaktadır.⁵⁴

Yine ders aldığı üstatları arasında, Tarihçe-i Hayat kitabında bahisleri geçen, Molla Abdülkerim Efendi, Şeyh Mehmet Emin’i sayabiliriz.⁵⁵

Üç sene kadar süren Arapça öğrenimini tamamladıktan sonra, henüz on dört yaşında iken Doğu Beyazıt’ta Şeyh Muhammed Celâlî Hazretlerinin medresesinde, normal şartlarda on beş sene süren medrese tahsilini tarihte görülmemiş bir şekilde üç ay içinde bitirerek İslâmî ilimlerden icâzet almıştır.⁵⁶

⁴⁹ Said Nursi, *Sözler*, (İstanbul:Envar Yay, 1992), 1225.

⁵⁰ Nursi, *Sikke-i Tasdik-ı Gaybî*, 117; a.mlf, *Şuâlar*, 890; a.mlf, *Tarihçe-i Hayat*, 58; a.mlf, *Sikke-i Tasdik-ı Gaybî*, 117.

⁵¹ Şakir, *Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri*, 1 42-43.

⁵² Nursi, *Lem’alar*, 200.

⁵³ Şakir, *Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri*, 1/38.

⁵⁴ Şakir, *Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri*, 1/48.

⁵⁵ Şakir, *Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri*, 1/43.

⁵⁶ Şakir, *Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri*, 1/39.

Şeyh Abdurraman Tağı (1831-1886) de Said'in ders aldığı hocalar arasında ismi geçen şarkın büyük alimlerindendir.⁵⁷

Molla Fethullah (1846-1899) ise Nakşî şeyhlerinden Abdurrahman-ı Tâgî Hazretleri'nin talebelerindendir. Vefatından sonra onun yerine geçmiş ilim ve tarikat yoluyla dine hizmet etmiştir.⁵⁸

Şeyh Muhammed Celâlî (1851-1914): Bediüzzaman hakiki ve ciddî tahsilinin başlangıcı, Erzurum vilâyetine tâbi 'Bayezid kasabasında... Şeyh Muhammed Celâlî Hazretleri'nin nezdinde başlamış ve orada bu tahsil üç ay kadar devam etmiş ise de pek gariptir. Bu vakitlerde kendisi 13-14 yaşlarında idi.” Bediüzzamân'ın üç aylık tahsili, medresede on beş yılda okunan ilimleri öğrenmek için geçirdiği süredir; yoksa kendisi ömür boyu ilimlerle meşgul olmuştur. Doğu Beyazıt'ta bulunan Şeyh Mehmet Celâlî'nin medresesinde üç ay süren bir eğitim neticesinde alır.⁵⁹

Muhammed Küfrevî (1775-1898): Nakşî şeyhi Muhammed Küfrevî, Siirt'in Küfre köyünde 1775'te dünyaya geldi. Hocası Seyyid Tâhâ, Hakkarî, asrının müceddidi olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'nin hâlifelerindendir. 1898 yılında, yüz yirmi üç yaşlarında vefât ettiği zaman, Sultan Abdülhamit Han onun için bir türbe yaptırmıştı. Muhammed Küfrevî Hazretleri'nin yukarıda görünen Kabri Bitlis'in Kızıl Mescid Mahallesindedir.⁶⁰

Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî (1813- 1893): 1813 târihinde Gümüşhâne'de doğup 1893 yılında İstanbul'da vefât eden Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî Hazretleri, İstanbul'da yetişmiş büyük Nakşî evliyâlardandır. Müceddid Mevlânâ Halid-i Bağdadî Hazretleri bir halifesini, sırf Gümüşhanevî Hazretleri'ni irşat etmek üzere İstanbul'a göndermiştir. Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevî Hazretleri'nin yukarıda resmi görünen kabri İstanbul Süleymaniye Câmii avlusundadır.⁶¹

⁵⁷ Sadık Albayrak, *Son Devrin İslam Akademisi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1972), 198.

⁵⁸ Şakir, *Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri*, 1/48.

⁵⁹ Albayrak, *Son Devrin İslam Akademisi*, 198; Şakir, *Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri*, 1 39.

⁶⁰ Şakir, *Said Nursi Hayatı Mücadelesi Eserleri*, 1/47.

⁶¹ İrfan Gündüz, “Ahmed Zîyâeddîn Gümüşhanevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (erişim: 21.11.2024).

2.3. Said Nursi'nin Talebeleri

Bediüzzaman'a talebe olup, O'nun te'lif ettiği şaheserlere hizmet etmeyi hayatlarında en önemli bir mesele olarak kabullenen birçok insan, çok zor şartlar altında, ona intisap edip, eserlerine sahip çıkmışlardır.

Risale-i Nur'un yayılmaya başladığı ilk yıllarda, Nur'un ilk kahraman talebelerini şöyle sıralamak mümkündür:

İbrahim Hulusi Yahyagil, Sabri Arseven, Süleyman Kervancı, Bekir Çelik, Ahmet Hüsrev Altınbaşak, Hafız Ali Ergün, Re'fet Barutçu, Ahmet Asım Önerdem, Mehmet Avşar, Mehmet Tefik Göksu, Mustafa Güvenç, Abdullah Kula, Hakkı Tıgılı, Mustafa Hulusi Ertürk, Ali Aras, Hamid Ekinci, Mustafa Gül, Ahmet Feyzi Kul, Mehmet Feyzi Pamukçu, Mehmet Tahiri Mutlu, Yemen Çayırılı, Ahmet Nazif Çelebi, Hasan Atıf Egemen, Hasan Feyzi Yüreğil, Ali Ertürk, Bahri Çağlar, İbrahim Fakazlı, Ahmet Böncü, Abdülmecid Nursî, Abdullah Yeğin, Mustafa Oruç, Hıfzı Bayram, Mustafa Osman, Ahmet Fuad, Ceylan Çalışkan, Mehmet Çalışkan, Mustafa Acet, Zübeyir Gündüzalp, Hüsni Bayramoğlu, Mustafa Sungur, Sabri Halıcı.”⁶²

2.4. Said Nursî'nin Eserleri

Risale-i Nur Külliyyatı 1926 yılından itibaren telif edilmeye başlanmıştır. Said Nursi 1926 yılından önce de değişik eserler kaleme almıştır. Daha sonra bu eserleri yine kendisi külliyyatına dâhil etmiştir. Buradan hareketle Said Nursi'nin eserlerini, “1926’da başlayan Risale-i Nur’ların telifinden önceki eserleri” ve “1926’dan sonra Risale-i Nur adı altında telif ettiği eserleri” şeklinde iki dönem halinde tasnif etmek mümkündür.

2.4.1. 1926’da başlayan Risale-i Nur’ların telifinden önceki eserleri

İşârâtü'l-İ'câz Fî Mezâni'l-İ'caz: Birinci Dünya Savaşı’nda cephede yazılan ve sonradan külliyyata dâhil edilen bu eser, Fatiha ile Bakara suresinin bir kısım ayetlerinin yer aldığı bir tefsirdir. Kur’an’ın mucizeliğini ortaya koymaya çalışan bu eserde ayetler kelime kelime ele alınıp öncesi ve sonrasıyla irtibatlandırılmaktadır.

⁶² M. Öztürkçü, *Nur’un Kahramanları* (Nesil yay. 3.baskı), s. 199.

Bediüzzaman'ın Tarihçe-i Hayatı: Yeğeni Abdurrahman Efendi tarafından kaleme alınmıştır.

Sünûhat: Bediüzzaman'ın Osmanlı'nın son dönemlerinde kaleme aldığı İslam dünyasının problemleri, Doğu ile Batı'nın çeşitli tahlillerle karşılaştırılması, sosyal hayatta ahenk ve istikameti sağlayan prensiplerin incelendiği bir eserdir.

Münâzârat: Osmanlı İmparatorluğu'nun meşrutiyete geçişi ile zihinlerde uyanan çeşitli sorulara cevaplar verilen ve müellifin Anadolu'da gezdiği çeşitli yerlerde hürriyet ve meşrutiyet adına yaptığı konuşmalarda geçen soru ve cevapların kitaplaştırıldığı bir eserdir.

Hutbe-i Şamiye: 1911'de Bediüzzaman'ın İslamiyet'in o zamanki ve gelecekte yaptığı savunmayı ve milletin içinde bulunduğu sosyal problemlere temas etmektedir. Şam Emevi Camisinde irade ettiği hutbedir.⁶³

Divan-ı Harb-i Örfi: 31 Mart Olayı'nda tutuklandıktan sonra mahkemede yaptığı savunmayı içerir.

Mesnevi-i Nuriye: Müellifin ilk yazdığı eserlerdendir. Risale-i Nur külliyyatının bir çekirdeği mahiyetindedir. Külliyyatın bütününde ele alınan konuların pek çoğu bu eserde özet halinde sunulmuştur. Eser, Lem'alar, Reşhalar, Lasiyyemalar, Katre, Hubab, Habbe, Zühre, Zerre, Şemme, Onuncu Risale, Ondördüncü Reşha, Şûle ve Nokta adlı başlıklar altında çeşitli bölümlerden oluşmaktadır

Muhakemat: Risale-i Nur külliyyatından önce kaleme alınmış ve sonradan külliyyata dahil edilmiş eserlerden biridir. Çok ağır bir üsluba sahiptir.⁶⁴

Rumuz: konuşup doğru yazmanın ölçülerinin verildiği bu eser, “*unsur-u hakikatin veyahut bazı mukaddemat ve mesail ile İslamiyet'e saykal vurma*”, “*unsur-u belagat*”, “*unsur-u akide ile ecvibe-i Japoniyye*” adlı üç makaleden meydana gelmektedir.

Nokta: İman rükünlerinin ispatını konu edinmektedir.

Hakikat Çekirdekleri-1: Seçme vecizeler ihtiva etmektedir.

Hakikat Çekirdekleri-2: Risale-i Nur'un özeti mahiyetindedir.

Lemaat: Risale-i Nur'lardaki konuların özetleri mahiyetindedir.

Şuaat: Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risaletinin ispatı konu edilmektedir.

Tulûat: Bu eserde müellif daha çok içtimaî mevzuları işlemektedir.

⁶³ Said Nursi, *Hutbe-i Şamiye* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2000).

⁶⁴ Said Nursi, *Muhakemat ve İman ve Küfür Muvazeneleri* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001).

Katre ve Zeylül-Katre, Habbe ve Zeylül-Habbe, Şemme, Zeyl, Zehre ve Zehre'nin Zeyli: Manevi, ahlâkî, içtimaî ve ilmî pek çok konunun yanı sıra tevhid konularını da ihtiva eden bu risalelerin çoğunluğu Arapça olarak kaleme alınmış, daha sonra Türkçe olarak Risale-i Nur külliyyatına müellif tarafından dahil edilmiştir.⁶⁵

2.4.2. 1926'dan sonra Risale-i Nur adı altında telif ettiği eserleri

Sözler: Risale-i Nur Külliyyatı'nın temel eserlerinden birisidir. Bu eserde Allah, insanı ve kâinat münasebetleri Kur'an ayetlerinin ışığı altında incelenmekte, Allah ve sıfatları, iman ve küfrün mukayeseleri, imanın insana dünya ve ahirette vereceği faydalar, ibadet, kader, yaratılış sebepleri, mucizeler, Doğu ve Batı medeniyetlerinin karşılaştırılması gibi konular ele alınmaktadır.⁶⁶

Mektûbat: Çeşitli mektupların yer aldığı bu eser, müellifin, kendisi ve değişik konular hakkında sorulan sorulara vermiş olduğu cevapları ihtiva etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in üç yüzü aşkın mucizesi, dua, oruç, tevhid ve dinde reform yapmak isteyenlere verilen çeşitli cevaplar da yer almaktadır.

Lem'alar: Genç-yaşlı, hasta-sihhatli, kadın-erkek ayırımı yapmaksızın bu grupların her birine ayrı ayrı hitap eden risalelerin toplandığı bir kitaptır. Bu eserde Allah'ın (c.c.) varlığının ispatı, Hz. Peygamber'in gösterdiği saadet yolu, aile ve toplumun huzur reçeteleri, hastalara, yaşlılara teselli veren açıklamalar, sosyolojik ve psikolojik çeşitli tespitler yer almaktadır.⁶⁷

Şualar: Geneline imânî meselelerin ele alındığı yer yer çeşitli mektupların da bulunduğu bu eserde insanın yaratılış gayesi, bütün varlıkların dilleriyle tevhidin anlatımı, ahir zaman alametleriyle ilgili hadislerin tevilleri yer almaktadır.⁶⁸

Asâ-yı Mûsâ: Diğer risalelerde geçen çeşitli konularla, özellikle Meyve ve Ayetül-Kübra risalelerinden alınmış parçaların oluşturduğu bir eserdir. Eserde Allah'ı tanıma, ibadet, gençlere hitaplar, ölüm, ahiret inancı ve dünya hayatı arasındaki bağlar ele alınmaktadır.

⁶⁵ Mezkûr eserler için bk. Musa Hub, *Said Nursi'ye Göre Seyr u Süluk* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 30; Ömer Kurt, *Bedüzzaman Said Nursi'de Kur'an Belagatına Dair Kavramlar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 8.

⁶⁶ Said Nursi, *Sözler*, 10.

⁶⁷ Nursi, *Lem'alar*.

⁶⁸ Said Nursi, *Şualar*, (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2001).

Sikke-i Tasdik-i Gaybî: Büyük bir bölümünde Hz. Ali, Abdülkadir Geylani, İmam-ı Rabbani gibi zatların Risale-i Nur'u haber veren gaybi işaretlerin yer aldığı bir eserdir. Ayrıca Risale-i Nur'a işaret eden ayetlerin mana ve cifr hesabı ile tefsirlerinin yanında çeşitli mektuplar da yer almaktadır.⁶⁹

Barla Lâhikası: Risale-i Nur'un Barla'da telif edildiği günden Eskişehir hapsine kadar geçen süre içinde Nur talebelerinin müellife yazdıkları mektuplar ve bazı cevapları yer almaktadır.

Kastamonu Lâhikası: Eskişehir hapsinden Denizli hapsine kadar geçen süre içinde müellifin Isparta'daki talebeleri ile arasında geçen mektuplardan oluşmaktadır. Mektuplar genelde talebelere nasıl davranmaları gerektiğini bildiren, imanî ve içtimaî meseleleri açıklayıcı bir niteliktedir.⁷⁰

Emirdağ Lâhikası: İki bölümden oluşan eserin ilk bölümünde Denizli hapsinden tahliyeden sonra Afyon hapsine kadar geçen dönemde talebelerinin hizmetle ilgili sorduğu sorular ve cevapları ihtiva eden mektupları yer almaktadır. İkinci bölümde ise 1948'den 1953'e kadar olan süre içinde müellifin talebelerine yazdığı mektuplar ve mahkemelerde yapılan savunmalara yer verilmektedir.

Tarihçe-i Hayat: 1958'de müellifin talebeleri tarafından hazırlanan ve kendi tashihinden geçen bu eserde hayatının son iki senesi yer almamaktadır. Bu eserde hayatının yanı sıra diğer eserlerden alıntılar, çeşitli savunmalar ve yazdığı mektuplar bulunmaktadır.⁷¹

İman ve Küfür Muvazeneleri: Külliyyatın temel eserlerinden imanla ilgili bölümlerin derlenmesinden meydana getirilmiş bir eserdir. Bu eserde imanın insana kazandırdıkları, imanın dünyaya ait faydaları, iman ve inançsızlığın ayrıntılı olarak karşılaştırılmaları gibi meseleler incelenmektedir.⁷²

Bunların yanında bizzat Bediüzzaman Said Nursi tarafından veya talebeleri vasıtasıyla uygun gördüğü yerlere yer yer ilaveler de yapılarak Risale-i Nur'dan derlenen eserler ise şunlardır: Sikke-i Tasdik-i Gaybî, Tarihçe-i Hayat, Asâ-yı Musa, Küçük Sözler, Haşir Risalesi, Gençlik Rehberi, Yirmi Üçüncü Söz, Otuz Üç Pencere, Nur Âleminin Bir Anahtarı, Uhuvvet Risalesi, Ramazan İktisat-Şükür Risalesi, İhlas Risaleleri, Tabiat Risalesi, Hanımlar Rehberi, Hastalar Risalesi, Zühretü'n-Nur, Ayetü'l-

⁶⁹ Said Nursi, *Asâ-yı Mûsâ ve Sikke-i Tasdik-ı Gaybî* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, trs.).

⁷⁰ Said Nursi, *Barla ve Kastamonu Lahikaları* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001).

⁷¹ Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat*.

⁷² Abdülkadir Harmanlı, *Said Nursi'nin Risalelerinde Kelam-Felsefe* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, trs), 21-22.

Kübra, Meyve Risalesi, el-Hüccetü’z-Zehra, Hakikat Nurları, İman Hakikatleri, Miftahü’l-İman, Sirâcü’n-Nûr, Tılsımlar Mecmuası, Nur Çesmesi, Zülfikar Mecmuası, Fihrist Risalesi, Müdafaat.⁷³

⁷³ Açıkgenç, “*Said Nursi*” (Erişim: 19.11.2024).

3. GAYE VE NİZAM DELİLİ

3.1. Allah'ın (c.c.) Varlığının Delilleri

Kelam ilminde gaye ve nizam delilini kavramak için isbât-ı vacip kavramını ve işaret ettiği delilleri anlamak gerekmektedir. İsbât-ı vacip, “*varlığı kendinden olan, var oluşunda başkasına muhtaç bulunmayan bir zatı delillendirmek*” manasına gelmektedir.⁷⁴ Kelam ilminde isbât-ı vacip kavramı, “*vâcibü'l-vücûd*” yani Allah'ın (c.c.) varlığı ve birliğini ispat etme sorununu çözmeye, açısından ele alınmaktadır. Bu kavram, kelam alimleri tarafından çokça dillendirilmiş ve tartışılmıştır. Kelam alimlerinin bu konuya önem vermelerinin en büyük sebebi Kur'an-ı Kerim'in bu konu ile ilgili tutumudur. Çünkü, Kur'an-ı Kerim'in en temel konularından biri Allah'ın (c.c.) varlığı meselesidir ve birçok ayette Allah'ın (c.c.) varlığına işaret eden delillere dikkat çekmektedir.

Allah'ın (c.c.) varlığının ispatı mümkün mü, değil mi? Bu düşünürler tarafından tartışma mevzuu olmuştur. Fizik alemi dışında herhangi bir varlık alanını kabul etmeyen agnostikler ve ateistler Allah'ın (c.c.) varlığını delillendirmenin mümkün olmadığını savunmuş fakat yokluğunu da delillendirememişlerdir.⁷⁵

Teist düşünürler ise ispatın mümkün olduğunu duyularımızla kavrayamadığımız bir varlığın ancak zihin ve kalbin birlikteliği olan akıl ile ispatlanabileceğini savunmuşlardır. Bunu ispatlamaya çalışırken amaçları Allah'ın (c.c.) mahiyetini anlamaktan ziyade akla uygun sebepler ile alemin bir yaratıcısının var olduğunu temellendirmek olmuştur. Allah'ın varlığını ispat etmek için pek çok delil kullanılmıştır. Hudûs, imkân, kabûl-i âmme ve gaye-nizam delilleri bunlardandır.⁷⁶

“Sonradan var olmak” manasına gelen hudûs delili bütün varlıkların hâdis olduğuna, yani sonradan var olduğuna işaret etmektedir.⁷⁷ Bu delil mantıksal olarak şöyle izah edilmektedir: âlemde var olan her şey hâdîstir; hâdîs olan her varlığın bir muhdîsî olur; o zaman bu âleminde bir muhdîsî vardır. O da Kadîm olan, varlığı için başkasına

⁷⁴ Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın (c.c.) Varlığı* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 21.

⁷⁵ Süleyman Durmaz, *Hudûs-Gaye ve Nizam Delilleri Çerçevesinde Kelamda Yaratılış* (Çankırı: Karatekin Üniversitesi, 2023), 10.

⁷⁶ Söz konusu deliller için bk. Topaloğlu, *İslâm Kelâmcıları ve Filozoflarına göre Allah'ın (c.c.) Varlığı*, 55-114.

⁷⁷ Şerafettin Gölcük- Süleyman Toprak, *Kelâm Tarih- Ekoller-Problemler*, (Konya: Tekin Kitapevi, 2019), 163.

muhtaç olmayan Allah'tır.⁷⁸ Bu delil erken dönem kelamcıları tarafından kullanılmıştır. İlk mutezile kelamcıları kullanmıştır. Ebu'l-Huzeyl el Allâf (ö.235/850) tarafından geliştirilmiştir. Ehl-i sünnet kelamcılarının ilk kullanan kişinin İbn Küllâb el- Basrî (ö.240-857) olduğu bilinmektedir.⁷⁹

Sözlükte “gerçekleşebileceği düşünülen şey, belli koşullarda gerçek olabilecek olanlar”⁸⁰ anlamına gelen imkân; “varlığı ve yokluğu zatının gereği olmayıp zatına nispet ile her ikisi de eşit olan hüküm” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸¹ Bu delil şöyle izah edilmektedir: Âlemdeki tüm varlıkların varlığı mümkündür; her mümkün varlık, varlığını yokluğuna tercih edecek bir müreccihe (tercih eden) muhtaçtır. Âlemin yokluğunu varlığına tercih edecek kişi Allah'tır.⁸² Bu delilin kökleri Aristoteles'e (m.ö.384-322) dayandıranlar vardır. İslam filozoflarından Fârâbî (ö.335-950), Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdillâh (ö.428-1037); Kelamcılardan ise Ebu'l- Muîn en-Nesefî (ö.508-1115), Şehristânî (ö.541/1153), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606-1209) ve Amidi (ö.631-1233) hudûs delili ile birlikte imkân delilini de kullanmışlardır.⁸³

Kabûl-i âmme delili de Allah'ın (c.c.) varlığının delillerinden bir diğeridir. Bu delile göre herkes hayatında bir kez dahi olsa bir yaratıcıya sığınma ihtiyacı hisseder ve Allah'ın (c.c.) varlığını içinde hisseder, bir felaket durumunda Allah'a yalvarır, O'na sığınır. Söz konusu delil Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin temas ettiği delillerden biridir.⁸⁴

“O kâfirleri, kara bulutlar gibi dalga sardığı zaman, dini Allah'a (c.c.) has kılarak O'na yalvarır, dua ederler. Allah (c.c.) onları karaya çıkarıp kurtardığında içlerinden bir kısmı doğru yolda kalır.”⁸⁵ Lokman Süresi'nde ki bu ayet ile Rabbimiz bu delile işareten bolluk zamanında fitratında var olan Allah'a inanma ihtiyacını içlerinde gizleyebilen inkâr ehlinin bile bir felaket ile karşı karşıya kaldıkları zaman fitratlarının

⁷⁸ Ekrem Uysal (ed.), *Sistemik Yaklaşım ile Kelam Araştırmaları I-II* (İstanbul: Klm Yayınları,2021), 110.

⁷⁹ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, haz. Sabri Hizmetli (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 181.

⁸⁰ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), 127.

⁸¹ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 136.

⁸² Mehmet Şaşa, *Allah'ın (c.c.) Varlığının ve Birliğinin Delilleri, Kavramlardan Esaslara İslam İnancı* haz. Recep Ardoğan, (İstanbul: Klm yayınları,2019),104-105.

⁸³ Yasin Ulutaş, İsbat-ı vacib, *Sistemik Yaklaşım ile Kelam Araştırmaları I-II*, haz. Ekrem Uysal (İstanbul: Klm Yayınları,2021, 112.

⁸⁴ Topaloğlu, *Allah'ın (c.c.) Varlığı*, 114.

⁸⁵ Lokman, 31/32

akıl ve nefislerinden üstün geldiğini ve o an o kör inadı bırakıp Allah’tan yardım istediklerini bildirir. ⁸⁶

Gaye ve nizam delili ise, kâinattaki düzen, uyum, ölçü ve sürekliliğe işaret etmektedir. Bu konuyu araştırmamızın asıl konusu olması hasebiyle ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

3.2. Gaye ve Nizam Deliline Genel Bir Bakış

Gaye kelime olarak, “*Bir şeyin varlığında fayda, maksat, hikmet, var olması düşünülen nokta ve sonuç*” anlamlarına gelir. Nizam, “*Evrendeki bütün doğal olguların basit doğa yasalarına uyuyor olması*” şeklinde tanımlanır.⁸⁷ Bu delil İslam felsefeci ve kelimcileri arasında inayet, hikmet, illet-i gâiyye, ibda, nizam-ı âlem ve ihtira delili olarak ta bilinir.

En eski delillerden biri olan gaye ve nizam delili için kelim alimlerinin verdiği örnekler ile Kur’an-ı Kerim’in dikkat çektiği noktalar kâinattaki düzen, uyumluluk, süreklilik ve her şeyde bir ölçünün olması gibi hususlardır. Âlemde var olan düzen kendi başına var oldu, hiçbir hikmet ve gayesi yok demek akıl tarafından kabul edilebilecek bir husus değildir. İnsanın duyularına ve aklına hitap eden bu delilin kolay anlaşılır ve pratik olması çok tercih edilir olmasını sağlamıştır. Bu yönüyle ‘kısa veya uzun boylu herkesin yetişilebileceği dalları olan bir meyve ağacına’ benzetilebilir.⁸⁸

Gaye ve nizam delili, evrenin tesadüf eseri değil, ilahî hikmet ile yaratıldığını yaratılan her varlığın bir gayesinin ve işlevinin olduğunu, var olan düzen ve uyumun kedi kendine oluşmasının mümkün olmadığını vurgulayarak bunu ancak hikmet, bilgi ve kudret sahibi bir Zat’ın yapabileceğine dikkat çeker.⁸⁹

Bu delili şu önermelerden oluşan bir kıyas vasıtasıyla izah edebiliriz:

- Âlemde var olan her şeyde bir düzen veya bu düzeni gösteren işaretler, izler görmekteyiz.
- Gözlemlenen bu düzen sürekli, belli amaç ile devam etmekte ve hayatın devamlılığını sağlamaktadır.

⁸⁶ Şerafettin Gölcük- Süleyman Toprak, *Kelâm Tarih- Ekoller-Problemler*, (Konya: Tekin Kitapevi, 2019), 172.

⁸⁷ Durmaz, *Kelamda Yaratılış*, 56.

⁸⁸ Şaşa, *Allah’ın (c.c.) Varlığının ve Birliğinin Delilleri*, 105.

⁸⁹ Şaşa, *Allah’ın (c.c.) Varlığının ve Birliğinin Delilleri*, 106.

- Düzen içinde gözlemlenen varlıklar bunu kendi başlarına yapabilecek kabiliyete, iradeye sahip değildirler. Bir iradeye sahip olmayan farklı varlıkların bir araya gelip bir bütünü, bir sistemi oluşturmaları imkansızdır.
- Öyleyse bu gaye ve nizamın ilim, irade, kudret ve inayet sahibi biri tarafından verilmiş olması gerekmektedir. O Zat, Yüce Allah'tır.⁹⁰

Malzemesini duyular aleminden alan bu delil sayesinde varlıklar üzerinde değerlendirmeler yapılabileceği gibi, insanların, hayvanların ve bitkilerin yaratılışındaki hikmet ve mükemmel düzen, zıtlıklar arasındaki uyum, amaç, yer ve gökteki harikulade olayları gözlemlerken onlardaki sanatları, ince ince dokunmuş nakışları amaçtaki birlikteliğin farkına varır ve bunların kendi kendine olamayacağını anlar. Ve şu sonuca varır; bu uyum ve birliktelik anca her şeye gücü yeten biri tarafından sağlanabilir.⁹¹

3.2.1. Kur'an-ı Kerim'de gaye ve nizam delili

Kur'an-ı Kerim, muhatabı olan insanın farklı kabiliyetlere sahip olduğunu göz önünde bulundurarak ilmi ve mantıkî olarak tefekkür edip anlayacak seviyeye gelmemiş olanları bile ikna edecek delilleri dış aleme serpiştirmiştir. İnsanın hayatta her zaman karşısına çıkabilecek, kendisini ilgilendiren, faydasını gördüğü bu deliller, karmaşık değil, apaçıktırlar. Her seviyedeki insana hitap ederler. Belli ruhî olgunluğa erişmiş kitlelerin dimağlarını da doyurma özelliği vardır çünkü ayrıntılı olarak ele alındığında pek çok mantıkî temellere dayandırılabilirdiği görülür. İnatçı inkârcı kitleye gelince onlara hangi delili getirsen de inanmazlar.⁹² Kur'an-ı kerim onları şöyle tarif eder: *“Onlara gökten bir kapı açsak ve oradan yukarı çıksalar yine de: Gözlerimiz bağlanmıştır, belki de biz büyüye tutulmuş insanlarız, derler.”*⁹³

Kur'an-ı Kerim, kâinata var olan düzen ve işleyişindeki inceliklerin rastgele meydana gelmediğini, belli bir amaç ve uyumluluğun tüm varlıklarda kendini gösterdiğini, dikkatlice bakan her gözün bunu görebileceğini savunarak gaye ve nizam deliline işaret eder. Birçok ayet bizi âlemi okumaya, o muntazam güzellikleri, hayret verici olayları izleyerek arkasındaki kudret elini görmeye davet eder. Rabbimiz (c.c.)

⁹⁰ Ulutaş, *İsbat-ı Vacip*, 106.

⁹¹ Osman Karaağaç, *Tanrı ve Evren (Gaye ve Nizam Delili Açısından)* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022), 16.

⁹² Topaloğlu, *Allah'ın (c.c.) Varlığı* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 34.

⁹³ Kur'an yolu (Erişim 22.06.2024), el-Hicr 15/14

Mülk suresi üçüncü ayette; “*Yedi göğü birbiriyle tam uygunluk içinde yaratan O’dur. Rahman’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?*”⁹⁴ buyurarak insana yarattıklarına derin ve düşündürücü bir bakış ile bakmayı emretmektedir. Varlığı devam eden güzelliklere aşina olan gözler ibret nazarı ile bakarsa o güzelliklerin arkasındaki o muazzam gücü fark edebilir. Bunun için bilgin olmak gerekmemektedir. Issız bir yerde bulunan bir çoban, fizik ile uğraşan bir bilim insanı, astronomi bilgini vd. herkes Kur’an’ın bu çağrısı ile kâinatı incelediğinde imtihan gereği gizlenen kudretin farkına varacak ve bu onu kudret sahibinin varlığını kabule götürecektir.⁹⁵ Yaratılan varlık ve eşya arasındaki uyum ve âhenk kudret sahibi bir Zât’ın varlığını zorunlu kılmaktadır.⁹⁶ İnsan ve kâinatın birbiriyle ahenkli oluşu yani evrendeki her şeyin insanın ihtiyaçlarına uygun olması inayet delilini ifade eder. İnsan ve âlem arasındaki bu ahenk ve uygunluk akıl ve irade sahibi bir failin tasarımını gerektirmekte, hayatı icat ve onu ihsan eden bir varlığın olmasını zorunlu kılmaktadır. Bütün bu varlıkların bir yaratıcısının olmasının ifadesi de ihtiradır. Örneksiz olarak yaratma ibda ile karşılanırken, varlıkların düzeninin belirli bir gayeye yönelik olduğu, âlemde abes ve rastlantıdan söz edilemeyeceği gaiyyet ile açıklanır

Ali İmran Suresi 190-191. ayetlerde “*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akli selim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken otururken, yataarken hep Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler:) “Rabbimiz sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!”*”⁹⁷ buyurarak Allah bizden aklımızı eşyanın hakikatlerini kavramak için kullanmaya, gök ve yerlerin yaratılış hikmetleri üzerine tefekkür etmeye yani kâinat kitabını okumaya davet ediyor. Nitekim kâinatı var olan her şey incelenmeye, ibret almaya değer Allah’ın (c.c.) bir mucizesidir. Her biri ayrı özelliklere sahip gök cisimlerinin uçsuz bucaksız fezada birbirine çarpmadan, biri diğerine engel olmadan hareket etmesinde, gece ve gündüzün oluşumunda, nice ibretler gizlidir. İnsan göklerin ve yerin yaratılışı üzerine düşününce bunların boşuna yaratılmadığını anlar, arkasındaki gücün azameti karşısında acizliğini hisseder. O yüce kudret karşısında saygıyla eğilir.⁹⁸ Âlemde hiçbir şeyin tesadüfen olmayışı, her şeyin bir

⁹⁴ el-Mülk 67/3.

⁹⁵ Seyyid Kutub, *Fîzılâl-il Kur’an*, çev. Karhağa Bekir vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, trs.), 15/92-93.

⁹⁶ Ayşe Sağlam, “Nâbî’nin Tevhid’inin Gaye ve Nizam Delili Işığında İncelenmesi”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 20 (2023), 84.

⁹⁷ Ali-İmran, 3/190-191.

⁹⁸ Hayreddin Karaman, (ilk) vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 1/738-741.

gayesinin, faydasının olması yani boş yere yaratılmamış olması insanı mükemmel düzen koyucu olan Allah'ı daha iyi tanımaya yardımcı olur.⁹⁹ Kur'an-ı Kerim'de bu konu ile ilgili birçok ayet vardır.¹⁰⁰ Bunlardan sadece bir kısmına burada yer vereceğiz:

“Gece de onlar için açık bir kanıttır. Gündüzü ondan çekip alırsanız da karanlıkta kalıverirler. Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın (c.c.) takdiridir. Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı gibi olur. Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzüp gider.”¹⁰¹

“Yüce Rabbinin adını tespih et. O, yaratıp şekillendiren, ahenk veren ve düzene koyandır. O, (her şeyi) ölçüyle yapıp yönlendirendir. O, yeşil bitki örtüsünü çıkaran, sonra da onları çürüyüp kararmış çerçöpe çevirendir.”¹⁰²

“Peki onlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?”¹⁰³

“Gökten su indiren O'dur. (Buyurdu ki:) İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de kendisinden üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşil bitki, hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik; birbirine benzeyeni var, benzemeyeni var. Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir topluluk için ibretler vardır.”¹⁰⁴

“Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istiva eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır; her biri belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşleri Allah düzenliyor; ayetleri de açıklıyor ki rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız. Yeryüzünü enine boyuna uzatan, onda sabit dağlar ve ırmaklar meydana getiren, orada meyvelerin her birinden çiftler çiftler yaratan O'dur. Geceyi de gündüzün üzerine O bürüyüp örtüyor. Düşünen insanlar için şüphesiz bütün bunlarda ibretler vardır.”¹⁰⁵

⁹⁹ Ayşe Sağlam, "Nâbî'nin Tevhid'inin Gaye ve Nizam Delili Işığında İncelenmesi", 84.

¹⁰⁰ el-En'am, 6/97; el-Enbiya, 21/30; İbrahim, 14/19; el-Kıyamet, 75/36-40; Lokman, 31/20; En-Nebe, 78/6-16; Nuh, 71/15-18; Yasin, 36/33-36; ez-Zariyat, 51/20-21.

¹⁰¹ Yasin, 36/37-40.

¹⁰² el-A'lâ, 87/1-5.

¹⁰³ el-Ğaşiye, 88/17-20.

¹⁰⁴ el-En'am, 6/99.

¹⁰⁵ er-Ra'd, 13/2-3.

“O, kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratmıştır. Gerçekten biz, anlayan bir topluluk için kanıtları birer birer açıkladık.”¹⁰⁶

“Allah’ın (c.c.) gökten su indirdiğini görmez misin? Sonra onunla renkleri ve çeşitleri farklı ürünler çıkardık. Dağların da farklı renklerde; beyaz, kırmızı, siyah yolları, kısımları vardır. Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var. Kulları içinden ancak bilenler, Allah’ın (c.c.) büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır.”¹⁰⁷

“Halbuki Allah gökleri ve yeri ciddi amaçlarla ve hiçbir haksızlığa uğramaksızın herkesin hak ettiğine göre karşılık görmesi için yarattı.”¹⁰⁸

“Allah gökleri ve yeri gerçek bir sebep ve hikmete uygun olarak mükemmel bir sistem hâlinde yaratmıştır. Elbette bunda müminler için bir ders ve ibret vardır.”¹⁰⁹

3.2.2. İslam alimlerine göre gaye ve nizam delili

Allah inancı sadece İslam dininin değil tüm semavi dinlerin temelini oluşturur. Her çağda inanan ve inkâr edenler olduğundan dolayı isbat-ı vacip mevzusu alim ve filozofları meşgul etmiş ve Allah’ın (c.c.) varlığının ispatı için pek çok delil ortaya konmuştur. Bu delillerden en çok kabul gören, gaye ve nizam delilidir. Sokrat döneminden itibaren kullanılmaya başlayan bu delil en eski delil olarak kabul edilir. Günümüzde de en çok kullanılan deliller arasında yerini almaya devam etmektedir. Bu delili savunan alim ve filozoflar olduğu gibi karşı çıkanlar da olmuştur.

3.2.2.1. Mu’tezile alimlerine göre gaye ve nizam delili

Mu’tezile’ye göre Allah evreni yaratan ve ona nizam verendir. Allah, varlığına işaret eden delilleri insanın kendisinde ve nesneler âleminde bir gaye üzerine var etmiştir. Bu durumda Allah duyular veya akıl yoluyla doğrudan bilinmemekte, ancak akli bir kıyas ve istidlal yoluyla idrak edilebilmektedir. Allah’ı bilmeye götüren bilgi, başta nazar

¹⁰⁶ el-En’am, 6/97.

¹⁰⁷ Fâtır, 35/27-28.

¹⁰⁸ el-Casiye, 45/22.

¹⁰⁹ el-Ankebut, 29/44.

ile gerçekleşmektedir. İstidlâl sürecinde mükellef nazara yönelerek Allah'ı bilmekle yükümlüdür. Bu itibarla birey arazları müşâhade ederek nazara başlar. Yani birey kâinata nazar ile aşama aşama bir yaratıcının var olduğunu idrak eder.¹¹⁰

Basra Mu'tezile'sinin kelamcısı Kadı Abdülcebbâr'a (ö. 415/1025)¹¹¹ göre ise Allah'ın (c.c.) varlığına ulaştıracak bilgi, kozmik işaretler ve kanıtlar üzerinde düşünmeye dayanmaktadır. Yani Allah'a dair bilgi bu âleme ait bilgilerle garantilenmiştir. Bu bağlamda kozmik deliller üzerinden Allah'a ulaşmak bireyin en temel görevidir. O halde bu görev, bilgiye ulaşmayı sağlayan düşünme eylemi olan nazarı da vacip kılmaktadır.¹¹²

Gaye ve nizamı savunanlar arasında ön plana çıkanlardan biri de Mu'tezile kelamcılarının biri olan Câhız'dır (ö. 255/869).¹¹³ Câhız, alemdeki düzenin anlaşılabilmesi için "Takdir-i İlahî, Tedbir-i İlahî, Salah ve Hikmet-i İlahî" kavramlarının doğru anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Câhız'a göre ilahi kudret ve ilahi takdir arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Buna çekirge sürüsü örneğini verir. Zayıf bir hayvan olarak bilinen çekirge, sürü halinde bir bölgeye girdikleri vakit güneşi bile gölgeleyecek güce erişebilir, hiçbir güç onları engelleyemez. Bu hayvancıkların yüce bir kudret tarafından yönlendirildiği kabul edilmezse, bu küçücük varlıkların bir araya gelip o muazzam gücü oluşturmalarını açıklayabilmek çok zor olacaktır.¹¹⁴

Cahız, insanın yalanlama ve inkâr sebebinin yaratılıştaki hikmeti görememeleri, mana ve sebepleri idrak etmemeleri olduğunu söyler. Varlığı yalanlama ve inkarda o kadar ileri giderler ki her şeyin başıboş, hiçbir plan olmadan kendi kendine var olduğunu zannedip eşyadaki 'san 'atı' ve 'İlahi takdiri' de inkâr ederler.¹¹⁵

Bir de tedbir kavramı var ki Câhız onu; bütün yaratılmışların sevk ve idare edilmesi olarak tanımlar. Bu sevk ve idarenin sağlanması için ihtiyaçların bilinmesi miktarınca, yerinde ve zamanında verilmesi gerekmektedir.¹¹⁶

¹¹⁰ Hüseyin Maraz, "Mu'tezile'de Tecrübî Âlemden Hareketle Allah Hakkında Bilgiye Ulaşmanın İmkânı ve Yöntemi", *İslami Araştırmalar Dergisi* 35/2 (2024), 281.

¹¹¹ Hayatı için bk. Metin Yurdagür, "Kadı Abdülcebbâr", *TDV İslam Ansiklopedisi* (erişim: 24.11.2024).

¹¹² Maraz, Mu'tezile'de Tecrübî Âlemden Hareketle Allah Hakkında Bilgiye Ulaşmanın İmkânı ve Yöntemi, 278.

¹¹³ Hayatı ve eserleri için bk. Ramazan Şeşen, "Câhız", *TDV İslam Ansiklopedisi* (erişim: 24.11.2024).

¹¹⁴ Ebu Osman b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi Câhız, *Kitabü'd-Delail ve'l İtibar ale'l Hak ve't Tedbir* (Beyrut, 1988), 40.

¹¹⁵ Câhız, *Kitabü'd-Delail*, 5-6.

¹¹⁶ Câhız, *Kitabü'd-Delail*, 41.

Hikmet, “eşyanın iç yüzünü görmek, görünmeyen yüzünü görebilmek ¹¹⁷” demektir. Câhız hikmeti varlıkların dışında değil de daha derin bir kavrayış ile keşfedilebileceğini savunur. Örneğin insan özünde bir fayda sağladığı için arı, tavuk, kedi, vs. hayvanları veya altın, gümüş vd. madenleri sever. Fakat bunlar derin bir tahlil ile incelenirse içindeki san ‘at ve o san ‘atı yansıtmaları itibarıyla çok daha kıymetli olduğu anlaşılacaktır, yani hikmeti anlaşılacaktır. ¹¹⁸ İlk bakışta ‘boşuna var, ne işe yarar?’ dediğimiz nice varlık vardır ki bu muazzam sistemde çok ehemmiyetli görevleri icra ederler. Ama biz ilk bakışta bunların yaratılış hikmetini kavrayamayabiliriz. İnsanın gerçekleri kavrayabilmesi için derin bir tefekküre ihtiyacı vardır. Yüzeysel olarak bakmak yanıltıcı olur. Örneğin rüzgâr sıradan bir hava hareketi gibi görünür. Oysa rüzgârın bitkilerin döllenmesine yardımcı olması, yağmur yüklü bulutları taşıması gibi birçok hikmeti vardır. ¹¹⁹

Âlemdeki düzenin anlaşılması için doğru anlaşılması gereken kavramlardan sonuncusu olan salah kavramına değinelim. Salah barış, karışıklıkları ortadan kaldırmak’ manalarına gelmektedir. ¹²⁰ Alemde var olan her şey kendi gayesini gerçekleştirirken aynı zamanda alemdeki düzenin devamının sağlanmasına da uygun olmalıdır. Güneşi örnek olarak verebiliriz. Bir taraftan dünyayı aydınlatıp, ısıtırken diğer yandan gece-gündüzün ve mevsimlerin oluşumundaki vazifesini yerine getirir. ¹²¹ Câhız’a göre âlemde evrimcilerin iddia ettikleri gibi “başkasını yok etmeye dayalı mücadele” değil, dayanışma temelli bir anlayış hüküm sürmektedir. ¹²²

Zemahşerî ise Allah’ın (c.c.) varlığına götürecek delilleri ayetleri tefsir etme yoluyla açıklamıştır. Bu bağlamda Enam Suresi 99. ayetini Allah’ın (c.c.) varlığını ispatta yorumlamıştır. Zemahşerî “*O, gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız. Her biri birbirine benzer ve her biri birbirinden farklıdır. Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakın. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için (Allah’ın (c.c.) varlığını gösteren) ibretler vardır.*” ayetinde zikredilen varlıkların bir takdir ediciye (mukaddire), bir düzenleyiciye (müdebbir) ve bir Kâdir’in kudretine delalet ettiğini ifade etmiştir. Yine “*O, yeri sizin*

¹¹⁷ Sait Özervarlı, “Hikmet”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yay., 1989), XVII. Cilt, 511.

¹¹⁸ Câhız, *Kitabü'l-Hayevân*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut:1969).

¹¹⁹ Karaağaç, *Tanrı ve Evren*, 150.

¹²⁰ Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (İstanbul: D.İ.B. Yay., 2009), 512.

¹²¹ Câhız, *Kitabü'd-Delail*, 7.

¹²² Karaağaç, *Tanrı ve Evren*, 149.

*için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın."*¹²³ ayetini de içinde sayılan nimetler açısından Allah'ın (c.c.) varlığına ulaştıracak bir tefekküre sevk etmesi bağlamında yorumlamıştır.¹²⁴

3.2.2.2. Eş'ari alimlerine göre gaye ve nizam delili

Eş'arilere göre Allah'ın (c.c.) varlığı akılla tasdik ve kabul yoluyla bilinebilir.¹²⁵ Eş'ari ekolünün kurucusu olan Ebû'l-Hasan el-Eş'ari (ö. 325/935)¹²⁶ Allah'ın (c.c.) varlığı meselesinde âlemin kendisini var eden bir Sâni'i ve onu idare eden bir müdebbiri olduğunu dellillendirerek açıklamıştır. Eş'ari'ye göre Allah'ın (c.c.) varlığına doğrudan âlemin varlığından ve düzenli işleyişinden ulaşılabilir. Yine insanın kendisi üzerinden de Allah'ın (c.c.) varlığına ulaşmak mümkündür. Nitekim insanın yaratılış evreleri, âlemin bir yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu açıkça göstermektedir.¹²⁷ Eş'arî alimlerinden çoğu da Eş'arî'nin bu görüşlerini destekleyerek Allah'ın (c.c.) varlığının bilinebilme yollarını kendi has üsluplarıyla aktarmışlardır.

Eş'ari kelamcısı ve Malikî fakihî olan Ebû Bekir Bakıllânî (ö. 403/1013)¹²⁸ ispât-ı vacip konusunda gaye ve nizam delilini kullananlardandır.¹²⁹

Bir diğer Eş'arî alimi olan Şehristânî (ö. 548/1153) ise, Allah'ın (c.c.) varlığını ispat için hudûs ve imkân delillerini kullanmıştır. Gaye ve nizam delilini ise hudûs delili kapsamında incelemiştir. Nitekim o, hudûs delilini çok geniş açılardan ele almıştır. Bu bağlamda Şehristânî, Allah'ın (c.c.) varlığını Cüveynî'den (ö. 478/1085) delil getirerek ispat yoluna gitmiştir. Nitekim Cüveynî'ye göre yeryüzü, ateş, su, hava ve gök cisimleri yer kaplayan unsurlarla iç içe olup sağda veya solda, büyük veya küçük olmaları fark etmeksizin oldukları durumu tahsis eden bir muhassısa ihtiyaç duyarlar.¹³⁰ Yine

¹²³ el-Bakara 2/22.

¹²⁴ Emrullah Ülgen, *El-Keşşâf Tefsiri Bağlamında Zemahşerî'nin Allah'ın (c.c.) Varlığı (İsbat-ı Vacib) Konusuna Yaklaşımı*, *Ekev Akademi Dergisi* 22/73 (2018), 569.

¹²⁵ Mehmet Sabır Şaybak, *İslam Felsefesinde Tanrı Kanıtlamaları ve İbn Teymiyye'nin Fitrat Delili* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 62.

¹²⁶ İrfan Abdülhamîd Fettah, "Ebû'l-Hasan el-Eş'arî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (erişim: 24.11.2024).

¹²⁷ Ebû Hasan el-Eş'ari, *Kitabu'l-Luma fi'r-reddi alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bid'a* (Mısır, 1955), 17-18; Mehmet Şaşa, *İmam Eş'arî'nin Kelâmı'nda Marifetullah*, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017), 196-197.

¹²⁸ Şerafettin Gölcük, "Bakıllânî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (erişim: 24.11.2024).

¹²⁹ Adem Eryiğit, *Kadîm Kozmolojik Deliller Karşısında Kadîm ve Modern Bir Delil Olarak Gaye ve Nizam Delili*, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27 (2021), 384.

¹³⁰ Halil Çurak, *Şehristânî'nin Allah'ın (c.c.) Varlığını ve Birliğini İspat İçin Kullandığı Deliller*, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2017), 155.

Şehristânî, fitrat delilini açıklarken insanın yaratılışını ele alarak gaye ve nizam deliline işaret etmiştir. Ona göre insanın yaratılışındaki aşamalar; nutfe halinden kan ve kemiğe dönüşümü, oradan da insan şekline bürünüşünün hiç şaşmadan evreler halinde gerçekleşmesi, Allah'ın (c.c.) varlığına işaret etmektedir. Çünkü insanın kendi kendine et, kan ve kemiğe dönüşmesi mümkün değildir.¹³¹

Eş'ari alimlerinden olan Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) Allah'ın (c.c.) varlığına gösterdiği örneklerden biri Hz. Musa ve Firavun arasında geçen diyalogdur. Nitekim Firavun Hz. Musa'ya, "alemlerin Rabbi nedir" diye "mâ" ile sormuştur. Hz. Musa da Allah'ın (c.c.) mahiyetinin tanımlanamayacağını bildiği için "O, göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunan şeylerin Rabbi'dir, eğer hakikati bilmeye ehil kimselerdenseniz" ¹³² şeklinde bir cevap vererek Allah'ın (c.c.) fiillerine dikkat çekmiştir.¹³³

Râzî, Allah'ın (c.c.) varlığının tahkiki iman neticesinde kavranabileceğini, tahkiki imanın da Allah'ın (c.c.) zat ve sıfatlarının delillerini tefekkür etme yoluyla elde edilebileceğine işaret etmiş, buna "Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler"¹³⁴ ayetini delil olarak vermiştir.¹³⁵

Eş'arî alimlerinden olan Gazzâlî'ye (ö.505/1111) göre ise, Allah'ın (c.c.) bilinebilme yolları ikidir. Bunlardan biri dünyalıklardan uzak durulması ile kalbin nurlandırılması, diğeri ise; İnsanın iç ve dış alemine yapacağı manevi bir yolculuktur. İkinci yolla Allah'a ulaşmak ilkinden çok daha kolaydır. Gazzâlî ikinci görüşünü desteklemek için bazı ayetleri referans göstermiştir. Bunlar: "Göklerde ve yerlerde olanlara bakın!.." ¹³⁶ diyerek dikkatleri yere ve göğe çeken ayet ve Mülk suresinde geçen "O hanginizin daha güzel amel yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O Aziz'dir, Gafur'dur. O yedi göğü birbiri üzerine tabaka tabaka yarattı. Rahman'ın yaratmasında bir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü döndür de bak, bir bozukluk görüyor musun? Sonra gözünü iki kez daha döndür. Göz umudu keserek hor ve bitkin bir halde sana döner."¹³⁷ diye buyuran alemin muazzam yaratıldığını, kusur arayanın eli boş

¹³¹ Şehristânî, *Nihayetu'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelam thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-ilmîyye, trs.), 12; Halil Çurak, Şehristânî'nin Allah'ın (c.c.) Varlığını ve Birliğini İspat İçin Kullandığı Deliller, 159.

¹³² eş-Şuara 26/24.

¹³³ Mustafa Bozkurt, Fahreddin Râzî'nin Varlık Anlayışı, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2009), 120

¹³⁴ Al-i İmran, 4/191.

¹³⁵ Ülgen, El-Keşşâf Tefsiri Bağlamında Zemahşerî'nin Allah'ın (c.c.) Varlığı (İsbat-ı Vacib) Konusuna Yaklaşımı, 563

¹³⁶ Yunus, 10/101.

¹³⁷ Mülk, 67/2-4.

döneceğini ifade eden ayetlerdir. Gazzâlî'ye göre bu yol ile Allah'a ulaşmak daha kolaydır.¹³⁸

Birinin alemin nizam ve intizam üzere mükemmel bir şekilde yaratıldığını ve bir amaç için birbiriyle uyum içinde çalışan bir sistemin var olduğunu savunmuş¹³⁹ ve bu tertip ve uyumun bozulması durumunda o mükemmel nizamında ortadan kalkacağını söylemiştir. Gaye ve nizam delilini en güçlü delil olarak tanımlayan Gazzâlî, âlemi bir eve benzetmiştir. Allah'ın (c.c.) âlemi insan için bir ev yapıp tavanlarını yıldız, güneş, ay ile süslediğini; yeryüzündeki rengarenk bitkileri, madenleri ve çeşit çeşit hayvanları insanın hizmetine verdiğini ifade etmiştir. Yani her şey insanın emrine amadedir ve her bir yaratılanın türlü türlü faydaları vardır. Örneğin gökyüzüne bakmanın faydalarını şöyle sıralamıştır: Korku ve şüpheleri giderir, vesveseyi atmayı sağlar, üzüntüyü giderir, Allah'ı hatırlatıp O'nu anmaya vesile olur. Allah'a karşı yakınlaşmayı sağlar. İnkâr ve ret düşüncesi kalpten uzaklaşır, bazı hastalıklara şifa olur, özlem duyanlara teselli verir...¹⁴⁰

3.2.2.3. Maturîdî alimlerine göre gaye ve nizam delili

Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu ve aynı zamanda müfessir ve fâkih olan Ebû Mansur Muhammed b. el-Matürîdî (ö. 333/944),¹⁴¹ Allah'ın (c.c.) varlığı ve birliği konusunun üzerine düşünüp görüş belirten alimlerdenidir. Nitekim o gaye ve nizam delilini savunmuş, bu konuyu akli deliller çerçevesinde ele almıştır. Çünkü Matürîdî, dinin anlaşılmasında akla büyük ehemmiyet vermiştir. Gaye ve nizam delilini desteklemiş ve insanın aklını doğru kullandığı takdirde Allah'ın (c.c.) varlığını kavrayabileceğini savunmuştur. Evrendeki düzen ve gayenin Allah'ın (c.c.) hikmetinin bir yansıması olduğunu, her şeyin bir amacı olduğunu ve bunların asla tesadüfen oluşmayacağını ifade etmiştir. Ona göre kâinatın bir düzen ve sistemle hareket etmesi, barındırdığı sanatın inceliği Allah'ın (c.c.) varlığına delildir. Güneş, ay ve yıldızların seyrinde gece, gündüz ve saatlerin düzenlenmesinde bir nizâm ve uyum mevcuttur. Şayet Allah ile beraber başka bir ilâh mevcut olsaydı aralarında bir ihtilâf oluşur ve bu ihtilâf kâinatın içindeki tedbir ve takdire de yansır. O halde kâinattaki her şeyin bir sistem ve düzen içinde oluşu bu tedbir ve takdire hiçbir muhâlifin olmayışı Allah'ın (c.c.) birliğine işaret etmektedir.¹⁴²

¹³⁸ Karaağaç, *Tanrı ve Evren*, 156.

¹³⁹ Gazali, *el-Maksadu'l-esna fi Şerhi Esmailahi'l-Hüsna*, (Beyrut, trs), 51.

¹⁴⁰ Gazali, *el-Hikme fi Mahlukatillahi Teala* (Beyrut: Mecmaatu'r Resail-i İmam-ı Gazali, 1986), 6.

¹⁴¹ Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (erişim: 21.11.2024).

¹⁴² İmam Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd* (İstanbul: Hicret Yayınları, 1981), 50-51.

Kâinatta bir düzensizlik ve aksaklığını olmayışını, aktif olarak işleyen sistemin bir nizâma tabi oluşunu ve devam edişini fâilin varlığına ve hikmetine bağlayan Mâtürîdî, mevsimlerin olması ve ard arda gelmesi, yağmur ve güneş gibi etkenlerin bitkilerin çıkmasına vesile olması, bitkilerin var olup olgunlaşması, güneş, ay ve gezegenlerin kendi yörüngelerinde hareket etmesi, gece ve gündüzün belli bir sistemle oluştuğuna işaret etmiştir. Ayrıca insan üzerindeki birçok olgunun da gaye ve nizam örneklerinden olduğunu söylemiştir.¹⁴³

Mâtürîdî kelamcılarından olan Nûreddîn es-Sâbûnî (ö.580/1184),¹⁴⁴ Allah'ın (c.c.) varlığının delillerinden birinin gaye ve nizam olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim alemin yıldızlar tarafından yaratılıp yönetildiğine inanan ve yıldızların hareket ve konumlarına göre gaybî bilgilere sahip olduklarını iddia eden Münecime'ye¹⁴⁵ verdiği redde; yıldızların dönüşünü, bir burçtan başka bir burca geçişini, bir halden başka bir hale dönerek (Münecime'ye göre) uğur, uğursuzluk getirişini, ay tutulması, güneş tutulması vd. olayları, kâinâtın değişikliklere maruz oluşunun emir ve hâkimiyet altında olduklarına dikkat çekmiş, o halde yaratıcının tek, yegane Hâkim olan Allah'u Teâla olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶

3.2.3. Filozoflara göre gaye ve nizam delili

a) Kindi (ö. 252/866)

Birçok felsefî risalesinde ispat-ı vacip konusuna değinen Yakup b. İshak el- Kindi, İslam tarihi öncesi “Feylesûfu'l-Arab” namını almıştır. Abbasi halifesi Mu'tasım Billah adına yazmış olduğu ‘Felsefe-i ula’ isimli risalesinde ispat-ı vacip konusunu tekrar tekrar vurgular.¹⁴⁷

Âlemde var olan küçük, büyük her şey; deniz, ova, toprak, su, hava, vs. bir düzen içinde Allah(c.c.) tarafından yaratılmıştır diyen Kindi risalelerinde şu ifadelere yer verir:

“Şüphesiz bu âlemin düzen ve tertibi, bir kısmının diğerine eklenmesi, ona boyun eğmesi ve egemenliği altında bulunması, her oluş ve bozuluşun, her değişimin ve

¹⁴³ Fatma Aygün, Allah'ın (c.c.) Varlığını Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Gâye ve Nizam Delili, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014), 35.

¹⁴⁴ Muhammed Aruçi, “Nureddin es-Sâbûnî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (erişim: 21.11.2024).

¹⁴⁵ Mustafa Sinanoğlu, “Münecime”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (erişim: 21.11.2024).

¹⁴⁶ Nûreddîn es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi* çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: DİB Yayınları, trs.), 67.

¹⁴⁷ Mahmut Kaya, “Kindî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (erişim: 10.10.2024)

değişenin en uygun ve ideal düzeyde olması, kâinatta sağlam bir yönetimin ve güçlü bir hikmetin varlığının en büyük delilleridir.”¹⁴⁸Kindi, Allah’ın (c.c.) varlığını ispat için hudus delili, illet-malul delili, çokluk-birlik delili, gaiyyet ve nizam delillerini kullanmıştır. Gaiyyet ve nizam delili en eski ve en kuvvetli delil olarak kabul eder.¹⁴⁹

Kindi, akıl ile din birbiriyle uyumlu olduğunu, felsefî bakış açısının İslam inancının derinleşmesinde rol aldığını savunur. İnsanın var olduğu kainattaki ahenk ve nizamdan Allah’ın (c.c.) varlığına ulaşmak için nelere ihtiyacı olduğunu çok güzel bir şekilde ifade etmiştir. Duyu organlarını aklın kontrolünde olması halinde hakikate ulaşmak isteyen kişi nefsi ile anlaşmazlığa düştüğünde aklını hakem yaparak fail, ilk sebep olan yaratıcıya kolayca ulaşabilir. Yaratıcıya ulaşan kişi cehaletten kurtulur, kendini beğenmez, kibirlenmez, şüphelerden uzaklaşır, ulaşamadığını elde etmek için düşkünlük göstermez, elindekine sahip çıkar. Kendi ile zıt durumlara düşmez, kendi ile aynı düşünmeyenlere karşı mutaassıp olmaz. Bu özelliklere sahip olan kişi şu hakikatlere ulaşır: Yegâne Hak varlık Allah’tır, O övgüye en layık olandır, yokluğu düşünülemez, Hayy olandır, birdir, ondan başka fail, illet yoktur. Kemal sahibi ancak O’dur. Tüm âlemleri yoktan var eden ve var olmalarında varlıkların bir kısmını birbirine sebep kılan ancak Allah’tır.¹⁵⁰

b) Farabi (ö. 339/951)

İslam felsefesinin kurulması Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed el- Farabi ile gerçekleşmiştir diyebiliriz. Çünkü el-Kindi (ö.252/866) her ne kadar “ilk İslam filozofu” olarak bilinse de aslında daha çok mutezile kelamı ve İslam felsefesi arası bir geçiş devresinde rol almıştır. “el-Muallimu’l-evvel” kabul edilen Aristo’dan (m.ö.384/322) sonra Farabi’de “el-Muallimu’s-sâni” kabul edilmiştir.¹⁵¹

Farabi gaye ve nizam ifadelerini felsefesinin merkezine oturtmuştur. Varlıkların her biri bir amaca hizmet eder en ehemmiyetli amaç olarak insan mutluluğunu gösterir. Nefis yüksek erdemlere ulaşınca bu mutluluğa erişilir. Yüksek erdemlere ulaşmakta ahlaki faziletler, bilgi vs. ile gerçekleşir. Farabi âlemde var olan düzenin toplumda da yerleşmesi gerektiğini savunur. Çünkü toplum düzeninin, insanın mutluluğa erişmesi için

¹⁴⁸Ya’kub b. İshâk el-Kindi, *Felsefî Risâleler*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: TYEKB Yayınları,2015), 308.

¹⁴⁹ Topaloğlu, *Allah’ın (c.c.) Varlığı*, 63-64.

¹⁵⁰ Topaloğlu, *Allah’ın (c.c.) Varlığı*, 64.

¹⁵¹ Alaeddin Jebrî, “Fârâbî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (erişim: 20.10.2024).

kritik bir öneme sahiptir. Bu düzeni idare edecek filozof-kral diye nitelendirdiği hem bilgili hem adaletli bir lider olması gerektiğini ifade eder.

c) el-Makdisî (ö.390/1000 civarı)¹⁵²

Makdisî, Allah'ın (c.c.) varlığının delillerinin sayısız denecek kadar çok olduğunu savunur. Meşhur eseri el-Bed' ve't-tarih'te âlemde müşahade edilenin 'en güzel nizam ve tertip, en ince ahenk ve işleyiş' olduğunu vurgular. Bu tertip ve nizam ile ilgili üç ihtimalin varlığından söz eder. Bunlardan birincisi; Alemin ezelden beri bu şekilde var olması görüşüdür ki sonradan yaratılanlarla dolu olan bu alem ezeli olamaz diyerek geçersiz bir ihtimal olduğunu ifade ediyor. İkincisi; Sonradan ama kendi kendine var olduğu ihtimalidir. Bu ihtimali de var olan varlıkların en mükemmeli sayılan insanın bile kendini devam ettirmekten aciz olduğu örneğini vererek bu harikulade yaratılan aleminde kendini var edecek, varlığını devam ettirecek güce sahip olmadığını söyleyerek çürütür. Geriye; âlemin biri tarafından yaratılmış olması ihtimali olan üçüncü ihtimal kalıyor. Duyularımızla algılayamadığımız, akıl ile kavrayamadığımız, benzeri olmadığı için tahmin edemediğimiz O Zât; kendini eserleri, fiilleri üzerinde göstermektedir. Âlemi müşahade ederken incelediğimiz her bir varlık en küçük bir böcek, bir sinek, bir karınca veya bir ot, bir çiçek veyahut insanın beden fabrikasında harıl harıl çalışan bir hücre...hangisine bakarsak sonsuz bir kudret, hikmet ve yüce bir sanat gözümüze ilişir ve Yaratıcının varlığının şüphesiz olduğunu ispat eder.

d) İbn Rüşd (ö. 595/1198)

İbn Rüşd İslam alimlerinin öne sürdüğü bazı delilleri eleştirmiş bunların anlaşılaktan ziyade mevzuyu daha karmaşık hale getirdiğini ifade eder. Karmaşık hale gelen bu konuların ancak belli seviyedeki kişiler tarafından anlaşılabilirliğini söyler. Çözümün Kur'an'da kullanılan yöntemi esas alan basit ve anlaşılır bir üslup kullanılması olduğunu dile getirir. Muhatap kitlenin zihnini yormadan mesajın verilmesi gerektiğini savunur. Çünkü akıl yürütme basamaklarında ne kadar az öncül varsa ve sade anlatılırsa anlaşılması da kolay olur. Kur'an-ı Kerim'de bunun örneklerini görebiliriz. Kur'an

¹⁵² Marina Tolmacheva, "Makdisî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (erişim: 20.10.2024).

muhabatına gözle görülür, elle tutulur varlıklar üzerinden Allah'ın (c.c.) varlığını anlatma metodunu kullanmıştır.¹⁵³

İbn Rüşd her kesimden insanın anlayabileceği Kur'an delili diye tabir ettiği gaye ve nizam delilini "hikmet ve inayet" diye isimlendirmiştir. Bu delilin kolay anlaşılmasını İbn Rüşd "vuzuh nokta-i nazarından güneşin hisse nispeti nasıl ise, onun da akla nispeti öyledir." şeklinde ifade etmiştir.¹⁵⁴ Âlemde var olan her şey insana hizmet etmektedir, insanın varoluş gayesine yönelik yapılan bu hizmetler kör tesadüfe dayandırılmaz. Bu ancak irade sahibi birinin eseri olabilir.

İbn Rüşd'ün nizam kavramı yerine inayet kavramını kullanması ile sırf sebep sonuca dayandırılan düzen anlayışını ikinci plana atarak nizamın "nimet, ihsan, lütuf vs." olduğu dolaylı yolla anlatılmıştır.¹⁵⁵

İhtira delili ile de varlıklardaki uyum ve ahengin tesadüfe dayandırılmayacağını, irade sahibi bir failin varlığının zorunlu bir neticesi olduğunu anlatmaya çalışmıştır.¹⁵⁶

Zikredilen alim ve filozoflar dışında gaye ve nizam delili hakkında görüş belirten başka alimler de mevcuttur. Modern dönemde Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1361/1942) ve Seyyid Hüseyin Nasır (d. 1933---) gibi alimler gaye ve nizam delilini savunan alimler arasındadır. Şüphesiz Said Nursi de söz konusu delili savunan modern dönem alimlerindendir.¹⁵⁷

e) Sühreverdî (ö. 632/1234)

Sühreverdî İsraki ekolünün kurucusudur. Sühreverdî gaye ve nizam delili konusunda Allah'ın (c.c.) kainattaki her şeyi bir düzen içinde yarattığını kabul etmektedir. Ancak Allah'ın (c.c.) varlığı eşyanın zahirine bakılarak değil iç yüzüne nüfuz ederek delillendirilebilir. Çünkü eşyanın dış yüzeyi hakikati yansıtmada noktasında eksik ve kusurludur. Bu durumda Sühreverdî'ye göre ilim zahir ve batın olmak üzere ikiye ayrılmaktadır ve hakikate ulaşmanın yolu ilm-i batından geçmektedir.¹⁵⁸

¹⁵³ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl el Keşf an Minhâci'l-Edille*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul:Dergâh Yayınları, 2015), 158.

¹⁵⁴ İbn Rüşd, *el Keşf an Minhâci'l Edille*, 165.

¹⁵⁵ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İstanbul: Selçuk Yay.1994) 57; İlhan Yıldız, *Gazali ve Yaratılış Gerçeği* (Ankara: Astana Yay., 2014), 40.

¹⁵⁶ İbn Rüşd, *el Keşf an Minhâci'l Edille*, 159.

¹⁵⁷ Karağaç, *Tanrı ve Evren*, 147-217.

¹⁵⁸ Karağaç, *Tanrı ve Evren*, 173.

4. SAİD NURSİ’NİN GAYE VE NİZAM DELİLİ BAĞLAMINDA ALLAH’IN (C.C.) VARLIĞINI İSPATI

4.1. Risale-i Nur’da Gaye ve Nizam Delili

Allah’ın (c.c.) varlığını ispatlamak için geçmişten günümüze felsefî ve kelamî birçok delil öne sürülmüştür. Bazı delillerin anlaşılabilmesi için belli ilmi seviyeye ulaşmış olmak veya felsefî bir altyapıya sahip olmak gerekmektedir. Gaye ve nizam delilinde böyle bir durumun söz konusu olmadığını herkesin anlayabileceği pratik ve anlaşılır bir delil olduğunu daha önce ifade etmiştik.

Said Nursi, yaşadığı dönemde eserlerinde öncelikli olarak iman hakikatlerini ispat etmeyi, imanı taklidî olmaktan çıkarıp tahkiki imana dönüştürmeyi hedeflemiştir. Çünkü; iman ilimleri, ilim sahasının temelini teşkil eder. Bu hakikatleri ispat ederken iman, ilim ve aklı birlikte kullanarak konuyu ayrıntılı bir şekilde işlemeye çalışmıştır.

Said Nursi, gaye ve nizam delilini, ‘İşaratü’l İ’caz’ adlı eserinde “inayet delili” ismiyle ele almıştır. Bu delili şöyle tarif eder: “*Kâinat ve kâinat eczasını ve envaini ihtilalden, ihtilaftan, dağılmaktan kurtarıp bütün hususatını intizam altına almakla kâinata hayat veren nizamdan ibarettir.*”¹⁵⁹ Bütün faydaların, hikmetlerin kaynağı nizamdır. Eşyanın hikmet ve faydalarını anlatan tüm Kur’an ayetleri bu nizama işaret eder. Bu nizamın bir düzenleyiciyi gerektirdiğini, o düzenleyenin hikmet ve gayelerine işaret etmekle her şeyi tesadüfe bağlayanların şüphelerini giderdiğini söylemiştir: “*Binaenaleyh bütün mesalihin, fevaidin ve menafîin mecii olan ve kâinata hayat veren bir nizam elbette ve elbette bir nazımın vücuduna delâlet ettiği gibi; o nazımın kasd ve hikmetine de delalet etmekle, kör tesadüfün vehimlerini nefyeder.*”¹⁶⁰

Burada Üstad, bize yöntem öğretmektedir. Şöyle ki, eğer fikriniz umumdaki nizamı bulamayacak kadar acizse, istikra-i tam (tümevarım) ile de bulamıyorsanız insanların fikirlerin birleşmesinden ortaya çıkan fenler ile kâinata bakıp sayfalarını okuyun. O zaman akılları hayrette kalmasına neden olacak kadar büyük nizamları görebilirsiniz.¹⁶¹

Birçok İslam alimi anlatmak istediklerini doğrudan aktarmışlardır. Bazı alimler ise avam kesimi de düşünerek onların da anlayabileceği örneklerle anlatma yoluna

¹⁵⁹ Said Nursi, *İşaratü’l İ’caz* (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 1999), 157.

¹⁶⁰ Nursi, *İşaratü’l İ’caz*, 157.

¹⁶¹ Nursi, *İşaratü’l İ’caz*, 157.

gitmişlerdir. Bazen insanlardan örnekler vererek, bazen hayvanları konuşturma sanatını kullanarak çok ince hakikatleri anlaşılır şekilde anlatmışlardır. Üstad Said Nursi de bu tarz anlatımları eserlerinde kullanan alimler arasındadır. Bu anlatım tarzını daha çok son eserlerinde kullanmıştır. Çünkü o dönemde imana yönelik saldırıların dozu artmış, iman hakikatlerini doğrudan anlatmak yetersiz gelmeye başlamış ve bu yüce hakikatleri akıllara izah ve ispat etme gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Said Nursi, Allah'ın (c.c.) varlığının zorunlu oluşunu hiçbir şüphe bırakmayacak şekilde anlatır ve bunu yaparken de teoloji ile ilgilenenlerden çok farklı yöntemler kullanır. Yaratılmış olan varlıkların aciz oluşunu, varoluşlarını devam ettirmek için başkasına muhtaç olduklarını birçok örnek ile açıklayarak bu ihtiyaçlara cevap verenin Vacibu'l Vücud olan Allah'tan (c.c.) başkası olamayacağı sonucuna ulaştırır.¹⁶²

Said Nursi, çoğunlukla '*burhan-ı inni (tümevarım)*'¹⁶³ metodunu kullanmıştır. Bu metotta eserden müessire ulaşmak söz konusudur. Bunu tercih etme nedeni materyalist felsefenin kalp ve zihin dünyalarında açtığı yaralar ve yıpranmalardır. Maddeye tapma derecesine varmış kişilere maddeden yola çıkarak maddenin yaratıcısına ulaşmayı anlatmak en sağlıklı yol olur.

Said Nursi, Allah (c.c.)'ın varlığını; kâinattaki mucizeleri izah ederken detaya inip kişinin hayatının her alanında gözlerinin önüne serpiştirilmiş örneklerle bakmasını ve aklını ve mantığını kullanarak ikna olmasını sağlamaya çalışmıştır. Zerreden atoma kadar tüm yaratılmışlar göz önüne serilerek her birinin üzerinde tevhid mührünün olduğunu, her birinin Allah (c.c.)'ın isim ve sıfatlarının nakşedildiği birer sanat olduğunu dile getirmiştir. Kâinatta hangi varlık hakiki manada incelenirse ondaki sanatın incelikleri, hikmetleri bize bunun tesadüf eseri olamayacağını, tabiata mal edilemeyeceğini ancak sonsuz kudret ve kuvvet sahibi bir Zât'ın eseri olabileceğini akılları ikna etmeye çalışmıştır.

Pozitivizmin hâkim olduğu bir dönemde yaşayan Said Nursi, maddede boğulmuş olan insanları bu durumdan kurtarabilmenin yegâne çaresi olarak eşyada tezahür eden esmaları ve sıfatları okuyabilmek olarak görmüş ve bunu göstermeye çalışmıştır. Said Nursi'ye göre Allah'ın (c.c.) kelamî ve kevnî olmak üzere iki türlü ayeti vardır.¹⁶⁴ Kelamî ayetler Kur'an-ı Kerim'deki ayetler, kevnî ayetler evren ve içinde yaratılan her varlığa işaret eden delillerdir. Kâinatın her bir yanına yerleştirilmiş olan kevnî ayetleri okumanın

¹⁶² Colin Turner, Kur'an'ı Said Nursî ile Okumak (İstanbul: Nesil Yayınları, 2020), 30-32.

¹⁶³ bk. Nursi, *İşaratü'l İ'câz*, 157.

¹⁶⁴ Nursi, *Sözler* (İstanbul: Envar Yay, 1992) 235.

inancından uzaklaşmış kişileri Kur'an ayetlerini okumaktan daha çok etkilediğini ifade etmiştir.¹⁶⁵ Bu düşüncesinden yola çıkarak insanı kâinatta var olan varlıkları okumaya ve düşünmeye yönlendirerek onlar üzerinden gaye ve nizamı anlatmaya çalışmıştır.

Nursi, sonuca ulaşmak için yanlış olan şıkları eleme yöntemini kullanmıştır. Eşyanın var olma sürecini dört ihtimal üzerinden değerlendirmiş ve ilk üç ihtimalin elenmesi durumunda dördüncü ihtimal olan Allah (c.c.) tarafından yaratılmış olduğunun kabul edileceğini söylemiştir. Bu ihtimaller;

- 1- Sebepler tarafından icat edilmesi
- 2- Kendi kendine var olması
- 3- Tabiat tarafından var edilmesi
- 4- Sonsuz kudret sahibi bir Zât'ın yaratması¹⁶⁶

Birinci ihtimal olan sebeplerin bir şeyi yapma ihtimalini Nursi, bir eczanede bulunan macunlar örneği ile anlatmaya çalışmıştır. Bir eczanede bulunan yüzlerce kavanoz şifalı macunların hammaddeleri ve rüzgârın o ilaçları şifa olacak bir ölçü ile hazırlamasının imkansızlığını şöyle anlatmıştır:

“Bir eczahanede, gayet muhtelif maddelerle dolu, yüzer kavanoz şişeler bulunuyor. O edviyelerden, zîhayat bir macun istenildi. Hem hayatdar hârika bir tiryak onlardan yapılmak îcab etti. Geldik, o eczahanede, o zîhayat macunun ve hayatdar tiryakın çoklukla efradını gördük. O macunlardan herbirisini tedkik ettik. Görüyoruz ki: O kavanoz şişelerden her birisinden, bir mizan-ı mahsus ile, bir iki dirhem bundan, üç dört dirhem ötekenden, altı yedi dirhem başkasından ve hâkeza muhtelif mikdarlarda eczalar alınmış. Eğer birinden, bir dirhem ya noksan veya fazla alınsa o macun zîhayat olamaz, hasiyetini gösteremez. Hem o hayatdar tiryakı da tedkik ettik. Her bir kavanozdan bir mizan-ı mahsus ile bir madde alınmış ki, zerre mikdarı noksan veya ziyade olsa, tiryak hâssasını kaybeder. O kavanozlar elliden ziyade iken, her birisinden ayrı bir mizan ile alınmış gibi, ayrı ayrı miktarda eczaları alınmış. Acaba hiçbir cihette imkân ve ihtimal var mı ki, o şişelerden alınan muhtelif miktarlar, şişelerin garip bir tesadüf veya fırtınalı bir havanın çarpmasıyla devrilmesinden, her birisinden alınan mikdar kadar yalnız o miktar aksın, beraber gitsinler ve toplanıp o macunu teşkil etsinler? Acaba bundan daha hurafe, muhal, bâtil bir şey var mı? Eşek muzaaf bir eşekliğe girse, sonra insan olsa, “Bu fikri kabul etmem” diye kaçacaktır.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Karaağaç, *Tanrı ve Evren*, 189-190.

¹⁶⁶ Nursi, *Lem'alar* (İstanbul: Zehra yayıncılık, 1999), 218.

¹⁶⁷ Nursî, *Lem'alar*, 218.

Said Nursî “*zihayat macun*” ifadesi ile yeryüzündeki bütün canlılara işaret etmiştir. Hayvan ve bitkileri kâinat eczanesinde birer ilaç kavanozuna benzetmiştir. Örneğin mandalina, portakal gibi meyveler c vitamini ile dolu bir kavanoz, inek, koyun gibi hayvanlar protein, kalsiyum deposu olması açısından ilaç kavanozuna benzetilmiştir.

Nursi, ham maddelerden bir hayatın oluşmasını istemek ile de bu maddelerin bunu kendi başlarına yapamayacağına dikkat çekmek istemiştir. Rüzgârın şiddetli bir şekilde esmesiyle şişeler devrildi de her birinden belli bir ölçü akıp bir yerde toplanıp o macunu oluşturdu demekle aklın ve mantığın kabul edeceği bir durum değildir. Nasıl ki bir eczanedeki ilaçların hassas ölçüleri aklımıza bir kimyageri getiriyorsa, öyle de bu kâinat eczanesinde olan canlılardaki mükemmel ölçü, nizam ve hikmet bizi ilim, irade, kudret sahibi bir Zât’a götürür. Bir ilaç kavanozundaki macunun bile etraftaki sebeplerin bir araya gelmesiyle oluştuğunu söylemek muhal ise; bir arının, ineğin veya portakalın, elmanın oluşumunu sebeplere dayandırmak da o kadar imkansızdır.¹⁶⁸

Burada ilaç ile insan arasında bir analogi yapılmıştır. Bir ilacın faydalı olmasının ancak belirlenen hassas ölçülerde ve belirli maddelerin kullanımı ile mümkün olacağını ve bunun oluşumunun tesadüfen olamayacağı vurgulanırken nasıl bir ilaçtan çok daha muazzam bir yapıya sahip olan insan bedeninin oluşumu tesadüfen olmuştur denilebilir?¹⁶⁹

Allah evrendeki her şeyi bir düzen ve hikmet ile yaratmıştır. Her şey bir plan ve program dahilinde işler. Mesela bir incir çekirdeğinde hassas ölçülerle bir program yerleştirilmiş ve onun toprağa ekilmesiyle program işlemeye başlamıştır. İlahi bir güç çekirdekdeki programı, planı devreye koyar. Çekirdekte programın yerleştirilmiş olması kader, işlemeye başlaması ile kaza gerçekleşmiş olur. Üstâd bunu şu cümleler ile ifade ederek birinci ihtimali kabul etmenin ne kadar büyük bir hezeyan olduğunu gözler önüne sermiştir:

“Şu eczahane-i kübra-yı âlemde, Hakîm-i Ezeli’nin mizan-ı kaza ve kaderiyle alınan mevadd-ı hayatiye, hadsiz bir hikmet ve nihayetsiz bir ilim ve her şeye şamil bir irade ile vücud bulabilir. “Kör, sağır, hududsuz, sel gibi akan küllî anasır ve tabayî’ ve esbabın işidir.” diyen bedbaht, “O tiryak-ı acib, kendi kendine şişelerin devrilmesinden çıkıp olmuştur.” diyen divane bir hezeyancı, sarhoş bulunan bir ahmaktan daha ziyade ahmaktır. Evet o küfür; ahmakane, sarhoşane, divanece bir hezeyandır.”¹⁷⁰

¹⁶⁸<https://sorularlarisale.com/kure-i-arz-eczahanesinde-bulunan-dort-yuz-bin-cesit-nebatat-ve-hayvanat-kavanozlarindaki-zihayat-macunlar-ve-tiryaklar> (Erişim 25 Temmuz 2024).

¹⁶⁹Karaağaç, *Tanrı ve Evren*, 191.

¹⁷⁰Nursî, *Lem’alar*, 218-219.

Alemdeki sebepler deyince akla toprak, su, hava ve ateş gelir. Bu unsurlar birbirleri ile temas ederek iş görürler. Bunların tabiatında yıkmak, yakmak, bozmak, tahrip etmek vardır; yapmak değil. Mesela; rüzgâr şiddetli eserse her şeyi söküp yıkar, dağıtır. Ateşten bir kıvılcım düşmesi halinde koskoca bir orman bir anda yanar kül olur. Su yolu açılıp düzenlenmezse sel olup yıkar, geçer. Toprak her şeyi içinde eritir yok eder. Bu unsurlar sonsuz kudret, hikmet ve ilim sahibi bir Zât tarafından hassas ince bir ölçü ile istihdam edilirse yıkıcı yönleri yapıcı hale gelir, nimete dönüşürler.

Aynı şekilde insanın yaratılışında da bu dört unsur (ateş su toprak ve hava) hılt¹⁷¹ şeklinde kendini gösterir. İşte bu dört hılt insanın oluşumunda müthiş bir denge içinde birbiriyle etkileşim içindedir. Bu hıltlardan birinin galebe gelmesi veya eksilmesi durumun da insanın psikolojik ve fizyolojik yapısında bozulmalar meydana gelir.

Bu unsurlara yaratıcılık verenlere şunu sormak gerekir: “Bir sineğin ince ve küçük vücudunda, küçücük gözünün içinde çalışan bir hücre, eğer sebepler tarafından çalıştırılıyor ise, tabiatında tahrip ve kabalık bulunan sebeplerin o gözün içinde maddi olarak bulunmaları gerekmez miydi?”

Oysaki göz o kadar hassas bir yapıda ki onun minnacık hücrelerine en ince maddi bir şey bile giremez. Toprak girse kör eder, ateş girse patlatır. Öyleyse bu iddia asılsızdır, kabul edilemez.

Nursi, yirmi üçüncü lem’ada her şeyi sebeplere dayandıranların tabiat ve fitratları birbirine ters olan sebeplerin bir arada bulunmasının imkansız olduğunu savunacaklarını fakat hayat için bunun bazen elzem olduğunu ve ancak çok hassas ölçülerle ayarlayan bir ilim sahibi tarafından sağlanabileceğine işaret etmiştir: “*Halbuki sinek gibi bir küçük mahlukun vücudunda, kemal-i intizam ile gayet hassas bir mizan ve tamam bir ittifak ile, muhtelif ve birbirine zıt, mübayin esbabın içtimai, o kadar zahir bir muhaldir ki, sinek kanadı kadar şuuru bulunan, Bu muhaldir, olamaz*” diyecektir.”¹⁷²

Bu zıtlara su ve güneş örneğini verebiliriz. Su söndürür, güneş yakar. Bir sineğin hayatını idame ettirmesinde güneş ve su birer sebeptirler. İki zıt hayatın devamı için bir arada bulunmak zorundalar. Eğer burada güneş ve suyun hayatı yarattığını iddia edersek bunların nerde, nasıl duracaklarını kim belirleyecek? Bu şüursuz varlıklar rastgele hareket etseler tabiatlarının gereği yıkar, yakarlar. Bu da gösteriyor ki bu zıtların nerede, nasıl

¹⁷¹Bir karışımındaki maddelerden her birine verilen isimdir. Ayrıca geleneksel tıpta insan vücudunu ve mizacın oluşturduğu ve sağlığının bunların dengesine bağlı bulunduğu kabul edilen “ahlat ı erbaa” denilen dört unsurdan (kan, balgam, safra ve sovdâ) her birinin adıdır. Daha fazla bilgi için bk. Mizaç ilmi ile Varlığın Tahlili-Zeynep Işık Büyükbay).

¹⁷² Nursi, *Lem’alar*, 219.

duracaklarını belirleyen o intizam ve düzeni sağlayan sonsuz kudret ve hikmet sahibi bir Zât var.

İkinci ihtimal olan ‘eşyanın kendi kendine var olması’ mümkün değildir. Çünkü bu ihtimal kabul edilirse onunla birlikte yüzlerce imkânsız kabul edilmiş olur. İnsan vardır ve sürekli yenilenen muazzam bir makine ve daima halden hale dönüşen harikulade bir saray gibidir. Vücudunda daima çalışan zerreler vardır. Vücudunda çalışan her bir zerre tüm kâinat ile münasebettâr olması dolayısıyla bunu bozmamak adına çok ihtiyatlı davranıyor.¹⁷³ Maddi ve manevi yönleri ile birbiriyle bağlantılı ve harika şekilde yaratılan insan fitratı bedenindeki herhangi bir uzvun rahatsızlığı durumunda manevi olarak da bunu hisseder ve bu onun bedenine etki eder. Her ne kadar manevi duygularımız maddi zerrelere bağımsız gözükseler de sistemin bir parçası olması hasebiyle dolaylı bir etkileşim söz konusu olur. Ruhumuz latîf olduğu halde kesif olan bedendeki azalardan yararlanabilir. Mesela; göz güzel bir manzarayı izlerken ruh keyif almaktadır.

Kâinat birbiriyle bağlantılı parçalardan oluşan bir bütündür. Bir parçasının yanlış bir hamlesi tüm düzeni alt üst eder. Mesela hücrelerin düzensiz ve kontrolsüz büyümesi kanser hastalığına sebebiyet verir. Yani bir hücre kontrolden çıkınca mekanizma bozulur, bütün beden bundan etkilenir. Vücut sisteminin çöküşüne sebebiyet verir.

Hücrenin düzene aykırı davranması, yani düzensizliği insanın ölümüne neden olduğu gibi, zerrelere rastgele amaçsız bir şekilde hareket etmesi kâinatın yok olmasına neden olur. Bu hayatın devamı kâinat fabrikasının intizamlı çalışmasına bağlıdır. Şöyle ki; en küçük bir karıncanın hayatının devamı bile bu fabrikanın kesintisiz çalışmasına bağlıdır. Üstad Said Nursi, zerrenin kendi kendine hareket etmesinin imkânsız olduğunu şu sözlerle vurgulamıştır:

“Eğer sen vücudundaki zerrelere, Kadîr-i Ezelînin kanunuyla hareket eden küçücük memurları veya bir ordusu veya kalem-i kaderin uçları (her bir zerre bir kalem ucu) veya kalem-i kudretin noktaları (her bir zerre bir nokta) olduğunu kabul etmezsen, o vakit senin gözünde çalışan her bir zerreye öyle bir göz lâzım ki, senin mecmu-u cesedinin her tarafını görmekle beraber, münasebettar olduğun bütün kâinatı dahi göreceksin bir gözü ve bütün senin mazî ve müstakbel ve nesil ve aslın ve anasının menbalarını ve rızkının madenlerini bilecek, tanıyacak, yüz dâhi kadar bir akıl vermek lâzım geliyor.”¹⁷⁴

¹⁷³ Nursî, *Lem’alar*, 220.

¹⁷⁴ Nursî, *Lem’alar*, 220.

Zerrelerin kontrolünün yüce bir yaratıcının elinde olduğunu kabul etmemenin her bir zerreye yaratıcılık vasfı vermeyi gerektireceğini ifade etmiştir. Bunun da akıldan uzak olduğunu akıl sahibi herkesin anlayabileceğine işaret etmiştir.

Görünür alemde müşahade ettiğimiz çok ince ve hassas bir düzen vardır. Bu düzenin oluşumunda en küçük yapı olan şuursuz, gayesiz, kör, sağır atomlar görev almaktadır. Bu vasıflardaki atomları böyle yüce bir gayeye hizmet ettiren ancak sonsuz ilim, kudret ve irade sahibi bir Zât olabilir.

Burada şöyle bir misal de verilebilir; güneşe doğru küçük, büyük yüz binlerce ayna olduğunu farz edelim. Bu aynalara baktığımız zaman her bir aynada güneşin yansımaları parlak bir şekilde görebiliriz. Biri çıkıp “her aynada bir güneş var, bu görüntü kendindendir, bunların her biri gerçek bir güneştir” derse onun akılsızlık ettiği düşünülür. Kişi tek olan güneşin varlığını kabul etmezse misaldeki gibi aynalar adedince güneşi kabul etmek zorunda kalır ve her aynanın bir güneş olduğunu iddia eder.¹⁷⁵

İşte bu misaldeki gibi bu alemde yaratılan her şey birer aynadır. Aynaların her biri üzerinde görülen eşsiz güzellik, sanatlı nakışlar ve hikmetler Allah’ın (c.c.) esmâ ve sıfatlarının yansımalarıdır. Bir olan Allah’ı kabul etmeyen kişi yaratılanlar kadar ilah kabul etmek mecburiyetindedir.

Said Nursi, temsili anlatım ile mesajların anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Bazen asker-komutan örneği vermiştir. Dünyayı bir kışlaya benzetmiştir. Bazen iki arkadaşı veya birbirine denk gelen iki adamı örnek vermiş ve konuşturmuştur. Onlar arasında geçen diyalog ile doğru ve yanlış üzerine düşünülmesini sağlamıştır.

Yirmi ikinci sözde şöyle bir örnek yer alır. Orda geçen temsilde kâinattan ders çıkarmayan bir adam ve ona hakikati anlatmaya çalışan bir diğerrinin konuşmaları aktarılmıştır. Temsilde bir havuzda yıkandıktan sonra kendinden geçen iki adamdan söz edilmiştir. O iki adam gözlerini açınca kendilerini farklı bir alemde bulduklarını, etrafı hayretle gezinip geldikleri yerin bir memleket mi, şehir mi veya bir saray mı olduğunu anlamaya çalıştıkları anlatılmıştır. Bu iki adam dikkatle bakınca her tarafta mükemmel bir nizam, uyum ve muhteşem bir ahenk görürler. Gezinirken işaretlerinden önemli görevler yaptığı anlaşılan farklı varlıklara rastlarlar. O varlıkların kendi aralarında konuştuklarını anlar ama dillerini bilmedikleri için onları anlayamazlar. Bunlardan biri

¹⁷⁵ <https://sorularlarisale.com/butun-kâinati-dahi-gorecek-bir-gozu-ve-butun-senin-mazi-ve-mustakbel-ve-nesil-ve-aslin-ve-anasirinin-menbalarini-ve> (Erişim, 25 Temmuz 2024).

diğerine bu acaip memleketin bir sahibinin, sanatlı bir şekilde yapılan bu sarayın bir sanatkarının olması gerektiğini, onu tanımak için çalışmaları gerektiğini söyler.¹⁷⁶

Demek ki; bir yerde intizam varsa gözler bir düzen koyucuyu, sanat varsa sanatkarı arar. Bir uyum ve düzen söz konusu ise; vazifelendiren ve yönlendiren her şeye hükmü geçen biri vardır.

Üstad; bu iki adam üzerinden yaratılanların başı boş olmadığını bir gaye için yaratıldığı mesajını da vermiştir. İki adamdan biri; orayı sanatla yapan bir sanatkarın var olduğuna ve oraya gönderilmelerinin bir amacı olduğuna inanır ve yanındakine şöyle der:

“Hem koca âlemi bir memleket suretinde, bir şehir tarzında, bir saray şeklinde yapan ve baştan başa harika şeylerle dolduran ve müzeyyenatın envaıyla tezyin eden ve ibretnüma mucizatlarla donatan bir Zât, elbette bizden ve buraya gelenlerden bir istediği vardır. Onu tanımalıyız. Hem ne istediğini bilmemiz lâzımdır.”¹⁷⁷

İkinci kişi: “*İnanmam! Böyle bahsettiğin gibi bir Zât bulunsun ve bütün bu âlemi tek başıyla idare etsin.*” der.

Bu şekilde başlayan diyalogları devam eder ve inanan kişi, on iki delil ile Allah’ın (c.c.) varlığını, birliğini ve kusursuz oluşunu ispat eder.¹⁷⁸

4.2. Risale-i Nur’da Gaye ve Nizam Deliline Örnekler

“Allah insanlar için örnek verir; tâ ki düşünüp öğüt alsınlar.”¹⁷⁹

“Biz insanlara, belki düşünürler diye böyle misaller veririz.”¹⁸⁰

Yirmi ikinci söz bu iki ayet-i kerime ile başlamıştır. Bununla, Kur’an-ı Kerim’de de örnekler vererek onları düşünüp hakikati görmemiz istendiğine atıf yapılmıştır. Said Nursi de Kur’an metodunu kullanmıştır.

Kâinatta meydana gelen olayların tamamı Allah’ın (c.c.) varlığına, onları meydana getirebilecek hiçbir ilmin, gücün ve kudretin olmadığına ancak sonsuz ilim ve kudret sahibi bir Zât ile bunun mümkün olduğuna dair birer delildir. Güneş, ay, gök cisimleri, denizler, dağlar, gün ve gece, yağmur, kar ve rüzgâr gibi doğa olayları, insan anatomisi, hayvanat ve nebatat alemindeki işleyiş ve mucizevi yaratılış gibi birçok delil insanoğlunun akletmesi ve Allah Teâlâ’nın varlığına birer delil ve kullarının inancını

¹⁷⁶ Nursi, *Sözler*, 297.

¹⁷⁷ Nursi, *Sözler*, 298.

¹⁷⁸ Nursi, *Sözler*, 298.

¹⁷⁹ İbrahim, 14/25.

¹⁸⁰ el-Haşr, 59/21.

güçlendirmek için kâinata dizilmiş birer ayettir. “...Allah, aklınızı kullanıp düşünesiniz ve gerçeği anlayasınız diye size ayetlerini gösterir.”¹⁸¹

Said Nursi, kâinata var olan tüm mahlukatın varoluşlarının Allah’ın (c.c.) kudreti ile olduğuna ve her birinin ayrı ayrı zikir halinde olduklarına, ufak bir tohumun koca bir ağaca dönüşmesinin ancak Kadir-i Zülcelal’in dilemesi ile mümkün olduğuna hal dilleri ile ilan ettiklerine işaret etmiştir. “Her şey, Cenab-ı Hakk’ın namına hareket eder ki zerrecikler gibi tohumlar, çekirdekler başlarında koca ağaçları taşıyor, dağ gibi yükleri kaldırıyor. Demek her bir ağaç, Bismillah der...”¹⁸²

4.2.1. Canlılar aleminden deliller

Hayat, bir fabrika gibi işleyen kâinatın çarklarının düzenli işleyişi ile meydana gelen bir san’at eseridir. Hayat sahibi varlıklar kâinatın tümüyle alakadardırlar. Kâinata var olan her şey güneş, hava, su, toprak vs. hayat sahiplerine hizmet ederler. Mesela; küçücük bir arının hayatını devam ettirmesi için Güneş lamba olur, soba olur. Dünyadan çok daha büyük olan Güneş, küçücük arıya hizmet ettirilir. Arının hayatını devam ettirebilmesi için kâinattaki bütün sebeplerin ölçülü ve hassas bir biçimde hareket etmesi gerekir. Birinin vazifesini terk etmesi durumunda hayat devam edemez. Bir elmanın oluşumunda toprak, su, hava, güneş tüm elementler görev alır. Yıldızlar ve galaksiler de dolaylı olarak bu oluşuma katkıda bulunurlar. Aralarında bir yardımlaşma ve dayanışma vardır. Bunlardan biri görevini yapmazsa, örneğin; güneş aradan çekilir ‘ben ısıtmam, ışıgımı vermem’ derse elma olmaz. Said Nursi Mesnevî-i Nuriye adlı eserinde hayat hatemine yani mührüne bakışlarımızı çevirir: “Sayısız hatemlerden canlı mahlûkata vazedilen hayat hatemine bakınız! Evet canlı bir mahlûk, camiiyeti itibarıyla kâinata küçük bir misaldir, şecere-i âleme güzel ve tatlı bir meyvedir, kevn ve vücuda bir nüvedir ki, Cenab-ı Hak o nüvede pek çok âlemlerin örneklerini dercetmiştir.”¹⁸³

Alem bir ağaca, canlılar da güzel, tatlı meyvelere ve çekirdeğe benzetilmiş ve o çekirdeklerin içine pek çok alemin örnekleri yerleştirilmiştir. Hayat sahipleri, gayet hikmetli bir şekilde belirlenmiş bir nizam ile yaratılmış olan bütün varlıklar arasından bir damla, bir nokta, bir neticedir. Neticeyi yaratan sebepleri de var edendir. Her sanat

¹⁸¹ el-Bakara, 2/73.

¹⁸² Nursi, *Sözler*, 12.

¹⁸³ Nursi, *Mesnevî-i Nuriye*, (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 1998), 15.

eserinde öyle bir damga vardır ki o damga her şeyi yaratana mahsustur. Her sanatta sanatkarını gösteren işaretler mevcuttur. Üstad bunu şöyle ifade etmiştir;

“Bakınız! Her bir masnuun¹⁸⁴ yüzünde öyle bir sikke¹⁸⁵ vardır ki, ancak her şeyi halk eden Hâlîka mahsustur. Ve her bir mahlûkun cephesinde öyle bir hatem¹⁸⁶ vurulmuştur ki, her şeyi yapan Sâniden maada kimsede o hatem bulunmaz. Ve kudretin neşrettiği mektuplarından her bir mektubun ahirinde, taklidi kabil olamayan öyle bir turra¹⁸⁷ vardır ki, ancak Sultan-ı Ezel ve Ebede hastır. O gibi sikkelerden yalnız hayat üzerinde parlayan sikke-i’caza bakınız ki hayat ile bir şeyden pek çok şeyler husule gelir, icad edilir. Ve pek çok şeyler dahi bir şey-i vahide emr-i rabbaniyle inkılâb ederler.¹⁸⁸

Bir sudan bütün hayvanları yaratmak, yenilen basit bir yemekten canlıların bütün uzuvlarını, organlarını yaratmak ve bir topraktan bütün bitki ve meyvelerin olması bir şeyden her şey yapmaya örnektir. “Her şeyden bir şey yapmaya da canlıların yediği farklı cins yiyeceklerden hususi bir et yapmak veya sade bir cilt dokumak örnek gösterilebilir.¹⁸⁹ Bir şeyden çok şey yapmak ve çok şeyden bir şey yapmak ancak her şeyi yaratan bir sanatkarın işi olur.

4.2.1.1. İnsanın yaratılışının delil oluşu

“İnsan, daha önce hiçbir şey değil iken kendisini yarattığımızı düşünmez mi?”¹⁹⁰

Bu ayet ve daha birçok ayette¹⁹¹ Rabbimiz ‘düşünmezler mi, Akletmezler mi, Akletmez misiniz? ...’ vb. ifadelerle bizi düşünmeye, verdiği akıl nimetini kullanmaya, yarattıkları varlıklar ve olaylar üzerinde derin düşünmeye yani tefekküre sevk etmiştir. Tefekkür, “enfüsî” ve “afakî” şeklinde ikiye ayrılır:

Enfusî tefekkür: *“İnsanın kendi bedeni ve ruh dünyası üzerine fikir yorması.”*

Afakî tefekkür: *“İnsanın harici âlem üzerine fikir yorması.”¹⁹²*

¹⁸⁴ Masnu: Sanat eseri.

¹⁸⁵ Sikke: Para üstüne vurulan damga.

¹⁸⁶ Hatem: Mühür.

¹⁸⁷ Turra: Padişah imzası, Tuğra.

¹⁸⁸ Nursi, *Mesnevî-i Nuriye*, 15.

¹⁸⁹ Nursi, *Sözler*, 46-47.

¹⁹⁰ Meryem, 19/6.

¹⁹¹ el-Bakara, 2/44- 76-164, Âli-i İmran, 3/65, el-En’am, 6/ 126, el-A’râf 7/169, eş-Şuarâ, 26/28, el-Kassas, 28/60, el-Ankebut, 29/63, er-Rum, 30/24, es-Saffat, 37/138, Yasin, 36/62, el-Mü’min, 40/67, el-Casiye, 45/5, el-Hadid, 57/17.

¹⁹² Alâaddin Başar, *Nurdan Kelimeler* 4, (İstanbul: Zafer yayınları, 2005), 197.

Enfûsî tefekkürde insanın kendi varlığı yani beden ve ruhu üzerine kafa yorması, afakî tefekkürde ise bedenimizi çevreleyen havayı, suyu, bağları, bahçeleri, galaksileri, güneşi, ayı, yıldızları kısacası insan dışında bütün kâinatını düşünmek söz konusudur.

Tefekkürde nasıl bir yol izlememiz gerektiği hususunda Bediüzzaman: “*Âfâkî malûmat, yani hariçten, uzaklardan alınan malûmat evham ve vesveselerden hâlî olamıyor. Amma bizzat vicdanî bir şuura mahâl olan enfûsî ve dahilî malûmat ise, evham ve ihtimallerden temizdir. Binaenaleyh merkezden muhite, dâhilden harice bakmak lâzımdır.*”¹⁹³

Bizim dışımızdaki eşyanın hakikatini tam kavrayamadığımız için şeytan vesvese verip bunların amaçsız, faydasız olduğu zannına kapılmamıza neden olabilir. Uzayda var olan gökcisimlerinin faydalarını bilemeyebiliriz fakat ellerimiz, ayaklarımız, gözlerimizin faydaları ile ilgili net bilgilere sahibiz. Ellerimizle tutar, ayaklarımız ile istediğimiz yere gider, gözlerimiz ile görürüz. Bu ve bunun gibi kendimiz ile ilgili faydalar daha iyi bilinir, hissedilirler. Allah’ın (c.c.) isim ve sıfatlarını bize verdiği sıfatlarla daha iyi bilir ve anlayabiliriz. Örneğin; bize verilen işitme özelliği ile Allah’ın (c.c.) Semi‘ ismini, görme özelliğimizden yola çıkarak Allah’ın (c.c.) Basîr ismini, içimizdeki merhamet duygusundan Rahman ismini çok daha iyi anlarız. Bundan dolayı Üstad tefekkürün ‘*merkezden muhite, dâhilden harice doğru*’ olmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir.¹⁹⁴

Biz de bundan yola çıkarak insandan başlayıp sonra dış alemlere doğru bir yolculuğa çıkmanın daha faydalı olacağını düşündük ve önce insanı ele aldık. İnsan alemin döngüsünden haberdar olmak için öncelikle kendi yaratılışını bilmelidir. Çünkü insan küçük bir alemdir. Bu alemde var olan her şey insanda mevcuttur. Said Nursi, eserlerinde insan için “misâl-i musağğar” yani “küçültülmüş örnek” tabirini kullanmıştır. Nasıl bir meyvenin ya da çekirdeğin içine onun tüm özellikleri, plan ve programı yüklenmişse, kâinat ağacının bir meyvesi hükmünde olan insana da alemden numuneler yüklenmiştir. Alemde var olan elementler insanda da mevcuttur. Mesela; dünyada sular var, aynı şekilde insan vücudunun da dörtte üçü sudan oluşmaktadır.¹⁹⁵ Üstad, insanın kâinatın küçültülmüş bir örneği olduğunu, kâinatta tecelli eden esmalarının civelilerinin

¹⁹³ Nursî, *Mesnevi Nuriye*, 126.

¹⁹⁴ Başar, *Nurdan Kelimeler* 4, 199-200.

¹⁹⁵ <https://sorularlarisale.com/evet-herbir-eser-hususan-zihayat-olsa-kâinatın-kucuk-bir-misal-i-musaggaridir-ve-alemin-bir-cekirdegidir-ve-kure-i-arzin>, (Erişim: 10.11.2024).

insanda da yerleştirildiğini dikkatle incelendiğinde bu sanatlı varlık olan insan üzerinde tüm isimlerin izlerinin görüleceğini ifade etmiştir.

Said Nursi, otuz ikinci sözde bizleri küçükten büyüğe, parçadan bütüne, zerreden seyyarata doğru bir fikri seyahate götürmüştür. Zerre ile başlamış, alyuvarlar ile devam etmiştir. Sonra hücreye, oradan insan bedenine doğru yol almıştır. İnsan türünden kâinata doğru yol almaya devam etmiştir. Bunu tabiat adına, her şeyi sebeplere bağlayan esbabperestler adına konuşan farazi bir şahıs ile varlıklar arasında karşılıklı bir konuşma şeklinde aktarmıştır. Varlıkları konuşturarak hal dillerini sözle ifade etmiştir. Bu şekilde misaller vererek her seviyede insanın kolayca algılamasını sağlamıştır.¹⁹⁶

Mezkûr bölümde zerre ile karşılaşan o farazî şahıs tabiiyyunların ve felsefenin diliyle zerreye rab ve malik olduğunu söyler. Zerre şöyle cevap verir:

“Ben hadsiz vazifeleri görüyorum. Ayrı ayrı her masnua girip işliyorum. Eğer bütün o vezâifî bana gördürecek, sende ilim ve kudret varsa hem, benim gibi hadd ü hesaba gelmeyen zerrat içinde beraber gezip iş görüyoruz. Eğer benim emsalim o zerrelere de istihdam edip emir tahtına alacak bir hüküm ve iktidar sende varsa... Hem kemal-i intizam ile cüz olduğum mevcudlara, meselâ kandaki küreyvat-ı hamraya hakikî mâlik ve mutasarrıf olabilirsen, bana Rab olmak dava et; beni, Cenab-ı Hak'tan başkasına isnad et. Yoksa sus! Hem bana Rab olmadığın gibi, müdahale dahi edemezsin. Çünkü vezaifimizde ve harekâtımızda o kadar mükemmel bir intizam var ki; nihayetsiz bir hikmet ve muhit bir ilim sahibi olmayan bize parmak karıştıramaz. Eğer karışsa, karıştıracak. Halbuki senin gibi camid, âciz ve kör ve iki eli tesadüf ve tabiat gibi iki körün elinde olan bir şahıs, hiçbir cihette parmak uzatamaz.”¹⁹⁷

Bu cevap karşısında o şahıs maddiyyunlar gibi der ki; “*Öyle ise sen kendi kendine malik ol. Neden başkasının hesabına çalışmasını söylüyorsun?*”

Zerre ona şöyle cevap verir:

“Eğer, güneş gibi bir dimağım ve ziyası gibi ihatalı bir ilmim ve hararetî gibi şümullü bir kudretim ve ziyasındaki yedi renk gibi muhit duygularım ve gezdiğim her yere ve işlediğim her mevcuda müteveccih birer yüzüm ve bakar birer gözüm ve geçer birer sözüm bulunsa idi, belki senin gibi ahmaklık edip kendi kendime mâlik olduğumu dava ederdim. Haydi def’ol git, sen benden iş bulamazsın!”¹⁹⁸

¹⁹⁶ Nursi, *Sözler*, 631.

¹⁹⁷ Nursi, *Sözler*, 632.

¹⁹⁸ Nursi, *Sözler*, 632-633.

O farazi şahıs, zerreden umduğu cevapları alamayınca üzgün ve umutsuz bir halde başka arayışlara girer. Kandaki alyuvarlara¹⁹⁹ yönelir ve onlardan birine “*ben sana rab ve malikim.*” der.

Alyuvar, hakikat diliyle, ilahi hikmet ile cevap verir:

“Ben yalnız değilim. Eğer sikkemiz ve memuriyetimiz ve nizamamız bir olan kan ordusundaki bütün emsalime mâlik olabilirsene, hem gezdiğimiz ve kemal-i hikmetle istihdam olduğumuz bütün hüceyrat-ı bedene mâlik olacak bir dakik hikmet ve azîm kudret, sende varsa göster ve gösterebilirsene belki senin davanda bir mana bulunabilir. Halbuki senin gibi sersem ve senin elindeki sağır tabiat ve kör kuvvetle, değil mâlik olmak belki zerre miktar karışamazsın. Çünkü bizdeki intizam o kadar mükemmeldir ki, ancak her şeyi görür ve işitir ve bilir ve yapar bir zât bize hükmedebilir. Öyle ise sus! Vazifem o kadar mühim ve intizam o kadar mükemmeldir ki; senin ile, senin böyle karmakarışık sözlerine cevap vermeğe vaktim yok.”²⁰⁰diyerek onu kovar.

Alyuvarlardan da umduğu cevabı alamayınca gider ve hücreye denk gelir. Ona, zerreye ve alyuvarlara sözünü dinletemediğini kendisinin onu anlayabileceğini söyler. Onun küçüklüğüne bakıp; “*Ben seni yapabilirim. Sen benim masnuum ve hakiki mülküm ol*” der.

Hücre ona cevaben der ki;

"Ben çendan küçücük bir şeyim. Fakat pek büyük vazifelerim, pek ince münasebetlerim ve bedenim bütün hüceyratına ve heyet-i mecmuasına bağlı alâkalarım var. Ezcümle: Evride ve şerayın damarlarına ve hassase ve muharrike a'sablarına ve cazibe, dafia, müvellide, musavvire gibi kuvvelere karşı derin ve mükemmel vazifelerim var. Eğer bütün bedeni, bütün damar ve a'sab ve kuvveleri teşkil ve tanzim ve istihdam edecek bir kudret ve ilim sende varsa ve benim emsalim ve san'atça ve keyfiyetçe birbirimizin kardeşi olan bütün hüceyrat-ı bedeniye tasarruf edecek nafiz bir kudret, şamil bir hikmet, sende varsa göster, sonra ben seni yapabilirim diye dava et. Yoksa haydi git! Küreyvat-ı hamra²⁰¹, bana erzak getiriyorlar. Küreyvat-ı beyza²⁰²da bana hücum eden hastalıklara mukabele ediyorlar. İşim var, beni meşgul etme. Hem senin gibi âciz, camid, sağır, kör bir şey bize hiçbir cihetle karışmaz. Çünkü bizde o derece ince ve nazik ve mükemmel bir intizam var ki, eğer bize hükmeden bir Hakîm-i

¹⁹⁹ Alyuvarlar kan hücrelerinin %99'unu oluşturur. Her bir alyuvar üç yüz bin hemoglobin içerir. Akciğerden hücrelere oksijen taşımak görevlerinden biridir. İçine milyonlarca hemoglobin hücresi girip moleküllerine bağlanan oksijeni hücrelere taşırlar.

²⁰⁰ Nursi, *Sözler*, 633.

²⁰¹ Küreyvat- ı hamra: Alyuvarlar.

²⁰² Küreyvat- ı beyza: Akyuvarlar.

Mutlak ve Kadîr-i Mutlak ve Alîmi Mutlak olmazsa intizamımız bozulur, nizamımız karışır.”²⁰³

Üstad Said Nursi, bu intizamı anlatırken haşiye bölümünde; her şeyi hikmetli ve san’atlı bir şekilde yapan Allah’ın (c.c.) insan bedenini çok muntazam bir şehir gibi yarattığını ifade etmiştir. Damarlardan bazılarını görevleri bakımından telgraf ve telefona benzetmiştir. Buradaki benzetmede telgraf ve telefon hatları ile sinirlere işaret etmiştir. Bazılarını ise çeşmenin borularına benzetmiştir. Kan dolaşımına medar olduklarını belirtmiştir. İçinde kan akan borular ile damarlarımız kastedilmektedir. Damarlarımız 100 000 km uzunluktadır.²⁰⁴ Bu damarlardaki kanda da alyuvar ve akyuvarları yaratmıştır. Alyuvarlar bedendeki hücrelere erzak memurları gibi erzak yetiştirirler. Örneğin; alyuvarların içindeki kana kırmızı rengini veren hemoglobin, nefes alma işlemi ile akciğerlere gelen oksijeni alır ve dokulara ulaştırır. Ak yuvarlar ise sayıca daha az olup vücudu hastalıklara karşı müdafaa etmek ile vazifelendirilmişlerdir. Bu müdafaa esnasında mevlevî gibi tekrar eden ve süratli bir dönüş gerçekleştirirler. Kanın bütününe de bedendeki hücreleri onarmak ve ölü hücrelerin enkazını toplamak vazifesi verilmiştir. Atar damarlar temiz kanın taşıyıcısı, toplar damarlar ise; Üstadın ifadesiyle, “*enkazı toplayan bulanık kanın mecraası*”²⁰⁵ dırlar. Kanı temizlenmesi için akciğere taşımak ile görevlidirler.

Daha sonra havada yarattığı unsurlardan azot ve oksijen arasındaki imtizaçtan söz etmiştir. “*Müvellidülhumuza ise, nefes içinde kana temas ettiği vakit, kanı telvis eden karbon unsur-u kesifini kehribar gibi kendine çeker. İkisi imtizaç eder. Buharî hâmız-ı karbon denilen, semli havaî bir maddeye inkılâb ettirir. Hem hararet-i gariziyeyi temin eder, hem kanı tasfiye eder.*”²⁰⁶

Oksijen ve karbon arasında güçlü bir çekimin olduğunu anlatırken eski bir kimya tabiri olan “aşk-ı kimyevî” tabirini kullanmıştır; “*Çünkü, Sâni-i Hakîm, fenn-i kimyada 'aşk-ı kimyevî' tabir edilen bir münasebet-i şedideyi, müvellidülhumuza ile karbona vermiş ki, o iki unsur birbirine yakın olduğu vakit, o kanun-u İlâhî ile o iki unsur imtizaç ederler. Fennen sabittir ki, imtizaçtan hararet hasıl olur. Çünkü imtizaç bir nevi ihtiraktır.*”²⁰⁷

²⁰³ Nursi, *Sözler*, 633-634.

²⁰⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bk. <https://sorularlarisale.com/sani-i-hakim-beden-i-insani-gayet-muntazam-bir-sehir-hukmunde-halk-etmistir-devamiyla-izah-eder-misiniz-buradaki-bazi> (erişim: 18.11.2024)

²⁰⁵ Nursi, *Sözler*, 634.

²⁰⁶ Nursi, *Sözler*, 634.

²⁰⁷ Nursi, *Sözler*, 634.

Ayrıca iki unsurun her zerresinin ayrı ayrı hareketinin zerrelerin imtizacıyla tek harekete dönüştüğünü ve hareketlerden birinin ortadan kalktığını, nefes alıp verme işleminde kimyasal bağlar kırılarak enerjinin serbest kalmasıyla bir kısmının ısıya dönüştüğünü anlatmıştır. “Hareket, harareti tevlid eder” hükmü, tekrar eden bir kanundur. Bundan insan bedeninde vücut ısısı sağlanır. Kandaki karbon alındığından âb-ı hayatımız olan kan da temizlenmiş olur.²⁰⁸

Böyle bir anlatımla kimyasal reaksiyonlarda hareketin ısı enerjisine dönüşünü basit ve anlaşılır bir şekilde aktarmıştır. Said Nursi, bu bilgileri özet şeklinde aktarmıştır. Çünkü amaç teknik bilgi vermek veya biyoloji, kimya anlatmak değil, bu pencerelerden Allah’ın (c.c.) bize gönderdiği ayetleri okuyabilmektir. Birer ayet olan her bir sanatı okudukça akıllar hayrete düşer.

Bu bilgilerden sonra yukarıda değindiğimiz muhavereye dönebiliriz. Hücrenin cevabıyla meyus olan o müddei yeni arayışlara girer. Ve insan bedenine rastlar. Tabiat ve felsefe diliyle “*Sen benimsin. Seni yapan benim. Veya sende hissem var.*” der.

İnsan bedenindeki intizamın hal diliyle cevap verir: “Eğer bütün emsalim ve yüzümüzdeki sikke-i kudret ve turra-i fitrat bir olan bütün insanların bedenlerine hakikî mutasarrıf olacak bir kudret ve ilim sende varsa, hem sudan ve havadan tut, tâ nebatat ve hayvanata kadar benim erzakımın mahzenlerine malik olacak bir servetin ve hakimiyetin varsa , hem ben kılıf olduğum gayet geniş ve yüksek olan ruh, kalp, akıl gibi letaif-i maneviyeyi benim gibi dar, süflî bir zarfta yerleştirerek kemal-i hikmet ile istihdam edip ibadet ettirecek, sende nihayet bir kudret, hadsiz bir hikmet varsa göster .Sonra ben yaptım de Yoksa sus!” der. Ve ardından kendisindeki mükemmel intizamın şahitliğiyle ve yüzündeki birlik mühürlerinin delaletiyle; benim sanatkârım, her şeye gücü yetenim ancak her şeyi bilen, gören, duyan bir Zât’tır, senin gibi bir âciz onun sanatına müdahale edemez diyerek susturur.²⁰⁹

Said Nursi, her canlı gibi hücrelerde birer makina gibi işleyişinde hiçbir bozulma ve aksama olmadan devamlı bir çalışma halinde olan hücrelerin kendi kendine hareket etmesinin imkânsız olduğuna o hareketliliğin kendi güçleri ile olmasının onlara akıl kuvvetinin verilmesi demek olduğuna, hücrelerin ihtiyacını bilmesinin, nasıl işleyeceğini, nerde durup devam edeceğini bilmesine inanmanın o hücrelerin alim olduğu sonucuna vardığına, bunun da imkânsız olduğuna işaret eder.

²⁰⁸ Nursi, *Sözler*, 634.

²⁰⁹ Nursi, *Sözler*, 634-635.

“Sizin yaratılışınızda ve Allah’ın (c.c.) (veryüzüne) yaydığı her bir canlıda da kesin olarak inanan bir toplum için elbette nice deliller vardır.”²¹⁰

Allah (c.c.) insanı yok iken var etmiş, varlığından haberdar edecek delilleri gözler önüne sermiştir. Kendisine hiçbir uyarıcı gelmese bile düşünüp yaratılışındaki incelikleri, hikmetleri keşfederek bir yaratıcının varlığına ulaşabilecek akıl nimetini vermiştir.

Kur’an’ın dikkat çektiği hususlardan biri insanın kendi oluşum aşamaları ve yapısıdır. Bu aşamalar insanın Yaratıcısına ulaşması için bir basamak görevi görür. Kur’an’da insanın yaratılış evrelerini pek çok defa zikrederek dikkatlerimizi oraya çekmiştir. Mü’minun Suresi’nde “Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”²¹¹ buyurmaktadır.

Kur’an-ı Kerim insana kendi yaratılışı üzerinden deliller sunmuş, fizyolojik ve psikolojik yapısında akılları hayrette bırakan nice ince hesap, hikmet ve fayda yerleştirmiştir. Bunlar tesadüfe bırakılamayacak derecede muazzam hesaplardır.

İnsan birçok şeyden meydana gelmiş olan tek bir şeydir. Bütünü yapan parçayı da yapandır. Çünkü bütün de parçalar da bu varlığın Allah’ın (c.c.) eseri olduğunu taklit edilemeyeceğini haykırırlar. İnsan bu kâinat ağacının meyvesidir. Saçının bir teli bile taklit edilemediği gibi kâinat ağacının meyvesinde, yaprağında, çiçeğinde de “Bunu yapmak Allah’a mahsustur, taklidi mümkün değildir” haykırışını duyarız.²¹²

“Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması O’nun delillerindendir. Şüphesiz ki bunda (gerçeği) bilenler için dersler vardır.”²¹³

Öyle de gözlere kâinat bostanındaki manevî çiçekleri toplayan şuaat-ı ayniye gibi beden ve ruhun bütün duyguların, ayrı ayrı âlemlere her biri birer anahtar olmaları, yine o Sâni’-i Hakîm, o Fâtır-ı Alîm, o Hâlık-ı Rahîm, o Rezzak-ı Kerîm’in varlığına ve vahdet ve ehadiyetini ve kemal-i rububiyetini güneş gibi gösterir.²¹⁴

²¹⁰ el-Casiye, 45/4.

²¹¹ el-Mü’minun, 40/12-14.

²¹² Başar, *Nur’dan Kelimeler* 4, 201.

²¹³ er-Rum, 30/22.

²¹⁴ Nursi, *Sözler*, 698.

4.2.1.2. Hayvanlar ve bitkilerin delil oluşu

Bediüzzaman bu düzenin korunması, yeryüzünde eser yazıldığı dönemde yüzbinler ile ifade edilen hayvan ve bitki türlerinin doğumları, ölümleri, mükemmel bir rahmetle beslenme ve yaşayışları, gündüz vakti gökten süzülen ışık nasıl ki bize güneşi gösteriyorsa aynen öyle bir adaletli, merhametli bir Zât-ı gösterdiğini ifade etmiştir: “*Ve bilhassa zeminin yüzünde, nebâtî ve hayvânî dört yüz bin taifenin tevellüdat ve vefiyatça ve iâşe ve yaşayışça rahîmine muvazeneleri, ziya güneşi gösterdiği gibi, bir tek Zât-ı Adl ve Rahîmi gösteriyor.*”²¹⁵

Her şeyi hikmetle yapan Yüce Allah hayvanlara da bir gaye ve hikmet yüklemiştir. Hayvanlar alemi de okunmayı bekleyen bir sahifedir. Yüce kitabımız Kur’an-ı Kerim’de:

“*Görmezler mi ki kendi kudretimizin eserlerinden olmak üzere onlar için sahip oldukları nice hayvanlar yarattık. Bunları kendilerine boyun eğdirdik ki bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler. Bunlarda kendileri için içecekler ve başkaca yararlar da vardır. Hâlâ şükretmeyecekler mi?*”²¹⁶

“*Hayvanlarda da sizin için elbette ibretler vardır. Onların içlerindeki sütte size içiririz. Onlarda sizin için birçok faydalarda vardır; etlerinden de yersiniz.*”²¹⁷ buyrulmaktadır. Bu ayetler ve daha birçok ayette²¹⁸ hayvanların insana boyun eğdirildiği, insan için birçok faydasının olduğuna değinilmekte, bir kısmına özellikle dikkatimiz çekilmekte ve ibret almamız istenmektedir. Süt ve etleri ile beslenmek, nakil aracı olarak kullanmak gibi yollarla onlardan istifade ettiğimiz hatırlatılarak bunların tesadüfen olmadığını, planlı bir yaratma ve dileme sonucu olduğunu bunların farkına varıp şükretmemiz gerektiği vurgulanmaktadır.

Hayvanlarda ibret alınacak çok farklı yönler var olup kompleks ve karmaşık bir yapıya sahiplerdir. Tefekkür edilmesi durumunda hayvanlar alemindeki her bir canlıda hassas bir işleyiş ve dengenin söz konusu olduğu gözlemlenecektir. Mesela, bir arının bal yapım sürecine baktığımızda o küçücük şuursuz varlıkların nasıl titiz ve uzmanlık gerektiren bir çalışma içinde iş birliği ile çalıştıklarını gözlemleriz. Çiçeklerden ağızlarındaki hortumlar aracılığıyla nektar toplar ve iç organları arasında özel bir bölmede depolarlar. Burada enzimlerle işlendikten sonra bal arısı onu başka arıya aktarır. Bu işlem

²¹⁵ Nursi, *Lem’alar*, 562.

²¹⁶ Yasin, 36/71-73.

²¹⁷ el-Mü’minûn, 23/21.

²¹⁸ ez-Zuhuruf, 43/11-14, eş-Şûrâ, 42/29, en-Nahl, 16/5-6, en-Nur, 24/45, en-Nahl, 16/ 66.

esnasında nektar iyice işlenmiş olur. Arılar bu nektarları peteklere doldururlar. İyice olgunlaşmasını bekledikten sonra balı nemden havadan korumak için peteklerin üzerini balmumu ile kapatırlar. Sıvı olarak salgılanan balmumu, hava ile temas ettiği an pulcuklar şeklinde sert bir şekil alır. Bu pulcuklar petek yapımında kullanılır. Bu balmumunu arılar vücutlarında bulunan balmumu ceplerinde muhafaza ederler. Sonra bunu arka bacaklarında bulunan iğneler ile çıkarıp ağızlarına alır, çiğneyerek yumuşatırlar. İnsanlar bile bulundukları ortam ısınıp bilemezken arılar balmumu üretimi için gerekli olan otuz beş derecelik sabit bir ısıyı birbirlerine kenetlenerek sağlarlar.

Bal petekleri de başlı başına birer sanat harikasıdır. Tek petek yapımı için seksen bin pulcuk gerekmektedir. Arılar mimar gibi çalışır kendi yumurtamsı şekline uygun en ideal ortamı oluştururlar. Petekleri şekil olarak üçgen, dörtgen veya beşgen değil de altıgen şekilde yapmalarında da hikmetler vardır. En az balmumu kullanarak en fazla yer sağlayan şekil altıgendir. Altıgen şekil yan yana dizildiğinde arada boşluk kalmaz. Üst üste konduğu zaman da birbirleriyle tamamen kaynaşır. Arılar peteği dıştan içe doğru birkaç noktadan örmeye başlarlar ve ortada hiç boşluk kalmaz; herhangi bir uyumsuzluk ve hata görülmez. Ve bu şekli yapmayı, yön bulmayı, balmumu üretmeyi vd. sonradan öğrenmezler; dünyaya gözlerini açtıkları an bu donanıma sahiptirler. Dünyanın neresinde olursa olsun aynı işlemleri olağanüstü bir şekilde yaparlar.

Zayıf ve küçük bir varlığın eliyle büyük bir sanat ortaya çıkması aslında bu sanatın oluşumunun arkasındaki güç ve kudrete bakışlarımızı çevirmektedir. Said Nursi;

“Çünkü zerre gibi bir camid, arı gibi küçük bir hayvan, Kitab-ı Mübin²¹⁹’in mühim ve ince meseleleri olan nizam ve mizanı bilemez Camid bir zerre, arı gibi küçük bir hayvan nerede? Semâvât tabakalarını bir defter sayfası gibi açıp kapayıp toplayan Zât-ı Zülcelâl’in elindeki Kitab-ı Mübin’in mühim, ince meselelerini okumak nerede? ...”²²⁰ diye sorar.

Arı, balı yaparken kâinattaki nizama uyması gerekir. Yoksa balı yapması mümkün olmaz. Âlemde var olan nizam, ilahi kanunlar üzerine inşa edilmiş olup devamlılığı intizamın da devamlı oluşunu sağlamıştır. Kâinattaki bütün fayda ve hikmetlerin temeli de bu intizamdır. Burada iki seçenek üzerine düşünülebilir: “Ya arı kâinatta işleyen tüm kanunları, nizamı bilip ona göre hareket ediyor veya ona tüm kanun ve nizamın sahibi tarafından ne yapacağı, nasıl yapması gerektiği ile ilgili bir yol haritası çizilmiştir.” Birinci şık mümkün değildir. Çünkü o öyle bir sanat ki dünyadaki tüm mimarlar,

²¹⁹ Açıklayıcı kitap; Allah’ın (c.c.) kudret ve iradesinin ünvanı.

²²⁰ Nursi, *Lem’alar*, 160.

mühendisler bile bir araya gelseler bu sanatı icra edemezler. Ancak ikinci şık kabul edilebilir. Kuran-ı Kerim’de bal arısı manasına gelen Nahl Suresi’nde bizlere Allah’ın (c.c.) bal arısına ilham ettiği bildirilmektedir: *“Ve Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin. Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!” Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır.”*²²¹

Allah (c.c.) ayette onların takip ettiği yola dikkatimizi çekmektedir. Çünkü onların görevlerini yaparken takip ettikleri yol çok ilginçtir. Yapılan araştırmalarda yönlerini güneşin konumundan, rüzgârın yönü ve dünyanın manyetik alanından faydalanarak ayarlamaktadır. Kovanlarının üzerinde bazen 8 bazen daire gibi değişik şekiller çizerek çiçeklerin bulunduğu alanlar hakkında bilgi verip yol tarif ettiklerini tespit edilmiştir. “Arı hattı” diye isimlendirilen kestirme yolu dönüş yolu olarak kullanmakta oldukları gözlemlenmiştir.²²²

Hem yeni dünyaya gelmiş bir arı yavrusu, yaşı bir gün iken, havada bir günlük mesafeye gider, havada izini kaybetmeyerek, o sevk-i kaderî ile ve o sâika ilhamıyla döner, yuvasına girer.²²³

“Evet, balarısı, fitratça ve vazifece öyle bir mucize-i kudrettir ki, koca Sûre-i Nahl, onun ismiyle tesmiye edilmiş. Çünkü, o küçücük bal makinesinin zerrecik başında onun ehemmiyetli vazifesinin mükemmel programını yazmak ve küçücük karnında taamların en tatlısını koymak ve pişirmek ve süngücüğünde zîhayat âzâları tahrip etmek ve öldürmek hâsiyetinde bulunan zehiri o uzuvcuğuna ve cismine zarar vermeden yerleştirmek, nihayet dikkat ve ilimle ve gayet hikmet ve irade ile ve tam bir intizam ve muvazene ile olduğundan, şuursuz, intizamsız, mizansız olan tabiat ve tesadüf gibi şeyler elbette müdahale edemezler ve karışamazlar.”²²⁴

İşte, bu yönüyle bakınca bu mucizevi sanatın yeryüzünün her tarafında sayısını hesaplamaktan aciz olduğumuz kadar çok olan arılarda aynı anda, aynı hikmet, aynı incelik ve tarzda ortaya çıkması bize apaçık bir şekilde bir yaratıcıyı gösterir. Çünkü tesadüf tekrar tekrar aynı şekilde aynı anda aynı hikmet ve incelikte olamaz.

²²¹ en-Nahl, 16/68-69.

²²² Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 3: 416-418 (erişim:10 Temmuz 2024).

²²³ Nursi, Mektubat, (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 1998), 393.

²²⁴ Nursi, Şualar, 160.

Said Nursi, felsefe ve delalet ehli tarafından tabiata mal edilen “insanda ve hayvanda *"sâika"*²²⁵ ve *"şâika"*²²⁶ namıyla, aynı *sâmia*²²⁷ ve *bâsıra*²²⁸ gibi iki hiss-i âhari²²⁹ ilmen bulmuştum. Ehl-i dalâlet ve ehl-i felsefe, o gayr-ı meşhur hislere, hata ederek, ahmakçasına, *"sevk-i tabî"*²³⁰ diyorlar. Hâşâ, sevk-i tabî değil, belki bir nevi ilham-ı fitrî olarak, insan ve hayvanı kader-i İlâhî sevk ediyor.”²³¹ der. Örnek olarak da kedinin gözleri görmediği zaman ilah-i bir sevk ile gidip o göze şifa olacak otu bulması gösterilebilir. O otu bulup gözüne sürer ve gözü iyileşir.

Said Nursi’ye göre arıların hayat programları beyinlerine kaydedilmiştir. Bu bir sanat eseridir. İlâhi vahiyle verilen görevi mükemmel bir şekilde yerine getirirler. “Bak o Hakîm-i Zülcelâl’e, nasıl Kitab-ı Mübin’in düsturlarından, arı vazifesine ait miktarını bir tezkerede yazmış, arının başındaki sandukçaya koymuştur. O sandukçanın anahtarı da vazifeperver arıya has bir lezzettir. Onunla sandukçayı açar, programını okur, emri anlar, hareket eder. “Rabbin balarısına vahyetti.” ayetinin sırrını izhar eder.”²³² Arı kendisine sunulan has bir lezzet için o sandukçayı açar. Oradan ilhamı alıp her derde deva olan bal nimetini bizlere sunar. Bu küçük varlığın kendi başına yapamayacağını akıl sahibi kimseler anlar.

Böyle olağanüstü bir sanatı bu küçük varlığa verip Allah’ın (c.c.) yaratıcı kudretini ve hikmetini görmezden gelmek aklın kabul edeceği bir durum değildir. Üstad, “Balarısının hilkatı, Kudret-i İlâhiyeye isnad edimezse, nihayetsiz müşkilat olur.”²³³ demiştir. Bunu ona ilham eden bu sanatı yaptıran bizlerin hizmetine küçüğünden büyüğüne birçok canlıyı koşturan ancak Yüce Allah’tır.

Said Nursi, yedinci şuada ibret verici bir fermanı diyerek şu ayete dikkatimizi çeker: “Şüphesiz, hayvanlarda da sizin için bir ibret vardır. Onların karınlarındaki kan ile fişkı arasından çıkan, içenlere içimi kolay, halis bir süt içiriyoruz.”²³⁴

İnek, deve, keçi ve koyun başta olmak üzere tüm validelere ve o sütün mucizeliğine ve yavrularına karşı kalplerine verilen şefkatlerine bakışlarımızı çevirir; “...süt fabrikaları olan validelerin memelerinde, kan ve fişkı içinde bulaştırmadan ve

²²⁵ Sevk edici his.

²²⁶ Şevk verici his.

²²⁷ İşitme duyusu.

²²⁸ Görme duyusu.

²²⁹ Başka, diğer bir his.

²³⁰ İçgüdü

²³¹ Nursi, *Mektubat*, 393.

²³² Nursi, *Lem’alar*, 160-161.

²³³ Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 60.

²³⁴ en-Nahl, 16/66.

bulandırmadan ve onlara bütün bütün muhalif olarak halis, temiz, safî, mugaddi, hoş, beyaz bir sütü koymak ve yavrularına karşı o süttten daha ziyade hoş, şirin, tatlı, kıymetli ve fedakârane bir şefkati kalplerine bırakmak...”

Canlılar yediği gıda mide ve bağırsaklarda sindirildikten sonra atılacak maddeler bağırsakta kalır. Sindirimle oluşan kan vücut tarafından emilip kan damarlarına iletilir. Ardından süt bezelerine gelen kanın bir kısmı bu bezelerdeki hücrelere besin kaynağı, bir kısmı ise süte dönüşür.²³⁵

Sütün oluşumu anlatılırken kandan söz edilmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Kan, vücut içinde gerekli oksijeni, doku ve organların ihtiyaç duyduğu gıda maddelerini taşır. Bu sayede sütte besin maddelerinin oluşmasında kanın büyük bir rolü vardır. On dört asır önce fen ve teknolojinin çözmekte aciz kaldığı bilgilerin Ku’an’da verilmesi; Kur’an’ın insan sözü olmadığına da işaret eder. O bilgiyi veren ancak bunların hepsinin yaratıcısı ve hâkimi olan Allah (c.c.)’tır.²³⁶

Evet mucizevi bir yaratılışı ve nice fayda ve hikmeti olan sütü yaratan minnacık bebekler daha doğar doğmaz hazır hale getirilen ve inek, deve keçi, koyun gibi şuursuz varlıkların eliyle bizlere ikram eden ancak büyük bir irade, rahmet, ilim, kudret ve hikmet sahibi bir Zât olabilir.

Bu iş öyle bir dikkat ister ki *“fırtınalı tesadüflerin ve karıştırıcı unsurların ve kör kuvvetlerin hiçbir cihetle işleri olamaz.”*²³⁷

Yirmi beşinci sözde de yukarıda zikrettiğimiz ayet ile beraber *“Onda insanlar için bir şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir kavim için ayetler vardır.”*²³⁸ ayetini de zikrederek bu ayetlerin Allah’ın(c.c.) koyun, keçi, inek, deve gibi hayvanların insanlar için leziz, halis, temiz bir süt çeşmesi olarak gönderdiğini belirtmiştir. Üzüm, hurma gibi sanat eserlerini latif, lezzetli nimetlerin sunulduğu bir tablaya bir kazana; arı gibi küçük bir kudret mucizesini bizler için şifa veren ve tatlı bir içeceği sunan bir şerbetçiye benzetmiştir. Allah’ın(c.c.) hizmetimize gönderdiği bu varlıklar üzerinde düşünüp diğerleriyle kıyas etmemiz istenmektedir. Buna teşvik için Rabbimiz ayet sonunda: *“Şüphesiz bunda düşünen bir kavim için ayetler vardır.”*²³⁹ buyurmuştur.

²³⁵ <https://sorularlailamiyet.com/nahl-suresinin-66-ayetinde-sutun-kan-ve-fiski-arasindan-ciktigi-ifade-edilmektedir-bu-ayeti-aciklar> (Erişim: 02.11.2024).

²³⁶ bk. Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, (İzmir: Anadolu Yayıncılık, 1989), 7/3346.

²³⁷ Nursi, *Şualar*, 160.

²³⁸ en-Nahl, 16/69.

²³⁹ en-Nahl, 16/69.

Said Nursi, üzüme ve hurma ağaçlarına dikkat çekip “Şüphesiz, aklını kullananlar için bunda ibretler vardır”²⁴⁰ şeklinde biten ayeti yedici şua da almıştır. Bu iki meyvede büyük delillerin olduğunu ifade etmiştir. İkisi de susuz yetişir. Kupkuru toprak ve kumda yetişen bu ağaçlar, birer kudret mucizesi, hikmet harikasıdır. Bu meyvelerin “*helvalı şeker fabrikası ve ballı bir şurup makinası*” gibi olduklarını ve çok hassas, mükemmel bir intizamın var olduğunu ve ince sanatlar içerdiğini anlatır. “Zerre kadar akli bulunan bir adam: bunları böyle yapan, elbette bu kâinatı yaratan Zat olabilir.”²⁴¹ demeye mecbur kalır. Çünkü gözlerimizin önünde kupkuru asma ağacının küçücük bir dalında yirmi salkım üzüm bulunabiliyor. Ve her salkımda Üstadın “*şekerli şurup tulumbacıları*”²⁴² tabirini kullandığı üzüm tanelerinden yüzlerce var. O taneciklerin her biri incecik güzel, renkli bir zarla giydirilmiş ve o sulu yumuşacık içlerinde sert kabuklu çekirdekler yerleştirilmiştir. Her bir çekirdek, içinde bir ağacın programını, hayat tarihçesini taşır. Bu sert çekirdeği o hassas tanelerin içine yerleştirmek ve o tanelerin içinde “*cennet helvası gibi bir tatlıyı ve âb-ı kevser gibi bir balı*”²⁴³ yapmak ve bunu sadece bir asmada değil, bir bağda değil yeryüzünün bütününde aynı anda, aynı şekil ve tarzda, aynı sanat ile tüm emsallerinde yaratmak, bu işi yapanın bütün kâinatın yaratıcısı olduğunu bizlere apaçık bir şekilde göstermektedir.²⁴⁴

Kur’an-ı Kerim, kainattaki ilahi sanatların dokumalarını, nakışlarını nazarlara sunar, gösterir. Daha sonra Üstadın ifadesiyle “*fezlekede o mensucatı esmâ içinde tayyeder*” yani ilahi bir isme dayandırır, o ismin içine derceder. Veya akla havale eder.²⁴⁵

Mesela; bir ağacın, bir örümceğin, bir sineğin hayatına dikkat çeker ve onların üzerindeki hikmetli sanatları ince nakışları okutur sonra da Allah’ın (c.c.) Muhyi ismine bağlar. Tüm varlıkların üzerinde muazzam hikmet ve sanatlar nakış, onları nakşedense, Muhyi olan Allah (c.c.)’tır der.

Said Nursi, otuz üçüncü sözün altıncı penceresinde, Bakara Suresi yüz altmış dördüncü ayetini vererek bu ayetin Allah’ın (c.c.) varlığını, birliğini ve ism-i âzamını gösteren bir pencere olduğunu ifade etmiştir. Ayetin hülâsatü’l-hülâsasıdır diyerek şu açıklamalara yer vermiştir: ²⁴⁶

²⁴⁰en-Nahl, 16/67

²⁴¹ Nursi, *Şualar*, 161.

²⁴² Nursi *Şualar*, 161.

²⁴³ Nursi, *Şualar*, 161.

²⁴⁴ Nursi, *Şualar*, 161.

²⁴⁵ Nursi, *Sözler*, 444.

²⁴⁶ Nursi, *Sözler*, 697.

Kâinatın gök ve yer tabakalardaki bütün âlemler ayrı ayrı lisanla bir tek neticeyi, yani bir tek Sâni'-i Hakîm'in bütün varlıkları terbiye edip beslemesini göstermektedir. Şöyle ki:

Nasıl göklerde (hatta astronominin itirafıyla dahi) gayet büyük neticeler için gayet muntazam hareketler, bir Kadîr-i Zülcelal'in varlık ve birliğini ve mükemmel terbiye edip beslediğini gösterir.

Öyle de yeryüzünde görülen (hattâ coğrafyanın şهادetiyle) gayet büyük faydalar için mevsimlerdeki gibi gayet muntazam değişimler dahi aynı o Kadîr-i Zülcelal'in varlığını ve birliğini ve kemal-i rububiyetini gösterir.

Hem nasıl karada ve denizde kemal-i rahmet ile rızıkları verilen ve kemal-i hikmet ile çeşitli şekiller giydirilen ve tam bir terbiye edicilikle türlü türlü duygularla donatılan etmekle beraber, bütünüyle gayet geniş bir ölçekte Allah'ın ilahlık sıfatının büyüklüğü ve ihtişamını ve tam bir terbiye ediciliğini gösterirler.²⁴⁷

Öyle de bağlardaki muntazam nebatat ve nebatatın gösterdikleri süslü çiçekler ve çiçeklerin gösterdikleri ölçülü meyveler ve meyvelerin gösterdikleri süslü nakışlar, birer birer yine o Sâni'-i Hakîm'in varlığına şهادet ve birliğine işaret etmekle beraber, bütünlüğüyle gayet şaşıaal bir surette cemal-i rahmetini ve kemal-i rububiyetini gösterir.

Öyle de bütün otlarda ve ağaçlardaki bütün yaprakların türlü türlü eşkâl-i muntazamaları ve ayrı ayrı vaziyetleri ve cezbekârane mevzun hareketleri, yapraklar adedince yine o Sâni'-i Hakîm'in vücub-u vücudunu ve vahdetini ve kemal-i rububiyetini gösterir.

Hem nasıl bütün gelişip büyüyen cisimlerde, büyümek zamanında muntazaman hareketleri ve türlü türlü aletler ile donatılmaları ve çeşit çeşit meyvelere şuurulu bir şekilde dönüşümleri, her biri teker teker yine o Sâni'-i Hakîm'in varlığına ve birliğine kuşatıcılığını ve cemal-i sanatını ve kemal-i rububiyetini gösterir.

Öyle de bütün hayvanî cesetlerde kemal-i hikmetle nefislerini, ruhlarını yerleştirmek, türlü türlü cihazat ile kemal-i intizam ile teslih etmek, türlü türlü hizmetlerde kemal-i hikmetle göndermek, hayvanat adedince belki cihazatları sayısınca yine o Sâni'-i Hakîm'in varlığına ve birliğine şهادet ve işaret ettikleri gibi bütünüyle gayet parlak bir surette cemal-i rahmetini ve kemal-i rububiyetini gösterir.

²⁴⁷ Nursi, *Sözler*, 698.

Hem nasıl bütün kalplere, insan ise her nevi ilim ve hakikatleri bildiren, hayvan ise her nevi ihtiyaçlarının tedarikini öğreten bütün ilhamat-ı gaybiye, bir Rabb-i Rahîm'in varlığını hissettirir ve terbiye ediciliğine işaret eder.

Ve en son Said Nursi bunca delilden sonra inkâr eden kişiye şu sorularla son noktayı koyar: “Ey bedbaht münkir! Şu daire-i arz kadar, belki medar-ı senevîsi kadar geniş olan şu pencereyi ne ile kapatabilirsin? Ve güneş gibi parlak olan şu maden-i nuru ne ile söndürebilirsin? Ve hangi perde-i gaflette saklayabilirsin?”²⁴⁸

4.2.2. Semâvattan deliller

Semâvatta, yani göklerde Allah'ın (c.c.) varlığını ve birliğini, sonsuz kudret ve hikmetini gösteren nice ayetler vardır. Güneş, ay, yıldızlar, galaksiler, gökyüzünde oluşan hava olaylarından rüzgâr, bulut, yağmur, şimşek her biri birer ayet olarak önümüzde okunmayı beklemektedir. Güneşten ayrılan bir lav parçasının hem kendi ekseni hem de güneşin etrafında dönen bir gezegene dönüşmesi, o gezegende hayat olması, o lavdan demir gümüş, altın ve çeşitli maden parçalarının doğması bir sanatçıya ve bir Kadir-i Hâkim'e işaret ettiği apaçık bellidir. Bu deliller üzerinde tefekkür edildiği takdirde insanı Allah'ı tanımaya ve inanmaya sevk eder.

Said Nursi birçok eserinde bu delilleri akla yakınlaştıracak anlatımlarla aktarmıştır. Özellikle “Ayet-ül Kübra” adlı risalesinde semâvât; Allah'ın (c.c.) büyüklük ve azametini gösteren bir ayna olarak tasvir edilmiştir. Semâvâtın muazzam genişliği, ihtişamı içindeki güneşin, gezegenlerin, yıldızların düzenli hareketlerinin bizi Kadir olan bir yaratıcıya götürmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Gökyüzünde başlı başına bir denge ve düzen mevcuttur. Şuursuz varlıklar tarafından bu denge ve nizamın oluşturulması mümkün değildir. Astronomi, yıldızlarla süslenmiş olan gökyüzünde milyarlarca galaksi ve her bir galaksi içinde milyarlarca yıldızın var olduğunu haber vermektedir. Bu yıldızlar arasında çekim kuvveti sayesinde dengeli bir bağ kurulmuş ve hem yörüngesinde hem de kendi etrafında müthiş bir hızla dönmektedir. Bu sistem işlerken bazı yıldız ve galaksiler yok olurken yenileri oluşturulmaktadır. Ve gökyüzü her saniye akıl almaz derecede hızlı genişlemektedir. Milyarlarca hareket halindeki yıldızların arasındaki dengenin bir an olsun bozulduğunu düşünelim. Böyle bir durum büyük bir kaos, ciddi bir karmaşaya sebebiyet verir. Ama

²⁴⁸ Nursi, *Sözler*, 697-699.

bugüne kadar böyle bir dengesizlik yaşanmamış, düzen hep korunmuştur.²⁴⁹ Allah (c.c.) Rahman Suresi’nde buna işaret etmiştir: “(Allah) göğü yükseltti ve mizanı (dengeyi) koydu.”²⁵⁰

Küre-i arzdan bin kat büyük cisimler ve bunlardan bazıları Üstadın ifadesiyle “*top güllesinden yetmiş derece daha süratli*”²⁵¹ yüzbinlerce gök cismini direksiz bir şekilde durduran ve olağanüstü bir hızla yörüngelerinden sapmadan döndüren, güneşi yağsız ışığını hiç söndürmeden bir lamba gibi yandıran, hiçbir bir diğerine müdahale etmeden, çarpmadan, hiçbir gürültü çıkarmadan devasa kütleleri idare eden dengede tutan bir kudrete vurgu yapan Said Nursi, Güneş ve Ay’ın milyarlarca canlıya hizmet ettirildiğini ve bu vazifeyi yaparken zerre isyan etmediklerini ifade etmiş ve yörüngelerinden şaşmadıklarına dikkatimizi çekmiştir. Kâinatın yaratıldığından bu yana devamlı büyüyerek genişlediğini; öyle ki genişliğinin aklımızın alabileceği sayıların tümünden daha geniş olduğunu Üstad ‘*iki kutbun dairesindeki rakamlarına sıkışmayan nihayetsiz uzaklık*’ tabiriyle ifade etmiştir.²⁵² Ve yine aklın alamayacağı derecede geniş olan bu kâinatta aynı anda, aynı tarzda ve kuvvette, aynı yaratılış damgalarının aynı surette ve birlikte eksiksiz tasarrufta bulunan o büyük ve nihayetsiz cisimleri itaat ettirdiği gibi kalabalığın enkazlarının gökyüzünden temizlettirildiğini, hiçbir süprüntü bırakılmadığını, semada gerçekleşen o muntazam bir ordunun manevra yapması gibi bir manevra ile döndürülmesi, gezdirilmesi olaylarına bire bir şahit olmadığımızdan hakiki manada algılamamanın zorluğundan dolayı gözümüzün önünde gerçekleşen dünya manevralarına döndürmüştür. Gece ve gündüz, mevsimlerin oluşması gibi olayları temaşa edip galaksi ve gezegenlerde oluşabilecek olayları hayalen okuyabileceğimiz hakikatini Üstad, “...hakiki ve hayali tarzlarını her gece her sene sinema levhaları gibi seyirci mahlukatına gösteren bir tezahür-ü rububiyet ve o rububiyet faaliyeti içinde görünen teshir²⁵³, tedbir, tedvir²⁵⁴ tanzim²⁵⁵, tanzif²⁵⁶, tavzif²⁵⁷ten mürekkebe bir hakikat...” ifadeleri ile anlatmış ve bütün bunların semâvâtın bir yaratıcısının varlığının zorunlu olduğuna, O yaratıcının birliğine ve varlığının göklerin ve içindekilerin varlığından daha açık olduğuna açıkça şahadet ettiğini ifade eden şu cümlelere :

²⁴⁹ İdris Tüzün, *Kâinattaki Dengeler ve Allah*, (Ankara: Özyurt matbaa, 2017), 41-42.

²⁵⁰ er-Rahman, 55/7.

²⁵¹ Nursi, *Şualar*, 108.

²⁵² Nursi, *Şualar*, 109.

²⁵³ Varlıkları insanların emrine verme.

²⁵⁴ İdare etme, evirip çevirme.

²⁵⁵ Düzene sokma.

²⁵⁶ Temiz tutma, temizleme.

²⁵⁷ Görevlendirme.

“Allah’tan başka ilâh yoktur. O öyle bir Vacibü’l-Vücud (varlığı kendinden, bizzat zaruri olan) dur ki, kuşatıcılığı ve mükemmelliği gözle görünen teshir, tedbir, tedvir, tanzim, tanzif ve tavzif gerçeğinin her şeyi ihata eden azametinin şahitliğiyle gökler, bütün içindekilerle beraber O’nun vahdet içindeki varlığının kaçınılmaz olduğuna işaret eder.” yer vermiştir.²⁵⁸

4.2.2.1. Güneşin delil oluşu

Üstad Bediüzzaman otuz üçüncü sözün yirmi birinci penceresinde dikkatlerimizi güneşe çevirmiştir: “*Güneş kendisine takdir edilmiş bir yere doğru akıp gider. Bu Aziz ve Alîm olan Allah’ın (c.c.) takdiridir.*”²⁵⁹ Allah’ın (c.c.) varlığına delil olarak güneş misal verileceğinden bu ayet ile başlamıştır.

Ve hemen sonra güneşi kâinatın lambası olarak vasıflandırıp, bu kâinatı san‘atla yapan sanatkârın varlığına ve birliğine işaret eden nurlu bir pencere olduğunu ifade etmiştir. Güneş sistemindeki harika düzen ve denge bizlere apaçık bir sayfa gibi sunulmuştur.²⁶⁰

1400 yıl evvel güneşin hareketsiz olduğu iddia edildiği bir dönemde Rabbimiz güneşin hareketli olduğunu ve bu hareketinin de belli bir hesaba dayandığını Rahman süresinde bildirmiştir: “*Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.*”²⁶¹

Güneşin hareketli olduğunu bilim dünyası ancak yıllar sonra fark edebildi. Güneşin bu hareketi o kadar muazzamdır ki tasvir etmek gerçekten güç bir iştir. Ne zihinlerimiz bu hareketin hızını idrak edebilir ne gözümüz bu hareketi görebilir ne de hislerimizle fark edebiliriz. Ancak hassas teknikler ve ileri teknoloji ile bu hareketin varlığını tespit eden bilim adamları hayretler içinde kalmışlardır. Güneşin, samanyolunun merkezinde bulunan karadelik etrafında tam bir otdevir hareketi iki yüz milyon yıl sürmektedir. Hesaplamalar bilim adamlarını dehşete düşürecek nitelikteydi. Çünkü güneş galaksi içinde her saniyede iki yüz elli kilometrelik hızla dönüyordu. Bu hız ile dünyanın etrafını iki buçuk dakikada dönebilmemiz mümkündür. Güneşin bu korkunç hızdaki hareketinin hesapsız olduğunu, matematik ve fizik esaslarına dayanmadığını iddia etmek mümkün mü? Bunu mümkün kabul edersek Newton, Kepler, Kopernik, vd. gibi isimlerin

²⁵⁸ Nursî, *Şualar*, 109.

²⁵⁹ Yasin, 83/38.

²⁶⁰ Nursi, *Sözler*, 712.

²⁶¹ er-Rahman, 55/5.

modern ilimde ulaştığı neticeleri de reddetmiş oluruz. Bir hesabın varlığını kabul edersek; ‘Bu hesabı kim yaptı?’ sorusunun cevabını vermeliyiz. Bunu tabiata mal edersek nasıl izah edeceğiz? Güneşin kendisi de tabiat! Güneş mi bu hesabı yaptı, bu harekete karar verdi? Camid, şuursuz, idrak edemeyen eşyanın böyle bir hesabı yapması hiç mümkün müdür? Yaratıldığı ilmi neticeler sonucu açıklanan tabiat nasıl ‘Yaratan’ yerine konabilir?

Biz akla mantığa da uygun olan ilim ve bilimin desteklediği, dinin aydınlık yolu varken neden diğer yollara sapalım?²⁶²

Said Nursi, bunu Sözler isimli eserinde her şeyi sebeplere, tabiata ve Allah (c.c.) dışındaki varlıklara dayandıranlar adına bir müddeî ile mevcudattaki varlıklar arasında bir muhavere şeklinde anlatmıştır:

Müddeî, güneşe der ki; “*Sen bir sultansın. Kendi kendine maliksin, istediğin gibi tasarruf edersin.*”

Güneş hak namına hakikatin diliyle ona şöyle cevap verir: “*Hâşâ yüz bin defa hâşâ ve kellâ! Ben musahhar bir memurum. Seyyidimin misafîrhanesinde bir mumdarım. Bir sineğe, belki bir sineğin kanadına dahi hakikî malik olamam. Çünkü sineğin vücudunda öyle manevi cevherler ve göz kulak gibi antika sanatlar var ki, benim dükkânımda yok, daire-i iktidarımın haricindedir.*”

Sonra o müddei; “*Madem kendine malik ve sahip değilsin, bir hizmetkârsın. Esbap namına benimsin*” der.

Güneş, yine hak namına hakikatin diliyle “*Ben öyle birinin olabilirim ki, bütün emsalim olan ulvî yıldızları icad eden ve semâvâtında kemal-i hikmetle yerleştiren ve kemal-i haşmetle döndüren ve kemal-i ziynetle süslendiren bir Zât olabilir.*” der ve susturur.²⁶³

4.2.2.2. Gezegenler ve yıldızların delil oluşu

Said Nursi, otuz üçüncü sözde küremizle beraber on iki gezegenden söz etmiştir. Bu gezegenlerin büyüklük- küçüklük, uzaklık- yakınlık olarak aralarında çok fark vardır. Hız noktasında da eşit değillerdir. Farklılıklara rağmen aralarında mükemmel bir nizam, hikmet ve denge söz konusudur. Üstad, hiç şaşırılmayarak dönüp durmaları ve güneş ile çekim gücü denilen ilahi kanunla birbirlerine bağlanmalarını ‘imamlarına iktidaları’

²⁶² Taşkın Tuna, *Hayat Kaynağımız Güneş* (İstanbul: Yeni Nesil Yayınları, 1983), 19-21.

²⁶³ Nursi, *Sözler*, 637-638.

şeklinde bir ifade ile anlatmıştır. Bu ifade ile bir itaat kanununun varlığına dikkat çekmiştir. Namazda imama uyanlar nasıl ki istedikleri gibi hareket edemezlerse aynen öyle de gezegenler, Güneş’e itaat ederler. Bu itaat ile hem kendi hayatlarının devamına hem de sistemin düzenli işleyişini sağlayarak bizlere hizmet ederler. Aksi bir durum olursa kâinat hercümerc olur. Bu itaat ve düzen Allah’ın (c.c.) varlığını, kudretinin büyüklüğünü gösterir.²⁶⁴

Gezegenler ve gökteki diğer cisimlerin çıkardığı şiddetli ses normalde insanın dayanamayacağı yüksekliktedir. Allah (c.c.) insanı bu seslerden muhafaza etmek için işitme aralığı denilen öyle bir ayar yapmış ki karıncanın ayak sesi gibi küçük sesleri de gök cisimlerinin çıkardığı büyük sesleri de duymuyoruz. Bu büyük bir nimettir. Biz sadece 20-20000 Hz. aralığındaki sesleri işitebiliyoruz.²⁶⁵ Eğer böyle olmasaydı kalp atışlarımızın sesinden gök cisimlerinin çıkardığı sese küçük büyük tüm seslere maruz kalır, hayatımız çekilmez olurdu.

“Güneşi, Ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah’tır.”²⁶⁶

Yıldızlar bir araya gelerek galaksileri oluştururlar. Gökada diye de isimlendirilen galaksilerin sayısının yüz milyardan fazla olduğu ve galaksilerin her birinde yüz milyarın üzerinde yıldızın var olduğu kabul edilmektedir. Disk şeklindeki samanyolu galaksisinde yüz milyar yıldız olduğu tahmin ediliyor. Galaksinin bir ucundan diğer ucuna ışığın ulaşması için yüz bin ışık yılı gerekmektedir.²⁶⁷

Üstad, varlıkları konuşarak kendi dilleriyle bize; varlıklarının sebeplere dayandırılmayacağını, her birinin Allah’a hizmetkâr, varlığına ve birliğine de birer delil olduklarını bir “*muhavere-i temsiliyeve münazara-i faraziye tarzında lisan-ı hâli lisan-ı kaal şeklinde*”²⁶⁸ aktarmıştır.

Yıldızların kalabalık, dağınık ve karmaşık olduğunu görüp aralarına giren bir müddeî onlara tabiiyyunların dedikleri gibi seslenir: “*Sizler pek çok dağınık olduğunuzdan ayrı ayrı hâkimlerin taht-ı hükmünde bulunuyorsunuz.*”

Bütün yıldızların adına bir yıldız cevap verir:

“Ne kadar serserem,akılsız ve ahmak ve gözsüzsün ki bizim yüzümüzdeki sikke-i vahdeti ve turra-i ehadiyeti görmüyorsun, anlamıyorsun. Ve bizim nizam-ı âliemizi ve sanatıyız ve hizmetkârlarıyız ki bizim denizimiz olan semâvâtı ve şeceremiz olan

²⁶⁴ Nursi, *Sözler*, 712.

²⁶⁵ <https://sorularlarisale.com/hicbir-gurultu-ve-ihtilal-cikartmadan-o-nihayetsiz-buyuk-kutleleri-idare-eden-ifadesinde-kastedilen-mana-ne-olabilir> (erişim: 2.11.2024).

²⁶⁶ el-A’raf, 7/54.

²⁶⁷ Tüzün, *Kâinattaki Dengeler ve Allah*, 56-57.

²⁶⁸ Nursi, *Sözler*, 631.

kâinatı ve mesiregahımız olan nihayetsiz feza-yı âlemi kabza-i tasarrufunda tutan bir Vâhid-i Ehaddir.”²⁶⁹

Tüm yıldızların adına konuşan yıldız, vazifelerini anlatırken çok güzel tabirler ve benzetmeler kullanır. Bu tabirlerden bazıları şunlardır: Donanma elektrik lambaları, nurani şahitler, ışıklı bürhanlar, nurani hizmetkârlar, Vahid-i Ehad’ın mucizesi, Şecere-i hilkatın birer muntazam meyvesi, vahdaniyetin birer münevver bürhanı, melaikelerin birer menzili ve birer teyyaresi, birer mescidi, avalim-i ulviyenin birer lambası, birer güneşi, saltanat-ı rububiyetin birer şahidi, fezayı alemin birer ziyneti, birer kasrı, birer çiçeği, sema denizinin nurani balığı, gökyüzünün birer güzel gözü...²⁷⁰

Said Nursi, Çam dağında sessiz, ıssız, yüksek bir noktadan gökyüzünü izlerken yıldızların hal dilleriyle konuştuklarını hayalen işittiğini söylemiş ve o konuşmalarını “Yıldızları Konuşturan Bir Yıldızname” adıyla on yedinci sözde yazdırmıştır. Bu yıldızname aynı zamanda dördüncü mektupta ve otuz ikinci sözde de geçmektedir. Üstad, sanki yıldızlar bir hutbe veriyormuş gibi onları dinlemiş ve dinlememizi istemiştir:

*“Dinle de yıldızları, şu hutbe-i şirinine,
Nâme-i nurîn-i hikmet bak ne takrir eylemiş.
Hep beraber nutka gelmiş, hak lisânıyla derler:
“Bir Kadîr-i Zülcelâlin haşmet-i sultanına,
Birer burhan-ı nurefşânız vücud-u Sânia,
Hem vahdete hem kudrete şahitleriz biz.
Şu zeminin yüzünü yaldızlayan
Nazenin mu’cizâtı çün melek seyranına”*²⁷¹

Sözleriyle yıldızlar, hep beraber dile gelip bize Allah’ın (c.c.) hikmetinin nurlu mektubunu iletiyorlar. Her birimiz Kadir-i Zülcelal olan Allah (c.c.)’ın varlığına, haşmetine, birliğine, kudretine nur saçan şahitleriz; zemini süsleyen kudret mucizeleri olan nazlı varlıkları, melekler için bir mesken bir gezinti yeriymişlerdir. Ve şöyle devam etmişlerdir:

*“Bu semânın arza bakan, Cennete dikkat eden
Binler müdakkik gözleriz”²⁷² biz Tûbâ-yı hilkatten semâvât şıkkına*

²⁶⁹ Nursi, *Sözler*, 631.

²⁷⁰ “Allah (c.c.)’ın acaip sanatlarına bakıp, baktıran işaretler olduklarını, semanın nice gözlerle yeryüzündeki acaip ilahi sanatları izlediklerini ifade eder. Melekler gibi yıldızlar da garip ve acaip görünen yeryüzüne bakarlar. Ve şuur sahiplerine de baktırırlar.” bk. Nursi, *Sözler*, 639.

²⁷¹ Nursi, *Sözler*, 243; Nursi, *Sözler*, 644; Nursi, *Mektubat*, 28-29.

²⁷² “Yani cennet çiçeklerinin fidanlık ve mezraacığın olan zeminin yüzünde hadsiz mücizat-ı kudret teşhir edildiğinden; semavat âlemindeki melaikeler o mu’cizatı, o hârikaları temaşa ettikleri gibi, ecrem-i

*Hep kehkeşan ağsânına,
Bir Cemîl-i Zülcelâlin dest-i hikmetle takılmış
Pek güzel meyveleriyiz biz.
Şu semâvât ehline birer mescid-i seyyar
Birer hane-i devvar, birer ulvî âşiyâne,
Birer misbah-ı nevvar, birer gemi-i cebbar
Birer tayyareleriz biz.”²⁷³*

Bu bölümde, gökyüzü için yaratılış ağacının bir şıkkı denmiş ve yıldızlar kendilerini samanyolunun dallarına Allah(c.c.) tarafından takılmış güzel meyveler olarak tasvir etmişlerdir. Melekler için gezici birer mescid, dönen bir ev, ulvî birer mesken, nurlu birer kandil, azametli birer gemi ve birer teyyare olduklarını dillendirmişlerdir. Ardından; “*Bir Kadîr-i Zülkemâlin, bir Hakîm-i Zülcelâlin
Birer mu’cize-i kudret, birer harika-i san’at-ı Hâlıkane,
Birer nadire-i hikmet, birer dâhiye-i hilkat
Birer nur âlemiyiz biz.
Böyle yüz bin dille yüz bin burhan gösteririz
İşittiririz insan olan insana.”²⁷⁴*

Satırlarıyla her birinin Allah (c.c.)’ın birer sanatı ve mucizesi olduğunu yüzbinler dil ile yüzbinlerce delil gösterdiklerini söyler ve bunu ancak insan olan insanın anlayabileceğini, hakkı söyleyen birer ayet oldukları halde kimi gözlerin hakikatlerini görmediklerinin, sözlerini işitmediklerinin sitemini etmişler. Son olarak; “*Kör olası dinsiz gözü, görmez oldu yüzümüzü,
Hem işitmez sözümüzü. Hak söyleyen âyetleriz biz.
Sikkemiz bir, turramız bir, Rabbimize musahharız. Müsebbihiz, zikrederiz âbidâne
Kehkeşanın halka-i kübrâsına mensup birer meczuplarız biz”²⁷⁵*

Mısralarıyla her birinin üzerinde aynı sanatkârın imzasının olmasının Rablerinin bir olduğuna işaret ettiğini ve onun hizmetkârı olduklarını dile getirmiş olup ibadet eden kullar gibi biz de tesbih ederiz derler. Samanyolu’ndaki dönüşü bir zikir hali olarak tasvir ederler.

semaviyenin gözleri hükmünde olan yıldızlar dahi güya melaikeler gibi zemin yüzünde nazenin masnuatı gördükçe cennet âlemine bakıyorlar. O muvakkat hârikaları bâki bir surette cennette dahi müşahade ediyorlar gibi bir zemine, bir cennete bakıyorlar. Yani o iki âleme nezaretleri var demektir.” bk. Nursi, *Sözler*, 243.

²⁷³ Nursi, *Sözler*, 243; Nursi, *Sözler*, 644; Nursi, *Mektubat*, 28-29.

²⁷⁴ Nursi, *Sözler*, 243; Nursi, *Sözler*, 644; Nursi, *Mektubat*, 29.

²⁷⁵ Nursi, *Sözler*, 243; Nursi, *Sözler*, 644; Nursi, *Mektubat*, 29.

Hep beraber dile gelip her birimiz Kadir-i Zülcelal olan Allah (c.c.)'ın varlığına, haşmetine, birliğine, kudretine nur saçan şahitleriz demişlerdir. Bizler zemini süsleyen kudret mucizeleri olan nazlı varlıkları melekler için bir seyrangahız demişlerdir.

4.2.2.3. Bulutlar ve yağmurun delil oluşu

Yüce Allah (c.c.), bulutlara mühim hikmetler ve vazifeler yüklemiştir. Dünyanın aşırı derece ısınmasını önleyen bulutlardır. Bir nevi termostat görevi görür. Sıcaklık artınca sular buharlaşır ve bulutları oluşturur.²⁷⁶

Said Nursi, eserlerinin pek çok yerinde bulut ve yağmuru misal gösterir. Yirmi beşinci sözde; *“...Allah'ın gökten su indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra dirilterek üzerine her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgarları ve yer ile gök arsında emre hazır bekleyen bulutları sevk ve idare etmesinde elbette düşünen bir topluluk için (Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden) deliller vardır.”* ayetini misal verip Cenab-ı Hakk'ın mükemmel kudretini ve rububiyetinin azametini gösteren, varlığına ve birliğine şahitlik eden birçok örneği sıraladıktan sonra *“...zemin ve asuman ortasında vasıta-i rahmet olan bulutları bir mahşer-i acaib gibi muallâkta toplayıp dağıtmak, bir ordu gibi istirahat ettirip vazife başına davet etmek gibi teshirindeki tecelli-i rububiyet gibi mensucat-ı sanatı tadad ettikten sonra, akli olanların hakaikına ve tafsiline sevk edip tefekkür ettirmek için,”* düşünen bir topluluk için ayetler vardır.”²⁷⁷ der ve onunla akılları ikaz etmek için akla havale eder.²⁷⁸

Bakışlarımızı yağmur sesine yönelterek dinleyelim: *“Yağmurun şıpıltıları manasız bir ses olmadığına bir şimşek ile gök gürlemesi boş bir gürültü olmadığına kat'i delil ise, hâlî bir boşlukta o acaibi icad etmek ve onlardan ab-ı hayat hükmündeki damlaları sağlamak ve zemin yüzündeki muhtaç ve müştak zihayatlara emzirmek gösteriyor ki, o şırıltılı, o gürültülü, gayet manidar ve hikmettârdır ki, bir Rabb-i Kerim'in emriyle müştaklara o yağmur bağırtıyor ki, 'sizlere müjde, geliyoruz' manasını ifade ederler.”*²⁷⁹

²⁷⁶ Tüzün, Kainattaki Dengeler ve Allah, 72.

²⁷⁷ el-Bakara, 2/164.

²⁷⁸ Nursi, Sözler, 445-446.

²⁷⁹ Nursi, Sözler, 711-712.

*“Senin merhametinle bulutlardan sağıp zihayatlara gönderilen rahmet dahi; mevzun, muntazam katreleri kelimeleriyle, senin vüs’at-i rahmetine ve geniş şefkatine işaret eder.”*²⁸⁰

Onların bu ifade ettikleri manayı da hikmetle yaptıklarını sağlamak ve emzirmek ifadeleriyle bize aktarmak istemiştir. Su sıcaklığın etkisiyle buharlaşıp gökyüzüne doğru çıkarken büyük kitleler halinde çıkar. Aynı şekilde yeryüzüne inmiş olsa birçok afete sebep olurdu. Canlılar fayda yerine zarar görürdü. Sağmak ifadesi ile birden değil kademeli olarak indirildiğini anlıyoruz. Emzirme ise; inen yağmurun toprağa içirilmesi için kullanılmış olup çiçeklerin, nazenin bitkilerin, küçük bir bebeğin şefkatle emzirilmesi gibi sulanmasını anlatır. Bunu yağmur tanelerinin bilip yapması imkansızdır. Ancak her şeye gücü yeten Allah (c.c.) tarafından rahmetinin eseri olarak bize gösterilmiştir. Evet; *“Hem nasıl semadaki bulutlardan mühim hikmetler ve gayeler ve lüzumlu faydalar ve semereler için vazifelendirilen ve gönderilen damlalar, damlalar adedince yine o Sâni’-i Hakîm’in vücubunu ve vahdetini ve Kemal-i Rububiyetini gösterir.”*²⁸¹

Bulutlar emre amade bekleyen ordu gibi vazife başında, yağmur rahmet ile inmekte ve kâinatta yaşam kaynağı olmaktadır. Yer yüzündeki su kaynaklarından (deniz, göl, nehir vs.) buharlaşan tuzlu sular yağmur ile tatlı suya dönüşmektedir. Bu olağanüstü bir olaydır. Bunun arkasında her şeyi bilen, her şeye gücü yeten şefkatli, merhametli bir el açıkça görülmektedir.²⁸² Kur’an’da *“İçtiğiniz suya baktınız mı? Buluttan onu siz mi indirdiniz, yoksa indiren biz miyiz? Dileseydik onu tuzlu yapardık. O halde şükretseniz ya!”*²⁸³

4.2.2.4. Rüzgârın delil oluşu

Üstad otuz üçüncü sözün yirminci penceresinde bakışlarımızı rüzgâra çevirmiştir: *“Şimdi, rüzgarlara bak ki; sair hakîmâne, kerimâne faydalarının ve vazifelerinin şehadetiyle, gayet mühim ve kesretli vazifelere koşuyorlar. Demek, o dalgalanmak, bir Sâni-i Hâkim tarafından bir tavziftir, bir tasrifdir, bir kullanmaktır. Dalgalanmaları ise, emri rabbanînin çabuk yerine getirilmesine süratle çalışmaktır.”*²⁸⁴

²⁸⁰Nursi, *Şualar*, 47.

²⁸¹ Nursi, *Sözler*, 698.

²⁸² Tüzün, *Kainattaki Dengeler ve Allah*, 73.

²⁸³ Vakıa, 56/68-70.

²⁸⁴ Nursi, *Sözler*, 711.

Üçüncü şua, münacat bölümünde de rüzgârın sebepsiz esmediği, birçok vazifesinin olduğu, Allah'ın (c.c.) kudretine ve vücuduna şehadet ettiği “... *zihayatların yaşamasına en lüzumlu rızkı ve istifadece en kolayı ve nefesleri vermek ve nüfusları rahatlandırmak gibi çok vazifelerle tanzif edilen rüzgarlar cevvi adeta bir hikmete binaen ‘levh-i mahv ve isbat’ ve ‘yazar bozar tahtası suretine çevirmekle, senin faaliyet-i kudretine işaret ve senin vücuduna şehadet ettiği...*”²⁸⁵ ifadeleri ile vurgu yapılmıştır.

Allah Teâlâ'nın yarattığı hiçbir şey amaçsız ve anlamsız değildir. Rüzgârın yaratılmasında havanın temizlenmesi, yağmurun oluşması, güneşten gelen ısı ve ışığı bize iletmesi, seslerimizi bir kulaktan diğerine taşıması, elektrik akımının bir yerden bir yere gitmesini sağlaması, bitkilerin döllenmesine yardımcı olması, bulutların rüzgâr sayesinde başka yerlere taşınarak yağmurun belli bir yere yağmaması gibi birçok hikmet ve fayda vardır. Mesela; Bulutlar rüzgâr ile farklı yerlere taşınmamış olsa yani hava sabit olmuş olsaydı denizden yükselen buhar yağmur olarak tekrar denize yağacaktı. Böyle bir tasarruf hikmetsiz olacaktı. Ayrıca deniz ve göllerde dalgalanmaya sebep olan rüzgarlar okyanus ve atmosfer arasında gaz alışverişini kolaylaştırır, deniz canlılarının yaşaması için gerekli olan oksijenin suya karışmasını sağlar. Dalga olmayan sakin bir denizde bu elementlerin düzenli dağılımı sağlanamayacağından deniz organizmaları zarar görür.

Rabbimiz “Rüzgarları da aşılavıcı olarak gönderdik...”²⁸⁶ buyurarak rüzgârların amaçsız esmediğini, belli vazifeleri olduğunu gözler önüne sermektedir. Rüzgârın iki ayrı aşılama vazifesi vardır. Bunlardan birincisi, pozitif yüklü bulutlar ile negatif bulutları birbirine doğru çekip yaklaştırması ile meydana gelen incizap bulutların birleşmelerini sağlar. Böylece bulutların her tarafı elektrik yüklenmiş olur. Yağmur bunun kaçınılmaz bir neticesidir. İkincisi, bitkilerin üreme organları olan çiçekler arasında çiçek tozlarını uçuşturarak aşılamanın sağlanmasıdır. Şöyle ki yapılan araştırmalarda bitkilerden bazılarının ‘birevcikli’ bazılarının ise ‘ikievcikli’ olduğu görülmüştür. Birevcikli olan bitkilerin aynı kök üzerinde bulunan çiçeklerden bir kısmı dişi, bir kısmı erkektir. Fakat ikievcikli olanlarda erkek ve dişi farklı kökler üzerinde bulunurlar. Bunların çoğalabilmesi için bir araya gelmesi gerekmektedir. Rüzgâr birinden diğerine çiçek tozunu taşıyarak bu aşılamanın gerçekleşmesini sağlar. Bu ilahi bir plandır ve kusursuz bir şekilde uygulandığını Kur'an bize bu ayet ile haber vermektedir.²⁸⁷

²⁸⁵ Said Nursi, *Şualar*, 47.

²⁸⁶ el-Hicr, 17/22.

²⁸⁷ <https://sorularlailamiyet.com/hicr-suresi-22-ayette-gecen-levakih-ifadesinin-asilavici-ruzgarlar-olarak-tercumesi-dogru-mudur> (erişim 1.11.2024).

Üstad, yine başka bir eserinde bir seyyahından gözünden bizi rüzgâra baktırmıştır; pek çok vazifede hikmetli bir şekilde çalıştırılan cansız havanın şuursuz olan her bir zerresinin bu alemin sultanından gelen emirleri bildiğini, dinlediğini ve eksiksiz bir şekilde yine o sultanın bahsettiği kuvvetle muntazam bir şekilde yerine getirdiğini görmemizi istemiştir. Cansız ve şuursuz bir varlığın bu kapsamlı vazife ve hizmetleri kendi başına yapamayacağını, ancak bir dest-i gaybi tarafından gayet bilinçli yaptırıldığına işaret etmiştir.²⁸⁸

Rüzgara bakan ve yaptığı işleri incelikleri ile gören o seyyah düşününce; cansız, hayat sahibi olmayan, şuursuz, sürekli çalkalanan, kararında durmayan, hedefsiz şu havanın zahiri veya dolaylı bir şekilde yüzbinler hikmetli, şefkatli ve san‘atlı bir şekilde meydana gelen işler, ortaya çıkan ihsanlar, birilerinin yardımına yetiştirilmesi açıkça gösterir ki; böyle çalışkan rüzgârın ve hareketli hizmetkarın kendi başına değil de Alîm, Hakîm, Kadîr ve Kerîm bir Zât’ın emriyle hareket ettiğini anlar. Sanki havanın her bir zerresi o amirin tüm emirlerini dinler, anlar, bilir ve yerine getirir ki; kimi zerre canlıların yaşamının devam etmesini sağlayan nefes olur, kimi bitkilerin döllenmesine, büyümesine ve hayatları için gerekli maddelerin ulaştırılmasında ve bazen bulutların sevk ve idare edilmesinde görev alır. Yelkenli gemilerin seyir ve seyahatini ve seslerin özellikle telsiz, telefon, radyo vs. ile konuşmaların iletilmesini sağlar. Tüm bunları ve azot ve oksijenden oluşan havanın zerrelerinin yüzbinler sanatta mükemmel bir intizamla bir hikmetli el tarafından çalıştırıldığını fark eder.

Bunu fark eden o seyyah “*Demek ‘Rüzgarları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları sevk ve idare etmesinde...’²⁸⁹ ayetinin tasrihiyle, rüzgârın tasrihiyle hadsiz rabbanî hizmetlerde istimal ve bulutların teshiriyle, hadsiz rahmanî işlerde istihdam ve havayı o surette icad eden, ancak Vacibü’l-Vücud ve Kadîr-i Küll-i Şey ve Âlim-i Külli Şey bir Rabb-i Zülcelâl-i ve’l-İkram’dır.*” der.²⁹⁰

4.2.3. Küre-i arzdan deliller

Küre-i arz Allah’ın (c.c.) varlığının delillerini gösteren büyük bir sahifedir. Bu sahifede denizler, nehirler, dağlar, çöller, ağaçlar, bitkiler, vs. arasında bir denge, yardımlaşma, dayanışma söz konusudur. Sistemler ve işleyişleri incelendiği zaman bütün

²⁸⁸ Said Nursi, *Asa-yı Musa* (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2001), 101.

²⁸⁹ el-Bakara, 2/164.

²⁹⁰ Nursi, *Asa-yı Musa*, 102.

varlıklar arasında gizli bir el ile dengenin ayarlandığı görülür. Bu hassas ayar olmazsa kâinattaki denge hemen bozulurdu. Mesela denizler kokar, hava, zehirli gazlarla zehirlenir, yeryüzü bir bataklık gibi olurdu. Said Nursi, eserlerinde küre-i arza dikkatimizi çekmiş oradaki ince ayar ve dengeyi görmemiz için çabalamıştır. Bu denge ve nizamın kendi kendine olamayacağını bunun ancak sonsuz ilim ve kudret sahibi biri tarafından sağlanabileceğine okuyucusunu ikna edecek örnekler sunmuştur. Lem’alar adlı eserinde küre-i arzı bir gemiye benzetip uzay boşluğundaki hareket hızı ve mesafesine dikkat çekmiştir. “*Ve bilhassa, seyyarattan olan gemimiz, yani küre-i arz, bir senede yirmi dört bin senelik bir dairede gezer, seyahat eder. Ve o harika sür’atiyle beraber, zeminin yüzünde dizilmiş, istif edilmiş eşyayı dağıtmıyor, sarsmıyor, fezaya fırlatmıyor.*”²⁹¹ Öyle bir hız ayarı yapılmış ki denge korunuyor, sarsılma, dağılma, fırlatılma gibi durumlar yaşanmıyor. Hemen devamında bu hızın daha az veya daha çok olması durumunda yaşanacaklara işaret ediyor; “*Eğer sür’ati bir parça tezyid veya tenkis edilseydi, sekenesini havaya fırlatıp fezada dağıtacak. Ve bir dakika, belki bir saniye muvazenesini bozsa, dünyamızı bozacak, belki başkasıyla çarpıp bir kıyameti koparacak.*”²⁹²

Dünya şu ana kadar içinde hayatın var olduğu bilinen tek gezegendir. Bu hayatın var olması ve devamı için birçok şart ve denge gereklidir. Mesela; Dünya’nın Güneş etrafındaki ortalama hızı saatte yüz altı bin km, kendi çevresinde dönüş hızı ise saatte bin altı yüz yetmiş km’dir. Bu hız biraz daha fazla olsa gece ve gündüz süresi uzayacaktı. Bunun sonucu olarak ta yaz günlerinde canlılar sıcaktan kavrulacak, gecelerinde ise soğuktan donacaklardı.²⁹³

Kur’an-ı Kerîm’deki ayetlerin işaret ettiği üzere Allah Teâlâ’nın varlığının ispatına ve rububiyetine dair birçok âyet vardır. Bu ayetlerden bazıları kâinattaki işleyişe düzene ve bu işleyişin ancak Kadiri mutlak olan bir yaratıcı ile mümkün olduğunu gösterir. Kuran ayetleri kâinattaki mucizevi olaylar ve düzen bizleri tefekkür etmeye, Allah Teâlâ’yı tanıyıp O’na daha iyi kulluk etmemize sebep olacaktır. İslam âlimleri çeşitli yöntemler kullanarak Allah Teâlâ’nın varlığına ve birliğine dair aklî ve naklî olarak birçok delil getirerek insanların inancına ve imanlarının tahkiki olmasına hizmet etmişlerdir.

²⁹¹ Nursi, *Lem’alar*, 562.

²⁹² Nursi, *Lem’alar*, 562.

²⁹³ A. Morrisson Cressy, *İlim İman Etmeyi Gerektirir* (Terc: Nureddin Boyacılar), (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1992), 9.

Said Nursi, eserlerinin birçok yerinde küre-i arzı ve içindekileri Allah'ın (c.c.) varlığına delil olarak göstermiştir. “Asa-yı Musa” adlı eserinde avamında anlayabileceği şekilde muhavere şeklinde bir şahs-ı farazi ile mevcudatı konuşturmuştur. Mezkûr bölümde o şahs-ı farazi, esbab adına tabiat diliyle küre-i arza: “*Böyle serseri gezdiğinden, sahipsiz olduğunu gösteriyorsun. Öyle ise sen benim olabilirsin*” diyen müddeî birine küre-i arzın diliyle gök gürültüsü gibi yüksek bir ses ile şöyle cevap verir: “*Halt etme! Ben nasıl serseri ve sahipsiz olabilirim? Benim elbisemi ve elbisemin içindeki içindeki en küçük bir noktayı, bir ipi intizamsız bulmuş musun ve hikmetsiz ve sanatsız görmüş müsün ki bana sahipsiz, serseri dersin?*”²⁹⁴

Burada küre-i arz bir bedene benzetilmiştir. Üzerinde ki insan, hayvan ve bitkiler elbiseye, elementler dokumanın yapıldığı iplere benzetilmiştir. Bunlardaki düzen, san’at ve hikmetli iş yapmaları sahipsiz olmadıklarına delildir. “*Eğer hareket-i seneviyemle takriben yirmi beş bin senelik bir mesafede bir senede gezdiğimiz ve kemal-i hikmetle istihdam olduğumuz bütün hüceyrat-ı bedene malik olacak bir dakik hikmet ve azim kudret sende varsa, göster.*” demiş ve gösterebilirse davasında bir mana olabileceğini söylemiştir. Çünkü bizde öyle bir intizam vardır ki, ancak her şeyi görüp işiten biri bize hükmedebilir.²⁹⁵

Said Nursi “Sözler” adlı eserinde de şöyle bir benzetme yapmıştır: “*Küre-i arz bir kafadır ki, yüz bin ağız vardır. Her bir ağızında yüz bin lisan vardır. Her lisanında yüz bin burhanı var ki, her biri çok cihetle Vâcibü'l-Vücut, Vâhid-i Ehad, her şeye Kadîr, her şeye Alîm bir Zât-ı Zülcelâlin vücub-u Vücutuna ve vahdetine ve evsâf-ı kudsiyesine ve Esmâ-i Hüsnâ'sına şehadet ederler.*”²⁹⁶

Said Nursi dünyayı bir kafa; maden, bitki ve hayvan türlerini de birer ağız olarak tasvir ederek her birinin kendi hal dilleri ile fitri vazifelerini yaparak Allah'ın (c.c.) varlığına ve birliğine şahitlik ettiklerini ifade eder. Örneğin; çiçekler bir ağız olarak mütebessim ve güzel çehrelerinde Allah'ın (c.c.) esmalarını, sıfatlarını bize gösterir. Ağaçlar birer ağızdır meyveleri ve neticeleri ile bize binler delil gösterirler. ‘*Şimdi çiçeklere, meyvelere bak! Bunların gülümsemeleri ve tatları ve güzellik3 leri ve nakışları ve koku vermeleri; bir Sâni'-i Kerîm'in, bir Mün'im-i Rahîm'in sofrasında birer tarife,*

²⁹⁴ Nursi, Asa-yı Musa, 150.

²⁹⁵ Nursi, Asa-yı Musa, 146.

²⁹⁶ Nursi, Sözler, 714

birer davetname hükmünde olarak muhtelif renk ve koku ve tatlarla her nev'e ayrı ayrı tarife ve davetname olarak verilmiştir.'²⁹⁷

Rengarenk çiçeklerin yeryüzünü süslemesi, denizler, ırmaklar ve çayların farklı mahluklar için mesken görevi görmesi, binlerce bitki ve hayvan çeşidinin mükemmel düzen ve hikmetle insana hizmet etmesi ve her ölenin yerini başkasının doldurması bunların hepsini emri altına alan ve yöneten Kudret sahibi bir Zâtın olduğuna tüm mevcudat şahitlik eder ve ilan eder. *“Yerdeki bütün taşların ve cevahirlerin ve madenlerin enva'ına bak. Bunların tezyinatları ve menfaatli hâsiyetleri bir Sâni'-i Hakîm'in tezyini ile, tertibi ile, tedbiri ile, tasviri ile olduğunu gösteriyor.”*²⁹⁸ Sanatlı hikmetli yaratılmış varlıkların kendi kendine var olmadıkları tabiatın tesiri ile kapasitelerinin üstünde işleri kendi iradeleri ile yapmadıkları açıktır. Hem bu varlıkların irade sahibi olmaları da mümkün değildir. Hiçbir gücü olmayan bir kimsenin bir topluluğu bir yerden başka yere sevk etmesi, onlara söz geçirmesi onun arkasında daha büyük bir kişinin veya gücün olduğunu gösterir. Öylede ilmi kudreti olmayan aciz zerrelere büyük işler yapması arkasında bir kudretin olduğunu o Zât namına hareket ettirildiklerini gösterir. Said Nursi, aciz olan zerrelere her birinin kendi kuvvetleri ile değil Allah namına (Bismillah) büyük işler yaptıklarına işaret eder. Yani sonsuz aciz ve fakir olan mevcudat gücünden daha fazla işler ortaya koyuyorsa Allah namına hareket ettiği içindir. Son derece sanatlı, düzenli ve ihtiyaca yönelik işleyen kâinat ve içindekiler arasındaki mükemmel uyum ve hikmetli işleyiş için Kadir-i Zülcelâl'e ortak koşmak, rububiyetine müdahalenin olduğunu söylemek imkansızdır.

Said Nursi'nin arza dair anlatımlarından biri de Ayetü'l Kübra adlı risalesinde geçmektedir. Bu bölümde fikri seyahate çıkan bir seyyahın kâinat kitabını okuyuşu söz konusudur. Küre-i arzın hal diliyle seyyaha *“Gel, ben sana sahibimi tanıttıracağım. Gördüğüm vazifelerime bak ve sahifelerimi oku!”* dediği anlatılır.

Seyyah, arzın sahifelerine bakınca; her bir sahifenin binler işaret ile arzı yaratıcı tanıttığını görür. Dünyayı cezbeye düşmüş bir mevlevi dönüşüyle kendi etrafında ve güneşin etrafında dönerek senelerin, günlerin ve mevsimlerin oluşumuna hizmet eden canlıların yüz binlerce türünü ve onlar için gerekli olan erzaklar ve lazım olan her şeyi içine alıp mükemmel bir denge ve düzen ile o feza denizinde gezdiren musahhar rabbani bir gemi olarak anlatır. Hepsini okumaya vakti olmadığından sadece bahar mevsiminin sayfasını açar. Oradaki icad ve idareyi gözlemler; *“Yüz bin envain hadsiz efratlarının*

²⁹⁷ Nursi, *Sözler*, 711.

²⁹⁸ Nursi, *Sözler*, 711.

suretleri, basit bir maddeden gayet muntazam açılıyor ve gayet rahimane terbiye ediliyor ve gayet mucizane bir kısmının tohumlarına kanatçıklar verip, onları uçurmak suretiyle neşrettiriliyor...”²⁹⁹ görür. Basit bir maddeden yani tohum ve sudan nice bitki türü muazzam bir güzellikte açılırlar. Benzer yumurtalardan çıkan nice kuşun sureti birbirine benzemez. Vazifeleri de farklı olan bu türlerin yiyecek, içecek, giyecek ve yaşamları için gerekli tüm ihtiyaçlarını düzenli bir şekilde karşılanır. Rızıkları hiç beklemedikleri yerlerden önlerine gelir. Bulutlar aracılığıyla suyu, topraktan da bitkiler, meyveler, sebzeler, tahıllar gibi gıdaları hizmetlerine gönderir Bitkiler topraktan beslenir. Hayvanlarda rızıklarını bitkilerden alırlar. Bazı tohumlar rüzgarında yardımıyla farklı yerlere uçar, farklı bir bölgede toprağa düşer yeşerir. Bu icraatları gören kişinin yaratana görmemesi akıl ve vicdanın kabul edeceği bir durum değildir. Allah(c.c.) isim ve sıfatlarını yarattıkları varlıklar üzerinde yerleştirmiş ve bunları okumamızı istemektedir.

O seyyah bahar sahifesine bakar ki; *“Her bahara, bir vagon gibi, hazine-i gaybdan yüz bin nevi et’ime ve levazımat, kemal-i intizam ile yüklenip zihayata gönderiliyor. Ve bilhassa o erzak paketleri içinde yavrulara gönderilen süt konserveleri ve validelerinin şefkatli sinelerine asılan şekerli süt tulumbacıklarını göndermek, o kadar şefkat ve merhamet ve hikmet içinde görünüyor ki...”*³⁰⁰ bu apaçık bir rahmetin eseridir. Görülen icraatlar bunları yapan Zâtın, çok şefkatli, merhametli ve ihsan sahibi biri olduğunu ispat eder. Sonsuz merhamet sahibi olan O Zât ancak her şeye gücü yeten Allah (c.c.)’tır.

Mütefekkir yolcunun okuduğu her sahifede imanı biraz daha kuvvetlenir, manevi olarak ilerlemenin anahtarı olan marifeti artar. Allah’ı tanımanın verdiği zevk ve lezzet ile daha çok okumaya yönelir.

4.2.3.1. Dağlar ve sahraların delil oluşu

Said Nursi, eserlerinde dağları, Allah’ın (c.c.) kudret ve azametini gösteren birer şaheser olarak tasvir etmektedir.

Üstad, temsil olarak fikri seyahate çıkmış bir seyyahın tefekkür ile Allah’ı tanımanın, bilmenin lezzetine varınca *“daha yok mu?”* diye etrafına bakınırken dağlar ve sahraların o yolcuya seslenerek *“bizim de sahifelerimizi oku!”* demeleri ile dönüp onlara baktığını ve akılları hayrette bırakacak azamet ve hikmetlerle karşılaştığını anlatır. Bu

²⁹⁹ Nursi, *Asay-ı Musa*, 104.

³⁰⁰ Nursi, *Asay-ı Musa*, 105.

şekilde bizlere dağları, sahraları misal gösterir ve gaye ve nizamlarından yola çıkarak onları yaratan Allah’a götürür. Bizleri de o seyyah ile birlikte o yolculuğa çıkarır.³⁰¹

Dağların vazifelerini, faydalarını bize şöyle anlatır: “*Dağların zeminden emr-i rabbanî ile çıkmaları ve zeminin içinde inkılabat-ı dahiliyeden neşet eden heyecanını ve gazabını ve hiddetini, çıkmalarıyla teskin ederek; zemin o dağların fişkırmasıyla ve menfeziyle teneffüs edip, zararlı olan sarsıntılardan ve zelzele-i muzırradan kurtulup, vazife-i devriyesinde sekenesinin istirahatını bozmuyor.*” Demek ki, gemilerin üzerine onları sarsıntıdan korumak ve dengelerini sağlamak için direkler kurulmuş ise; aynen onun gibi dağlarda zemin gemisinin direkleri hükmündedirler. Bu gerçeği Kur’an-ı Kerim’den: “*Dağları birer kazık yaptık*”³⁰²

“*Yeryüzünde sabit dağlar yerleştirdik*”³⁰³

“*Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi*”³⁰⁴ ayetleri ile de ferman buyurduğunu hatırlatıyor. Üstad bu direkler için ‘hazinelî direkler’ ifadesini kullanarak dağların madenlere, maddelere, suya ve ilaçlara depo görevi gördüğüne işaret etmektedir. Hemen sonrasında “*Dağların içinde zihayata lazım olan her nevi menbalar, sular, madenler, maddeler, ilaçlar o kadar hakîmane ve müdebbirane ve kerimane ve ihtiyatkârane iddihar ve ihzar ve istif edilmiş ki; bilbedahe kudreti nihayetsiz bir Kadîr'in ve hikmeti nihayetsiz bir Hakîm'in hazineleri ve anbarları ve hizmetkârları olduklarını isbat ederler.*” ifadeleri ile o deponun içinde hikmetli, ihtiyatlı ve tedbirli bir şekilde hazırlanmış ve istif edilmiş olmasının da bize apaçık şekilde nihayetsiz kudret ve güç sahibi olan Allah’ın (c.c.) hazinesi, ambarları ve memurları olduklarını gösterir.³⁰⁵

Bu hakikatleri okuyan seyyah dağların ve sahraların şahadetini görür ve bunu ifade etmek için şöyle der: “*Allah’tan başka ilâh yoktur. O Vâcibü’l-Vücud ki, Rabbânî ihtiyat maddelerinin bilmüşahede vâsi ve âmm ve muntazam ve mükemmel iddihar ve idare ve muhafaza ve tedbiri ve tohumların neşri hakikatlerinin azamet-i ihatasının şahadetiyle, bütün dağlar ve sahrâlar bütün içindekiler ve üzerindikilerle beraber Onun vücub-u vücuduna delâlet eder.*”³⁰⁶

Üstad, Muhakemat adlı eserinde de dağların dünyanın dengesini sağladığına: “*Sefîne gibi olan küre, bahr-i muhit-i havâinin içinde tahtelbahir bir gemisi ve umman*

³⁰¹ Nursi, *Asâ-yı Musa*, 107.

³⁰² en-Nebe, 78/7.

³⁰³ el-Hicr, 15/19.

³⁰⁴ en-Naziat, 79/32.

³⁰⁵ Nursi, *Asa-yı Musa*, 108.

³⁰⁶ Nursi, *Asa-yı Musa*, 108.

gibi fezada direk veya demir gibi dağlarıyla irsâ ve ta'mid ederek havayla ıstibak ettiğinden, muvazeneti muhafaza olunmuştur. Demek, dağlar o geminin demir ve direkleri hükmündedirler."³⁰⁷

Yerin nefes almasını sağlayan gözenekler olduğuna arzın sükûnet bulmasını sağladığına:

"İnkılâbât-ı dahiliyeden ihtizazât o dağlarla iskât olunurlar. Zira dağlar yerin mesamatı hükmündedir. Dahilî bir heyecan olduğu vakit, arz dağlarla teneffüs ettiğinden, gazabı ve hiddeti sükûnet bulur. Demek arzın sükûn ve sükûneti dağlar iledir."³⁰⁸

Su, toprak ve havanın kullanılmaya uygun şekilde muhafazasını sağladığına, havadaki zararlı gazları temizleyen bir filtre görevi gördüğüne ve denizlerin taşmasını engellediğine:

"Şu üç şerait-i hayatın kefilî dahi dağlardır. Zira dağ ve cibâl mehazîn-i mâ olduğu gibi, cezb-i rutubet hasiyetiyle havaya meşşata oluyor. Hararet ve bürudeti tâdil ettiği gibi, havaya mahlût olan muzır gazların teressübüne ve havanın tasfiyesine sebep olduğu gibi, toprağa da terahhum ediyor. Çamurluk ve bataklık ve bahrin tasallutundan muhafaza eder." ifadeleriyle değinir.

Ayrıca Asa-yı Musa adlı eserin sekizinci hüccet-i imaniye (münacat) bölümünde de dağların yaratılış hikmetlerini anlatarak onların Allah(c.c.)'in varlığının zorunlu olduğuna apaçık bir şekilde şahitlik ettiğini ifade eder "Ey dağları zemin sefînesine hazineli direkler yapan Kadîr-i Zülcelâl, diye başlar ve Resullâh (s.a.v.)'in öğretmesi ve Kur'ân-ı Hakîm 'den aldığım ders ile diğer varlıklar gibi "...dağlar dahi, zelzele tesiratından zeminin sükûnetine ve içindeki dahilî inkılâbat fırtınalarından sükûtuna ve denizlerin istilâsından kurtulmasına ve havanın gazât-ı muzırradan tasfiyesine ve suyun muhafaza ve iddiharlarına ve zîhayatlara lâzım olan madenlerin hazinedarlığına ettiği hizmetleriyle ve hikmetleriyle Seni tanıyorlar ve tanıttiriyorlar...." der ve devam eder.³⁰⁹

4.2.3.2. Denizler ve nehirlerin delil oluşu

Risalelerde, denizler ve nehirler de Allah(c.c.)'in varlığını gösteren birer delil olarak anlatılmıştır. Denizler ve nehirlerin cezbeye girmiş gibi coşması onların zikir halidir. "*Lisan-ı hâl ve lisan-ı kaal ile, 'Bize de bak, bizi de oku!' derler.*"³¹⁰ Dönüp

³⁰⁷ Said Nursi, *Muhakemat*, (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2002), 62-63.

³⁰⁸ Nursi, *Muhakemat*, 63.

³⁰⁹ Nursi, Asa-yı Musa, 200-201.

³¹⁰ Nursi, *Şualar*, 115.

onlara bakınca; sürekli çalkalanan, fitratı dağılmaya ve dökülmeye müsait olan denizlerin dünyada büyük alana yayılmış ve dünyanın bir senede yirmi beş bin senelik bir dairede çok süratli dönüşüne rağmen dökülmemesi ve dağılmaması; arkasında kudret ve azamet sahibi bir Zât'ın varlığını apaçık gösterir. O Zât'ın emriyle dururlar, dağılmazlar.³¹¹

Denizlerin içinde ayrı bir âlem vardır. İçinde binlerce çeşit hayvanat yaşamaktadır. Onların doğumları, vefatları, beslenme ve idareleri o kadar muntazamdır ki; akılları hayrete düşürür. Said Nursi, erzak ve tayinatlarının basit bir maddeden mükemmel bir şekilde sağlandığını şu sözlerle aktarmıştır: “*Binlerce çeşit hayvanatın iâşe ve idarelerive tevellüdat ve vefiyatları o kadar muntazamdır; basit bir kum ve acı bir sudan verilen erzakları ve tayinatları o kadar mükemmeldir ki, bilbedahe bir Kadîr-i Zülcelâl'in, bir Rahîm-i Zülcemal'in idare ve iâşesiyle olduğunu ispat eder.*”³¹²

Ve yine aynı konuya birkaç eserde tekrarlanan ‘Münacat’ta da şöyle yer vermiştir.: “*Basit bir kumda ve basit bir suda rızıkları mükemmel bir surette verilen garib mahluklardan ve hilkatleri gayet muntazam hayvanat-ı bahriyeden, hususan bir tanesi, bir milyon yumurtacıkları ile denizleri şenlendiren balıklardan hiçbirisi yoktur ki hilkatıyla ve vazifesiyle idare ve iâşesiyle ve tedbir ve terbiyesiyle yaratanına işaret ve Rezzak'ına şehadet etmesin.*”³¹³

Denizdeki kum ve sudan envai çeşit canlıların rızıkları temin edilmektedir. Basit bir madde olan topraktan nice nimeti bizlere sunan Allah(c.c.), denizdeki kumdan da denizdeki canlıların rızıklarını umulmadık bir şekilde verendir. Denizde farklı ekosistemler mevcuttur. Bu, denizin derinliği, tuzluluk oranı, ısı ve ışık miktarına göre şekillenir. Bu canlılardan bir kısmı fotosentez yapar. Bir kısmı bunlar beslenir. Balina gibi büyük balıklarda küçük balıklar ve planktonlar³¹⁴ ile beslenirler. Deniz canlılarından büyük balıklar derin yerlerde; diğerleri ise güneş ışığının ulaşabildiği ilk yüz metrelik derinlikte yaşamlarını sürdürürler.³¹⁵

Said Nursi, “*Ey Rabbü'l Berri ve'l Bahr!*” diye başladığı bir münacatta Kur'an'dan ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'den aldığı ders ile; denizler, nehirler, çeşmeler ve ırmakların Allah(c.c.)'in varlığının zorunlu olduğuna apaçık şekilde şehadet ettiğini söyler ve şöyle devam eder: “*Evet, bu dünyamızın menba-ı acâip buhar kazanları*

³¹¹ Nursi, *Şualar*, 115.

³¹² Nursi, *Şualar*, 115.

³¹³ Nursi, *Lem'alar*, 516; Nursi, *Asa-yı Musa*, 199; Nursi, *Tarihçe-i Hayatı*, 378; Nursi, *Şualar*, 50.

³¹⁴ Açık suda yaşayan, ancak sudaki akıntıyla hareket edebilen, mikroskobik bir canlı

³¹⁵ <https://sorularlarisale.com/basit-bir-kum-ve-aci-bir-sudan-verilen-erzaklari-ve-tayinatlari-o-kadar-mukemmeldir-izah-eder-misiniz> (erişim: 02.11.2024).

*hükümünde olan denizlerde hiçbir mevcut, hatta hiçbir katre su yoktur ki; vücuduyla intizamıyla, menfaatıyla ve vaziyetiyle Hâlıkını bildirmesin.”*³¹⁶

Said Nursi, “*Deniz altında gayet güzel ve ziynetli ve muntazam cevherlerinden...”*³¹⁷ ifadeleriyle denizaltında insanların faydalanabileceği cevherlere dikkat çekiyor. Denizler bir hazine sandığı hükmündedir. Üstad, Lemalar eserinin münacat bölümünde: “*Hem denizde; kıymettar, hâsiyetli, ziynetli, cevherlerden hiçbirisi yoktur ki, güzel hilkiyetiyle ve cazibedar fıtratıyla ve menfaatli hasiyetiyle seni tanımasın, bildirmesin.”*³¹⁸ ifadeleriyle onların dahi birer birer Allah(c.c.)’ın varlığına şahadet ettiklerini söylemiştir.

Denizlerden sonra nehirler yönümüzü nehirlerle çevirir. Onlardaki faydaları, görevleri, gelir ve giderleri o kadar hâkimane ve râhimanedir ki; apaçık bir şekilde tüm nehirler, çaylar, ırmaklar sonsuz Celal ve İkram sahibinin rahmet hazinelerinden çıkıyorlar. Hatta o kadar olağanüstü bir şekilde depolanıp biriktiriliyor ve sarf ediliyorlar ki, “*Dört nehir Cennetten geliyorlar.”*³¹⁹ diye hadis rivayet edilmiştir. Görünür sebeplere bakınca kaynağının tükenmesi gerekiyor, fakat hiç aralıksız Cennetin hazinesinden tükenmeyen bir kaynaktan akıyorlar. Örnek olarak Nil nehrini verir. Mısır’ın sıcak çöllerinden akıp etrafını cennete çevirir. Cebel-i Kamer denilen küçük bir dağdan akan devamlı akıyor ve tükenmiyor. Altı aylık gideri toplanıp buzlanırsa ona kaynaklık eden dağdan daha büyük bir dağ ortaya çıkar.³²⁰

Böyle büyük ırmakların dağlara hakiki kaynak O dağdan ona olması mümkün değildir. Çünkü, o dağdan mahzen olarak ona ayrılan ancak dağın altıda biridir. Eğer o dağlardan su kesilirse koni şeklinde birer havuz olsalar büyük nehirlerin hızlı ve çokça akmalarına, dengeyi bozmadan ancak birkaç ay devam edebilirler.³²¹ Gelir olarak; o sıcak bölgede az yağın yağmur ve susamış toprağın hemen suyu çekmesi ile mahzene çok az su depolanır. Bu kaynak, geniş, kapsamlı dengeyi sağlayamadığından, görünürde şartlar birbirini dengelemediğinden Nil nehri için gaybi Cennetten çıkıyor rivayeti, hakikati güzel bir şekilde ifade etmiştir.³²²

³¹⁶ Nursi, *Lem’alar*, 516; Nursi, *Şualar*, 50; Nursi, *Asa-yı Musa*, 199; Nursi, *Tarihçe-i Hayatı*, 378.

³¹⁷ Nursi, *Asa-yı Musa*, 106.

³¹⁸ Nursi, *Lemalar*, 516-517; Nursi, *Şualar*, 50; Nursi, *Tarihçe-i Hayatı*, 378; Nursi, *Asa-yı Musa*, 199.

³¹⁹ Müslim, *Cennet*: 26; Müsned: 2/289, 440.

³²⁰ Nursi, *Şualar*, 115.

³²¹ Nursi, *Sözler*, 267.

³²² Nursi, *Şualar*, 116.

Demek ki şu nehirlerin kaynaması sıradan, basit, tesadüfi bir iş değildir. Onları harika bir şekilde gayb hazinelerinden akıttıran Fatır-ı Zülcelâl'dir.³²³

Said Nursi, deniz ve nehirlerin denizler kadar hakikatleri olduğunu ancak binde birini gösterebildiğini ve deniz ve nehirlerin tümünün ittifak edercesine "İa ilahe illa hu" dediğini söyler. Buna denizlerdeki varlıklar sayısınca şahit gösterir ve şahitliklerini şu cümlelerle ifade eder:

"Allah'tan başka ilâh yoktur. O öyle Vacibü'l-Vücud (varlığı kendinden, bizzat zaruri olan) dur ki genişliği ve intizamı gözle görünen teshir ve muhafaza ve biriktirip depo etme ve idare etme hakikatının azametli kuşatıcılığının şahitliğiyle bütün denizler ve nehirler içlerinde bulunan her şeyle beraber Onun, birlik içindeki varlığının gerekliliğine işaret ederler."³²⁴

³²³ Nursi, *Sözler*, 267.

³²⁴ Nursi, *Şualar*, 116.

5. SONUÇ

Said Nursi, imanı kendine dert edinmiş, insanlığın imanını kurtarmak için mücadele etmiştir. Bu hususta İmam Rabbani'nin “*Bir küçük mesele-i imâniyenin inkişâfı, benim nazarımda yüzler ezvâk ve kerametlere müreccahtır.*” sözünü esas almıştır. Kaynağını Kur'an'dan alan eserlerinde Kur'an delili olarak bilinen ‘Gaye ve Nizam Delili’ni vurgulayarak yaratılanların sanatları, nakışları, uyum ve nizamları üzerinden Allah'ın (c.c.) varlığını, birliğini, azametini ve kudretini apaçık bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Said Nursi, gaye ve nizam delili üzerinden Allah'ın (c.c.) varlığını nasıl ispatlamış, bu konuyu hangi örnekler üzerinden açıklamıştır? sorusuna cevap aramayı hedefleyerek başladığımız bu çalışmada Said Nursi'nin Sözler, Lem'alar, Mesnevi-i Nuriye, Asa-yı Musa, Şualar, İşaratü'l İ'caz, vd. eserlerini referans alarak bu sorulara cevap aradık.

Ulaştığımız sonuçlara göre; Said Nursi canlı cansız tüm varlıkların hal dilleri ve kaal dilleriyle Allah'ın (c.c.) varlığına şahitlik ettiklerini ayrı ayrı risalelerde farklı tarz ve metotlar kullanarak bizlere aktarmıştır. Bir konunun birçok eserde yer alması ve o eserlerde müstakil bir başlık değil .de dağınk bir şekilde bulunması çalışma sürecini zorlaştırmıştır.

Kâinatı bir kitap, her bir varlığı birer sahife olarak ele almıştır. Allah'ı (c.c.) bilmenin ve O'na ulaşmanın üç yolu olduğunu söylemiştir. Bunlardan biri Kur'an, ikincisi Hz. Muhammed (s.a.v.), üçüncüsü ise kâinattır. Said Nursi, kâinattan canlılar aleminden deliller, semavattan deliller, küre-i arzdan örnekler sunarak Allah'ın varlığını delillendirmiştir.

Çalışmada dikkatimizi çeken hususlardan biri de Said Nursi'nin, her delili ayetle desteklemesidir. Bir nevi gaye ve nizam ile ilgili ayetleri açıklamış olduk. Bu bağlamda Said Nursi'nin akıl ile nakili dengeli bir şekilde kullandığı sonucuna ulaştık. Nakilden verip akli muhakeme gücünü harekete geçirerek ikna etme metodunu kullanmıştır. Bu Kur'anî bir metottur.

Said Nursi, eserlerinde burhan-ı innî (tümevarım), burhan-ı limmî (tüm dengelim) metotlarına yer vermiştir. Ama tümevarım örnekleri daha fazla kullanılmıştır. Temsili anlatım örnekleri sayesinde bilgiler zihinde daha kalıcı hale gelir. Mecaz ve teşbih, ilmi ve akli delil, kıssa ve hikâye, kurgusal anlatım, tekrar, vurgu ve edebi bir üslup ile anlatımı etkili hale getirmiştir. Ayrıca soru-cevap yöntemini temsili diyaloglar kurarak karşıt

düşünceleri çürütür. Bu muhakeme veya münazara olarak ta geçer. Çalışmamızda da bu yöntemlerin çoğundan örnekler mevcuttur.

Said Nursi'nin Allah'ın (c.c.) varlığını eserlerinde ele aldığı örnekler üzerinden 'Gaye ve Nizam Delili' bağlamında ispat etmeye çalıştık. Üstad, bir şeyin varlığını ispat etmek, yokluğunu ispat etmekten daha kolaydır demiştir. Örneğin; Hindistancevizinin varlığını iddia edenin bir hindistancevizi göstermesi ispat için yeterlidir. Ancak yok olduğunu iddia eden ise yer yüzünün tümünü, geçmiş ve gelecek tüm zamanları da taharri etmesi lazımdır. Bu imkânsız denecek kadar zor bir durumdur.

Bir sarayın yüz kapısından biri kapalı ise o saraya girilemez denilebilir mi? Doksan dokuzu kapalı bir açık olsa bile bu iddia edilemez. Kapalı olan tek bir kapı yüzünden o saraya girilmeyeceği iddia edilemez. İnkarcılar daima kapalı olan bir kapıya nazarları çekerek açık kapıların görülmesine engel olmaya çalışmıştır. Halbuki o kapının kapalı gözükmesi de kendi gözündeki perdeden kaynaklıdır. Çünkü tüm kapılar sonuna açıktır.

İnkâr ehli kâinatı delil göstererek imana saldırdıkları bir dönemde Said Nursi, risalelerin de bütün kâinatı dillendirerek kâinatta var olan her bir mahlukun, her bir olayın aslında iman ehlini destekleyecek bir delil, bir dayanak olduğunu gözler önüne sermiştir. O dönemde inananlar taklidi imanlarıyla inkarcılara karşı mücadele etmeye çalışıyorlardı. Kâinattaki deliller, şahsı manevi olup inananlara büyük bir kuvvet kaynağı olmuştur. İman taklitten tahkik seviyesine yükselip sağlam bir dayanağa dönüşmüştür. Kâinatta hangi varlık hakiki manada incelenirse ondaki sanatın incelikleri, hikmetleri bize bunun tesadüf eseri olamayacağını, tabiata mal edilemeyeceğini ancak sonsuz kudret ve kuvvet sahibi bir Zât'ın eseri olabileceğini haykırır ve akılları da ikna eder.

KAYNAKLAR

- Abdülhamîd Fettah, İrfan. “Ebü’l-Hasan el-Eş’arî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/444-445. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- Albayrak, Sadık. *Son Devrin İslam Akademisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1972.
- Ardoğan, Recep. *Kavramlardan Esaslara İslam İnancı*. İstanbul: Klm Yayınları, 2019.
- Aruçi, Muhammed. “Nureddin es-Sâbûnî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/360. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1994.
- Aygün, Fatma. Allah’ın Varlığını Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî’nin Gâye ve Nizam Delili, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014).
- Badıllı, Abdulkadir. *Mufasssal Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: İttihat Yayınları, 2019.
- Balcı, Ramazan. *Yeni Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Mustafa. Fahreddin Râzî’nin Varlık Anlayışı, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2, 2009.
- Câhız, Ebu Osman B. Bahr B. Mahbub El-Kinani El-Leysi. *Kitabü’l Heyevân*, Thk, Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: 1969.
- Câhız, *Kitabü’l-Delail Ve’l İtibar Ale’l Hak Ve’t Tedbir*. Beyrut: 1988.
- Çurak, Halil. Şehristânî’nin Allah’ın Varlığını ve Birliğini İspat İçin Kullandığı Deliller, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2017).
- Durmaz, Süleyman. *Hudûs-Gaye ve Nizam Delilleri Çerçevesinde Kelamda Yaratılış*. Yüksek Lisans Tezi, Karatekin Üniversitesi, 2023.
- Edip, Eşref. “İslam Düşmanlarının Tertiplerini Ortaya Çıkarmak Vazifemizdir,” *Yeni İstiklal Gazetesi*. 23 Mart 1966.
- El- Kindi, Ya’kub b. İshâk, *Felsefî Risâleler*, çev. Mahmut Kaya, İstanbul: TYEKB Yayınları, 2015.
- Erdem, Rahmi. *Davam*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.

- Eryiğit, Adem. Kadım Kozmolojik Deliller Karşısında Kadim ve Modern Bir Delil Olarak Gaye ve Nizam Delili, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27 (2021).
- Eşâri, Ebû Hasan. *Kitabu'l-Luma fi'r-reddi alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bid'a*, Mısır, 1955.
- Gazzâlî, *El- Maksadu'l-Esna Fi Şerhi Esmailahi'l -Hüsna*. Beyrut, trs.
- Gazzâlî, *El-Hikme Fi Mahlukatillahi Teala. Mecmaatu'r Resail-i İmam-ı Gazzâlî*. Beyrut, 1986.
- Gölcük, Şerafettin. “Bakillânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4/531-532. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Gölcük, Şerafettin. Toprak, Süleyman. *Kelâm Tarih- Ekoller-Problemler*. Konya: Tekin Kitapevi, 2019.
- Gündüz, İrfan. “Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14/276-277. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Harmancı, Abdulkadir. *Said Nursi'nin Risalelerinde Kelam-Felsefe*. İstanbul: Ay Işığ Kitapları, Trs.
- Hub, Musa. *Said Nursi'ye Göre Seyr u Süluk*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- İbn Rüşd, *Faslu'l Makâl El Keşf An Minhâci'l Edille*. Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlm-İ Kelam*. Haz. Sabri Hizmetli. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Jebrını, Alaeddin. “Fârâbî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12/162-163. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Karaağaç, Osman. *Tanrı ve Evren (Gaye ve Nizam Delili Açısından)* İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.
- Karaman, Fikret, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dini Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: D.İ.B. Yay.,2009.
- Karaman, Hayreddin. Çağrı, Mustafa. Dönmez, İbrahim Kâfi. Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl Ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Kaya, Mahmut. “Kindî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/58-59. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Kur'an Yolu*. Erişim 22. Haziran 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr>

- Kurt, Ömer. *Bediüzzaman Said Nursi'de Kur'an Belagatına Dair Kavramlar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Kutup, Seyyid. *Fîzûl-il Kur'an*. çev. Bekir Karlığa. M.Emin Saraç. İ.Hakkı Şengüler. İstanbul: Hikmet Yayınları, trs.
- Maraz, Hüseyin. *Mu'tezile'de Tecrübi Âlemden Hareketle Allah Hakkında Bilgiye Ulaşmanın İmkânı ve Yöntemi*, İslami Araştırmalar Dergisi 35/2, 2024.
- Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd*. İstanbul: Hicret Yayınları, 1981.
- Nursi, Said. *Asâ-yı Mûsâ ve Sikke-i Tasdik-ı Gaybî*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, trs.
- Nursi, Said. *İşaratü'l İ'caz*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 1999.
- Nursi, Said. *Lem'alar*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 1999.
- Nursi, Said. *Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 1999.
- Nursi, Said. *Hakikat Nurları*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2000.
- Nursi, Said. *Hutbe-i Şamiye*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2000.
- Nursi, Said. *Sözler*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2000.
- Nursi, Said. *Asa-yı Musa*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2001.
- Nursi, Said. *Barla ve Kastamonu Lahikaları*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.
- Nursi, Said. *Muhakemat ve İman ve Küfür Muvazeneleri*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.
- Nursi, Said. *Şuâlar*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2001.
- Nursi, Said. *Sikke-i Tasdik-ı Gaybî*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2002.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/159-165. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Özervarlı, Sait. "Hikmet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17/518-519. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Sâbûnî, Nûreddîn. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu, Ankara: DİB Yayınları, ts.
- Sağlam, Ayşe. "Nâbî'nin Tevhid'inin Gaye ve Nizam Delili Işığında İncelenmesi", *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 20 (2023)

- Sinanoğlu, Mustafa. “Müneccime”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/6-7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Sorularla Risale*. <https://sorularlarisale.com/butun-kainati-dahi-gorecek-bir-gozu-ve-butun-senin-mazi-ve-mustakbel-ve-nesil-ve-aslin-ve-anasirinin-menbalarini-ve> (Erişim, 25 Temmuz 2024).
- Sorularla Risale*. <https://sorularlarisale.com/kure-i-arz-eczahanesinde-bulunan-dort-yuz-bin-cesit-nebatat-ve-hayvanat-kavanozlarindaki-zihayat-macunlar-ve-tiryaklar> (Erişim: 25 Temmuz 2024)
- Şahiner, Necmeddin. *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2013.
- Şaşa, Mehmet. “Allah’ın (c.c.) Varlığının ve Birliğinin Delilleri”. *Kavramlardan Esaslara İslam İnancı*. haz. Recep Ardoğan. İstanbul: Klm yayınları, 2019.
- Şaşa, Mehmet. İmam Eş’arî’nin Kelâmı’nda Marifetullah, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7, 2017.
- Şaybak, Mehmet Sabır. *İslam Felsefesinde Tanrı Kanıtlamaları ve İbn Teymiyye’nin Fıtrat Delili*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Şehristânî, *Nihayetu’l-İkdâm fi İlmi’l-Kelam* thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-ilmîyye, trs.
- Şeşen, Ramazan. “Câhız”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7/24-26. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Şirinov, Agil. “Nasîruddîn Tûsî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41/442-445. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Topaloğlu, Bekir. Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Topaloğlu, Bekir. *İslâm Kelamcılarına ve Filozoflarına Göre Allah’ın (c.c.) Varlığı*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Tolmacheva, Marina. “Makdisî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27/431-432. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Turner, Colin. *Kur’ân’ı Said Nursî ile Okumak*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2020.
- Tüzün İdris. *Kâinattaki Dengeler ve Allah*. Ankara: Özyurt Matbaa, 2017.
- Ulutaş, Yasin. “İsbat-ı Vacib”. *Sistematik Yaklaşımla Kelam Araştırmaları I-II*. Ed. Ekrem Uysal. 112. İstanbul: Klm Yayınları, 2021.

- Ülgen, Emrullah. El-Keşşâf Tefsiri Bağlamında Zemahşerî'nin Allah'ın (c.c.) Varlığı (İsbat-ı Vacib) Konusuna Yaklaşımı, *Ekev Akademi Dergisi* 22/73 (2018)
- Weld, Mary F. *Bediüzzaman Said Nursi*. çev. Celil Taşkın İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Yıldız, İlhan. *Gazzâlî ve Yaratılış Gerçeği*, Ankara: Astana Yayınları, 2014.
- Yurdagör, Metin. “Kadı Abdülcebbâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/111-113. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.